

26 | 2024 | 3

Lidé města Urban People

- Markéta Šetinová** Přístup singles k seznamování
Eliška Kalinová v digitální době
- Adéla Urbanová** Každému zvířeti milující domov.
Občanská angažovanost zakladatelek
útulků pro psy a kočky
- Jaroslav Hanko** Možnosti merania vitality lokálních
spoločenstiev pomocou obydlí
- Zdeněk R. Nešpor:** Československá sociologická
společnost při ČSAV v zrcadle
svých *Zpráv* (1964–69).

LIDÉ MĚSTA | URBAN PEOPLE

jsou nadnárodním recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie se specifickým zaměřením na témata spojená s urbánní antropologií. Cílem časopisu je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum, šíření jeho výsledků a poznání v nejširším slova smyslu, a mezinárodní akademické diskuse. Vychází třikrát ročně, dvakrát v českém či slovenském jazyce a jednou v angličtině.

VDÁVÁ | PUBLISHED by Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Adresa redakce | Address: Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Internetové stránky: <https://ojs.cuni.cz/lidemesta>

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: **Zdeněk R. Nešpor** (FHS UK a SOU AV ČR Praha)

zdenek.nespor@soc.cas.cz

Redakční rada:

Dana Bittnerová (FHS UK Praha)

Lenka J. Budilová (FHS UK Praha)

Petr Janeček (FF UK Praha)

Petr Lozoviuk (FF ZU Plzeň)

Jaroslav Miller (FF UP Olomouc)

Olga Nešporová (EÚ AV ČR Praha)

Hedvika Novotná (FHS UK Praha)

Tomáš Retka (FF UPa Pardubice)

Dan Ryšavý (FF UP Olomouc)

Zita Skořepová (EÚ AV ČR Praha)

Eva Šlesingerová (FSS MU Brno)

ENGLISH EDITION

Managing editor: **Oldřich Poděbradský** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

oldrich.podebradsky@fhs.cuni.cz

Editorial board:

Alexandra Bitušiková (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia)

Julian Brash (Montclair State University, USA)

Martin Fotta (Academy of Sciences, Institute of Ethnology, Czech Republic)

Alena Heitlinger (Trent University Peterborough, Canada)

Zuzana Jurková (Charles University, Czech Republic)

Grażyna Ewa Karpińska (University of Lodz, Poland)

Miha Kozorog (University of Ljubljana, Slovenia)

Daniel Luther (Slovak Academy of Sciences Bratislava, Slovakia)

Izabella Main (Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland)

Francisco Martinez (Tallinn University, Estonia)

Jeremy Morris (Aarhus University, Denmark)

Maruška Svašek (Queen's University Belfast, Northern Ireland, UK)

Tatjana Thelen (University of Vienna, Austria)

David Verbuč (Charles University, Czech Republic)

Asistentka redakce/Secretary: **Kateřina Kovaříková** katerina.kovarikova@fhs.cuni.cz

Jazykové korektury/Czech language editor: **Martina Vavřínková**

Obálka/Cover design: **Aleš Svoboda**

Sazba/Text design: **Robert Konopásek**

eISSN 2571-0958

OBSAH

STATI

- 219** Přístup singles k seznamování v digitální době
Markéta Šetinová & Eliška Kalinová
- 244** Každému zvířeti milující domov. Občanská angažovanost
zakladatelek útulků pro psy a kočky
Adéla Urbanová

STUDENTI PÍŠÍ

- 267** Možnosti merania vitality lokálnych spoločenstiev
pomocou obydlí
Jaroslav Hanko

MATERIÁLY

- 291** Československá sociologická společnost při ČSAV
v zrcadle svých *Zpráv* (1964–69)
Zdeněk R. Nešpor

RECENZE

- 306** Pavel Horák: *Návrat starých bohů. Od falešného náboženství
k modernímu pohanství* (*Marek Suchý*)
- 309** Jan Blommaert: *Jazyková krajina jako kronika komplexity.
Etnografický pohled na superdiverzifikovanou společnost*
(*Marek Halbich*)
- 315** Kristen Ghodsee – Mitchell A. Orenstein: *Taking Stock of Shock.
Social Consequences of 1989 Revolutions* (*Lenka J. Budilová*)
- 320** Juraj Buzalka: *Postsedliaci. Slovenský ľudový protest*
(*Zdeněk R. Nešpor*)
- 323** Recenzenti statí v roce 2024

PŘÍSTUP SINGLES K SEZNAMOVÁNÍ V DIGITÁLNÍ DOBĚ

Markéta Šetinová & Eliška Kalinová

Fakulta sociálních věd UK Praha

<https://orcid.org/0000-0002-8691-7471> (Marketa Setinova)

<https://orcid.org/0009-0000-7035-083X> (Eliska Kalinova)

Singles' Attitudes On Dating in the Digital Era

Abstract: This text focuses on the attitudes of single young people on dating. As a part of this study, twenty interviews with respondents between the ages of 20 and 40 – who loosely represent the generation of millennials, that is, those who grew up with technology and who are taking advantage of the globalized world – were analysed using thematic analysis. Using semi-structured interviews, this text critically examines how young singles think about mate selection, where they meet prospective partners, and their reasons for choosing online dating sites. Another area of interest are the barriers to using dating services and the behaviour of singles on dating sites, especially regarding sex dynamics. The results correspond to previous findings from studies conducted abroad. On the one hand, a liberal, individualized approach to relationships is evident among the respondents: they focus on their needs within a relationship, they want a partner with whom they will develop mutually, they have a desire to experiment with different relationship forms, and they quickly adopt new technologies when dating. On the other hand, they are still attracted to the traditional ideal of marriage and family, the expectations of men and women within a relationship differ, and even in modern online dating, traditional sex patterns appear.

Keywords: *singles; online dating; dating sites; relationships*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4748>

Tento článek je pod licenci CC BY 4.0.

Seznamování se proměňuje. Zprv je viditelné změny s ohledem na načasování a význam partnerství. Partnerský život je více volbou než povinností, očekávání od životního partnera se zvyšují (Finkel 2017) a single období je stále běžnější životní fází mladých lidí mezi dvaceti a třiceti lety (Arnett 2000). Zadruhé se proměňuje na úrovni způsobu seznámení. Lidé čím dál méně navazují vztahy skrz rodinu nebo svou komunitu a přesouvají hledání partnera do online prostředí (Rosenfeld et al. 2019). Z reprezentativních výzkumů vychází najevo, že internet je v USA v současné době nejčastějším místem seznámení, 42 % českých uživatelů má zkušenost s internetovou seznamkou a celospolečenské postoje k seznamování přes internet jsou čím dál pozitivnější (Nielsen Admosphere 2018; Potarca 2017; Smith – Anderson 2015).

Tato studie se zaměřuje na seznamování v českém kontextu, které je v porovnání se zahraničními studiemi méně prozkoumané. Přestože se partnerskému chování v české sociologii věnuje celá řada odborných studií (z novějších např. Dudová et al., 2020; Hamplová et al. 2019; Haukanes – Hašková 2020, dopady internetu na vztahy se zkoumají spíše na úrovni studentských prací. Vzhledem k rychlým společenským změnám, které digitální technologie přinášejí, je třeba upnout pozornost i tímto směrem. Cílem této práce je přiblížit charakter online seznamování v českém regionu a rozšířit tím dosavadní poznání o kvalitativní rozměr. Potřeba zkoumat přístup mladých lidí k seznamování v České republice vychází z nutnosti porozumět faktorům, které mohou ovlivňovat seznamovací chování odlišně od jiných zemí. Vše nasvědčuje tomu, že seznamování přes internet je dnes mezi mladými lidmi běžnou zkušeností, o které toho ale v detailu víme velmi málo. Jak o hledání partnera dnešní mladí lidé přemýšlí? Tato práce se snaží na tuto otázku odpovědět skrze detailní zaměření na to, za jakých okolností je online seznamování preferováno, jak souvisí s očekáváními od partnera a osobní situací jednotlivců a pro koho zůstává online seznamování okrajovou možností. Cílem je také porozumět tomu, jakým způsobem tyto faktory ovlivňují strategie používání online sezonek a proč někteří lidé bez partnera seznamky nepoužívají vůbec.

Tento text se zaměřuje na postoje nezadaných mladých lidí k seznamování, a především na jejich motivace pro využití online sezonek, či naopak bariéry, které jim v něm brání. Studie doplňuje stávající kvantitativní výzkumy o kvalitativní rozměr, což umožňuje hlubší vhled do individuálních motivací a bariér. V rámci studie je analyzováno 20 rozhovorů s respondenty mezi dvaceti a čtyřiceti lety, kteří volně reprezentují generaci mileniálů. Jako mileniálové jsou označováni především potomci tak zvaných *baby boomers*, generace narozené

po druhé světové válce. Pro definici mileniála není nejzásadnější přesné věkové rozhraní, nýbrž kontext doby, ve kterém tito jedinci vyrůstali a dospívali. Oproti předchozím generacím je jejich kontext dospívání charakteristický především nárůstem rozvodovosti, větším počtem žen na pracovním trhu, vyšší životní úrovni, rostoucí vzdělaností a rychlými technologickými změnami (Ng – McGinnis Johnson 2015). Vzhledem k tomu, že právě mileniálové jsou nejrychleji rostoucí uživatelskou skupinou seznamek a zároveň zřejmě první generací, která v českém regionu pocituje výrazný dopad technologií na vztahy, je důležité dokreslit závěry kvantitativních výzkumů na toto téma o kvalitativní rozměr.

Specifika navazování vztahů u generace mileniálů

Jsou-li srovnávány životní dráhy dnešních mladých lidí – mileniálů – a jejich rodičů, lze si povšimnout především rostoucí destandardizace, tedy nárůstu rozmanitosti životních drah. Viditelná je disociace s manželstvím a rodičovstvím, případně absence jednoho nebo druhého, a především se objevuje nová životní fáze: post-adolescence, neboli vynořující se dospělost (Arnett 2000; Hasmanová Marhánková – Kreidl 2013). Ta nastává prodloužováním období mezi získáním ekonomické soběstačnosti a vstupem do manželství, respektive dlouhodobého vztahu. Jedním ze znaků vynořující se dospělosti je právě single status, případně nezávazné vztahy, a zaměření pozornosti jinam, především na budování kariéry a seberealizaci (Arnett 2000).

V souvislosti s již zmíněným single životem jako regulérní životní fází, kterou není potřeba rychle ukončovat, a zřejmě i dostupností online seznamování, se proměňují i nároky mladých lidí na jejich partnery. Při zkoumání dlouhodobých partnerských preferencí i u nejmladší generace pozorujeme evolučně podmíněné rozdíly: muži kladou větší důraz na vzhled a nižší věk partnerky, zatímco ženy preferují finanční zajištění partnera (D. M. Buss – Schmitt 1993; Shackelford et al. 2005; Vymětalová 2000). Současně se ale nároky na partnery obecně zvyšují a častěji zahrnují seberozvojové aspekty, jako je vzájemná inspirace a intelektuální výzvy (Finkel 2017; Perel 2017). Proměňuje se také načasování a význam manželství. Většina mladých lidí před svatbou vystřídá několik vážných vztahů a s vybraným partnerem prochází periodou kohabitance (Hasmanová Marhánková – Kreidl 2013).

Důsledkem je zprvce nárůst počtu lidí žijících v nesezdaném soužití, a zadruhé odkládání svatby do vyššího věku. To potvrzuje například i tisková zpráva Českého statistického úřadu (2018), která tvrdí, že dnešní mladá generace

uzavírá manželství „méně často a později než její rodiče“. Důvodem může být touha po dosažení finanční nezávislosti a statusu, a částečně větší pozornost a nároky na výběr partnera. S manželstvím a dětmi ale naprostá většina mladých lidí do budoucna počítá (Wang – Taylor 2011). Dle sociologa Andrewa Cherlina lze až paradoxně vysokou oblibu manželství v naší společnosti vysvětlit symbolickým významem, který mu mladí lidé přikládají: je vnímáno jako oslava osobní vyspělosti, jako podpora společné párové identity a jako symbol finanční stability (Cherlin 2004).

Rodičovství je pro mladé lidi stále důležitou a chtěnou životní zkušeností, v České republice i dalších západních zemích se ale proměňuje jeho načasování a podoba. Od devadesátých let prudce roste průměrný věk (prvo)rodiček, což je jeden z faktorů snižujících porodnost. Lidé nutně neplánují mít méně dětí než jejich rodiče, odsouvání rodičovství ale znamená, že jich méně „stihnou“ (Boček 2019; Hasmanová Marhánková – Kreidl 2013). Důvodem odložení dětí na později může být i touha se před založením rodiny finančně stabilizovat, což může být v některých zemích náročnější pro mileniály než pro předchozí generaci (Hoffower 2019). Zajímavým posunem je i již zmíněné oddělení rodičovství od manželství: v Česku se nyní většina prvorozených dětí narodí nesezdaným rodičům a pro část párů je až rodičovství impulsem ke sňatku (Hasmanová Marhánková – Kreidl 2013). Roste i skupina dobrovolně bezdětných mladých lidí, kteří jako častý důvod uvádí zaměření na kariéru, špatnou dostupnost jeslí a školek, ale také osobní morální zodpovědnost, zejména v souvislosti s klimatickou změnou (Boček 2019).

Proměna seznamování

Po většinu historie bylo partnerství spíše ekonomickým uspořádáním než romantickým rozhodnutím jednotlivců. Jak trefně glosuje historička Coontzová, manželství dříve bylo příliš důležitou ekonomickou a politickou institucí, která nemohla být založená na něčem tak nestálém, jako je láska (Coontz 2006). Historicky tedy ve výběru partnera hrála klíčovou roli rodina. I přestože domluvené sňatky v moderním světě v průběhu 19. a 20. století prakticky vymizely, až do poloviny minulého století bylo právě seznámení přes rodinu nejčastějším způsobem, kterým lidé nacházeli svého životního partnera (Rosenfeld – Thomas 2012).

Postmoderní společnost s sebou ale přinesla redefinici partnerství, která je charakteristická oslabením norem a individualistickým přístupem ke vztahům.

Jednotlivci nejsou svazováni tradicemi a vztahy vytvářejí na základě vlastního vyjednávání. Svobodné rozhodnutí pro vztah a uspokojení čerpané ze vztahu tak nabývají důležitého významu (Giddens 1993). Tento přístup se promítá i do způsobů seznamování. V druhé polovině 20. století klesá podíl párů, které se seznámí skrz rodinu, kostel nebo sousedskou komunitu, a nabývá význam seznámení přes vlastní známé a přátele (Rosenfeld – Thomas 2012). Koncem devadesátých let pak prudce narůstá seznamování přes internet a až třetina nově vzniklých párů se seznámí právě online (Potarca 2017). Kontrola nad výběrem partnera je tak v rukou jednotlivce a vliv okolí na seznamování slábne, což v souladu s modernizační teorií zřejmě snižuje důležitost vrozených vlastností (např. etnicita) jako kritérium při výběru partnera, a online tak vznikají rozmanitější páry (Schwartz 2013; Brown 2019).

Především mladí lidé si online seznamování oblíbili: mezi lety 2013 a 2015 se počet osob pod 25 let se seznamkovou zkušeností skoro ztrojnásobil, z 10 % na 27 % (Smith – Anderson 2015). Tento nárůst zřejmě souvisí s rozšířením chytrých telefonů a vznikem mobilní seznamky Tinder, která seznamování do značné míry gamifikovala a věnovala pozornost budování atraktivní značky. Dle informací Tinderu je 50 % jeho globálních uživatelů mezi 18 a 25 lety (Bromwich 2018). Na motivaci pro využití seznamovacích služeb u mladých lidí se často nahlíží perspektivou teorie uspokojení a užitku, která spojuje užívání online seznamek s jednoduchým uspokojením fyzických, sociálních a psychosociálních potřeb, jako je sex, blízkost nebo zvýšení sebevědomí (Katz et al. 1973; Valkenburg – Peter 2007). Z prvních výzkumů vychází touha najít si romantický vztah jako nejdůležitější důvod využívání seznamek. Další častou motivací, která je o něco silnější u mužů (Sumter et al. 2017) je nezávazný sex. I přestože využití seznamek bývá často spojováno se „zoufalými“ nezadanými, kteří se nedokáží seznamovat jinak, data ukazují přesný opak: seznamky více využívají lidé, kteří si v seznamování věří (Valkenburg – Peter 2007). Naopak bariérou pro využití seznamky bývá strach z falešné identity na straně protějšku, lhaní protějšku a obecně menší důvěra v kontakty, které začnou online (Kang – Hoffman 2011). Stigma ze seznamování přes internet stále hraje určitou roli, i když postoje vůči online seznamování jsou s postupem času otevřenější (Smith – Anderson 2015).

Důležitým poznáním výzkumu online seznamek je i skutečnost, že zkušenost mužů a žen v hledání partnera přes internet se zásadně liší (Conway et al. 2015; Dinh et al. 2018; Rudder 2015; Skopek et al. 2011). Mužů je na seznamkách téměř vždy více než žen (podíl mužů a žen se na velkých seznamkách pohybuje kolem 60 : 40). Od mužů se zřejmě v souvislosti s tradičními pohlavními

vzorci i díky vyšší konkurenci očekává vysoká aktivita: jsou to oni, kdo posílá první zprávy. Ženy naopak „vyčkávají“ a vybírají si, komu odepíší; jen naprostá menšina z nich posílá mužům první zprávu (Rudder 2015). To je situace, která často vede k oboustranné frustraci. Muži mají malou návratnost odpovědí na poslané zprávy, posílají tedy mnoho krátkých, generických zpráv. Ženy jsou těmito zprávami zavaleny a mají malou motivaci konverzaci dále rozvíjet. Z některých výzkumů vychází, že pokud žena napíše muži první zprávu, získává konkurenční výhodu (Rudder 2015; Šetinová – Topinková 2021). Objevují se ale i výzkumy, které ukazují, že někteří muži mohou vnímat ženu, která učiní první krok při seznamování, negativně nebo ji mohou považovat za méně atraktivní, což může ovlivnit jejich zájem o další interakci (Dinh et al. 2018).

Průběh výzkumu

Cílem této práce je poskytnout přehled o postojích mileniálů k seznamování v českém regionu. Tato práce usiluje o pochopení toho, jak mladí lidé o hledání partnera přemýšlejí, co je vede k využívání online seznamovacích aplikací, jaké seznamovací strategie volí, a v neposlední řadě také to, proč někteří z nich online seznamky nevyužívají vůbec. Položeny byly čtyři výzkumné otázky.

VO1: Jak dnešní mileniálové přemýšlejí o hledání partnera?

VO2: Z jakých důvodů se mileniálové rozhodují využívat online seznamky?

VO3: Jaké seznamovací strategie volí mileniálové v online prostředí?

VO4: Jaké jsou motivace a bariéry mileniálů při využívání online seznamek?

Tento text se opírá o analýzu 20 rozhovorů s mladými nezadanými, kteří volně reprezentují generaci mileniálů. Vzorek tvořilo 11 mužů a 9 žen. Věková hranice byla nastavena mezi 20 a 40 lety. Nejmladšímu respondentovi bylo 20 let, nejstaršímu 36 let. Věkové rozložení respondentů bylo následující:

Věk 20–25 let: 7 respondentů;

věk 26–30 let: 5 respondentů;

věk 31–35 let: 6 respondentů;

věk 36–40 let: 2 respondenti.

Další kritéria pro vstup do výzkumu zahrnovala status nezadaného (bez dlouhodobého partnera) a zkušenosti s online seznamováním nebo rozhodnutí

seznamky nevyužívat. Všichni respondenti tedy seznamky znali, naprostá většina s nimi měla alespoň minimální zkušenost a přibližně dvě třetiny je v okamžik rozhovoru využívaly k seznamování. Vybraní respondenti se seznamovali heterosexuálně, byli bezdětní, měli vysokoškolské vzdělání nebo na univerzitě studovali.

Provádění kvalitativního výzkumu, zejména takového, který se zajímá o vysoce osobní témata, s sebou dozajista nese řadu etických aspektů. Etické zásady, které byly v této studii dodrženy, zahrnují především předložení a seznámení s informovaným souhlasem, dobrovolnou účast respondentů, zajištění anonymity a důvěrnosti, právo na odstoupení ze studie a v neposlední řadě také věnování zvláštní pozornosti citlivým informacím.

Respondenti byli získáni technikou sněhové koule, konkrétně skrz výzvu na sociálních sítích, a poté na základě doporučení jednotlivých respondentů. Limitem takového výběru je pochopitelně vysoká homogenita respondentů. Ač byli respondenti věkově rozdílní, jejich životní zkušenosti si do určité míry odpovídaly: jsou vysokoškolsky vzdělaní, žili nebo studovali ve velkém městě (především v Praze), velká část z nich měla za sebou práci nebo studium v zahraničí a v rámci rozhovorů projevovali kariérní ambice. Technologie byly běžnou součástí jejich života. Respondenti celkově naplňovali běžnou představu mileniála, tedy mladého moderního člověka. Na výzvu na sociálních sítích se neplánovaně ozvali i čtyři slovenští respondenti (muži), se kterými byly provedeny a následně rovněž analyzovány rozhovory, čímž byl rozšířen původní vzorek. Dle předpokladu se ukázalo, že národnost v tomto kontextu nehraje velkou roli: slovenští respondenti se zkušenostmi i pohledem na svět podobali českým respondentům, proto jsou v některých případech využívány i citace z těchto rozhovorů.

Data byla sebrána během léta a podzimu roku 2018 za pomoci polostrukturovaných rozhovorů. Rozhovory trvaly mezi půl hodinou a hodinou a zaměřovaly se na tři hlavní témata: zkušenost se seznamováním, očekávání od partnera a přístup k seznamkám. Rozhovory začínaly osobní zkušeností se seznamováním (online i offline), dále se zaměřily na motivaci k využívání nebo nevyužívání online seznamek, vnímané výhody a nevýhody online seznamování, strategie a přístupy k hledání partnera online, bariéry a překážky při využívání online seznamek.

Všechny rozhovory byly nahrávány a následně přepsány. Rozhovory byly analyzovány za pomoci tematické analýzy, a to ve třech tradičních fázích. Zaprvé, otevřené kódování, kdy byla identifikována základní témata. Zadruhé,

axiální kódování, kdy byly kódy propojeny do širších kategorií, a zatřetí selektivní kódování pro detailnější analýzu a vymezení podtémat. Shoda nezávislých kodérů nebyla prováděna.

Výše popsaný výběr vzorku umožnil prozkoumat téma seznamování a single života v té části generace, která vlivy digitálních technologií a globalizace pociťuje možná nejvíce a zároveň se zřejmě nejvýrazněji odlišuje od generace svých rodičů. Výpovědi respondentů samozřejmě nejsou zobecnitelné na populaci ani její část, ale nabízí dokreslení některých závěrů kvantitativních výzkumů o online seznamování.

Analýza

Analytická část nejprve zkoumá reflexi single statusu a úvahy respondentů o jejich životních drahách, přičemž se zaměřuje na to, jak tyto faktory ovlivňují rozhodnutí respondentů využít online seznamky. Druhá sekce je věnována online seznamování, zejména s ohledem na motivace a bariéry při jejich využívání. Zohledněna je mimo jiné osobní situace respondentů a pohlavní dynamika. Zkoumá se také, jak jsou tyto aspekty propojeny a jak ovlivňují celkovou strategii seznamování a zkušenost respondentů se seznamováním v online prostředí.

Reflexe single statusu

Zatímco pro některé nezadané je single status vědomou volbou, pro jiné je život bez vztahu náročný a nedobrovolný. Stein (1979) ve své klasické studii nezadaných rozděluje singles na dva základní typy, dobrovolné a nedobrovolné, a obě kategorie dále dělí na dočasné a stabilní. Stejně jako v předchozích výzkumech (např. Frazier et al. 1996; Lewis – Moon 1997; Prabhakar 2011) se Steinova typologie dá identifikovat i ve vzorku této studie. Přibližně čtvrtina respondentů nyní svou pozornost upíná k jiným životním prioritám, hlavně k práci nebo ke studiu, a minimálně dočasně jsou single záměrně. Reflektují, že vztah s sebou nese závazky, které by je v tuto chvíli brzdily, a nejsou příliš otevření kompromisu.

Z rozhovorů ale zároveň vyplývá, že lidé z této skupiny jsou často seznamování otevření a někdy i aktivně vyhledávají partnerské vztahy. Tato otevřenost se však často projevuje preferencí volnějších partnerských uspořádání, jako jsou nezávazné vztahy nebo „přátelství s výhodami“ (Arnett 2000). Tato volba odráží jak fázi vynořující se dospělosti, tak i přístup k seznamování ovlivněný

jejich očekáváními od partnera a jejich osobní situací, včetně kariérních ambicí a životních priorit.

Když se jakákoli holka podívá na moji situaci, tak v řádu měsíců já jsem tisíce kilometrů daleko a další měsíce mám ambice být desetitisíce kilometrů daleko. A ty priority mám nastavený tak, že bohužel, zatím žádná holka je neovlivnila. Celkem si i věřím, že si je pár let udržím ještě. Často to dochází tak, že i ta holka to řekne, že tohle jí nevyhovuje, v tu chvíli já jsem v situaci, kdy to nezměním nebo nechci měnit. Já jsem s tím takto spokojený (muž, 20 let).

Výrazně vyšší urgenci seznámit se mají nedobrovolní singles. V této skupině respondentů jsou lidé, kteří sice často vidí výhody single života, ale intenzivně pociťují absenci vztahu a mají velkou motivaci svou situaci změnit. Aktivně se věnují seznamování, přestože u některých nemožnost navázání vztahu přerůstá do frustrace až chuti seznamování vzdát. Stein (1979) tuto rezignovanou část řadí pod stabilně nedobrovolné singles.

Přijít domů sám do bytu je jako brutální. Někdy je to hrozně pohodlné, ale teď už mě to spíš nebaví. Zvláště, když má člověk dost zadaných kamarádů, tak potom začne mít dost prázdného místa v životě (žena, 26 let).

Ve vzorku se objevuje také specifická podskupina nedobrovolných nezadaných: „noví singles“. Pro tuto skupinu je charakteristické, že se nacházejí v období po skončení vztahu, kdy se spíše zaměřují na adaptaci na svou novou situaci než na aktivní hledání partnera. Tito respondenti často uvádějí potřebu pauzy od vztahů, což reflektuje jejich snahu si zpracovat bývalý vztah. Přestože nejsou aktivně zapojeni do seznamování, vykazují otevřenost vůči možnosti nového vztahu, což poukazuje na dynamiku seznamovacích strategií, která se vyvíjí primárně v reakci na momentální osobní a emocionální potřeby. Onen více pasivní přístup k seznamování je to, co je odlišuje od dlouhodobě nedobrovolně nezadaných.

Žít svobodný život mě nikdy nechytlo. Vždycky jsem se cítil lépe, když byl člověk, ke kterému jsem věděl, že patřím, že je to jeden můj pevný ostrov. A to by se mi líbilo mít co nejdřív zpátky. Ve svém životě (muž, 24 let).

Přístup k manželství a rodině

Ač ne všichni singles ze vzorku této studie nyní vztah hledají, naprostá většina z nich do budoucna s rodinou a převážně i s manželstvím počítá. Toto pozitivní nastavení odpovídá výsledkům kvantitativních studií zkoumajících postoje mladých Čechů a Češek k manželství a rodičovství (Hasmanová Marhánková – Kreidl 2013; Šetinová – Klímová Chaloupková 2019). V souladu s teoretickým očekáváním sociologa Andrewa Cherlina (Cherlin 2004) v konverzacích o manželství málokdy padají praktické argumenty, jako je například legislativní zvýhodnění, ale často se objevují zmínky o tradici, náboženském a symbolickém významu, případně „věci, které se dělají, když je člověk s někým dlouho“ (muž, 26 let). Na druhou stranu, respondenti bez vyzvání reflektují i to, že sezdaný vztah není zárukou spokojenosti a že dlouhodobá kohabitace a manželství se nemusí v mnoha ohledech lišit. Otevřenost k manželství, spíše než manželství jako podmínka, z pohledu autorů této studie nejlépe charakterizuje přístup, který se mezi respondenty objevoval nejčastěji.

Na otázku ohledně plánované reprodukce padaly mnohem rozhodnější odpovědi. Přibližně pětina respondentů měla ambivalentní přístup, který ale do nějaké míry souvisel s nižším věkem. Většina respondentů děti do budoucna jasně chce nebo je mrzí, že k nim ještě nedošlo. Zde se nabízí domněnka, zda nadřazenost rodičovství nad manželstvím – nebo i partnerským vztahem obecně – nesouvisí s individualizovaným přístupem mileniálů ke vztahům. Beck a Beck-Gernsheim (1995) dávají preferenci rodičovství v dnešní společnosti do souvislosti s jistým a hlubokým uspokojením emocionálních potřeb jednotlivců/rodičů v době, kdy je partnerský vztah nestálý. Věk zhruba koreloval s urgencí mít děti, i mladší ženy ale biologické omezení zmiňovaly. Výzkumy bezdětnosti u žen potvrzují, že se jedná o relevantní obavu: neschopnost najít vhodného partnera pro reprodukci je jedním z nejčastějších důvodů nedobrovolné bezdětnosti (Ní Bhrolcháin 2005).

Já se jenom bojím, že pak jednou přijde ten pocit, že chci, a nebude s kým. Nebo nebudu mít zrovna toho partnera, to mě trochu děsí. Teďka v tom nejsem, takže mě to neděsí, ale bojím se toho (žena, 24 let).

U mužů byla připravenost na rodinu často spojována s finančním zabezpečením, které v tuto chvíli vnímali i například kvůli studiu jako nedostatečné.

[Chci mít děti po 30]... protože doufám a věřím, že už budu zaopatřenější. Už to pro mě třeba nebude tak finančně náročný (muž, 26 let).

Tento jasný rozdíl v uvažování mužů a žen odpovídá očekáváním z evoluční teorie, která dává preference dlouhodobých partnerů do souvislosti s odlišnými reprodukčními strategiemi (např. D. M. Buss – Schmitt 1993; David M. Buss et al. 2001; Eagly – Wood 1999). Zatímco muži u žen preferují mládí a fyzickou atraktivitu jako signál plodnosti a schopnosti pečovat, ženy zajímá mužův socioekonomický status, tedy schopnost zajistit budoucí rodinu. Tyto tendence jsou natolik univerzální a platné i v českém prostředí, že není překvapivá obava respondentů, že jejich nenaplnění negativně ovlivní jejich možnost založit rodinu (Hamplová et al. 2019; Katrňák – Fučík 2009; Šetinová – Klímová Chaloupková 2019).

Očekávání od partnera

Respondenti měli často velmi dobře promyšlená kritéria ohledně budoucího partnera. V souladu s očekáváním plynoucím z prací Giddense a De Singlyho zdůrazňovali respondenti charakteristiky partnera související především s uspokojováním emocionálních potřeb, jako jsou vzájemná přitažlivost, společné zájmy nebo pozitivní charakterové vlastnosti, spíše než statusové nebo ekonomické faktory (Giddens 1993; De Singly 1999). Odpovědi respondentů se výrazněji nelišily od předchozích výzkumů partnerských preferencí v Česku (Šetinová – Klímová Chaloupková 2019; Vymětalová 2000). Překvapivý byl důraz respondentů na seberozvojový aspekt vztahu, který se ale objevuje i v zahraničních výzkumech a vypadá jako typický prvek partnerských očekávání mezi mileniály (Finkel 2017; Perel 2017).

Já si nedokážu představit, že bych žil s někým, kdo by mi jen přitakával, já potřebuji někoho, kdo mě bude challengeovat, ne ve smyslu, že by mi dával výzvy, ale že mi bude dávat v životě nějaké impulsy. Potom určitě člověka, který je ochotný měnit názor a pohled, jakože otevřený novým věcem, změnám (muž, 25 let).

Taky je pro mě důležité, aby to byl někdo, koho můžu respektovat, uznávat z nějakého důvodu, že má nějaké ambice, je v něčem dobrá, v něčem lepší než já, něco mě může naučit (muž, 31 let).

Několik respondentů poté jako důležité zmínilo obdobné politické naladění partnera. Analýzy amerických seznamek ukazují, že uživatelé čím dál častěji

zveřejňují své politické názory a explicitně se vymezují proti kontaktu s lidmi opačných přesvědčení, což je zřejmě důsledek politického napětí a rozdělení americké společnosti (Smith 2017). Nabízí se tedy otázka, zda podobný vzorec v partnerských očekáváních v naší společnosti ukazuje obdobné společenské tendence.

Aby ty lidi byli otevřený nějakým jako liberálně demokratickému a lidskoprávnímu smýšlení, zajímali se o ty věci, a ne že řekne, že mně jsou tyhle věci ukradený. To je první faktor, který to dokáže docela zbourat (muž, 36 let).

Hodně velký rasismus nebo xenofobie nebo nějaký takhle hodně vyhraněný názor, to by mi asi vadilo. Kdyby nenaslouchal mým názorům, to bych nemohla (žena, 24 let).

Zajímavým konverzačním tématem v rámci partnerských očekávání se stal věk partnera. I přesto, že respondenti obecně projevovali liberálnější nastavení ke vztahům, které bývá pro generaci mileniálů typické, během otázek na ideální věkový rozdíl mezi partnery se objevoval vzorec známý z evoluční teorie, tedy muži vyjadřující preferenci pro mladší partnerku a ženy hledající spíše lehce staršího partnera (D. M. Buss – Schmitt 1993).

Přišlo by mi to fakt zvláštní chodit s mladším klukem. Přišla bych si, že ho vychovávám. Mám takový pocit, že většinou ten kluk je starší než ta holka. Necítila bych se komfortně, kdybych ho představovala svým známým. O půl roku mladší ještě ok, ale o víc jak rok to ne (žena, 21 let).

Nemůžu říct, že by se mi nelíbily holky, které jsou starší než já, ale je to pro mě nějak přirozené, že ten kluk by měl být starší a mám i pocit, že ten vývoj těch lidí, ten mentální těch kluků je pomalejší. A tím pádem mladší holka je na tom mentálně zhruba stejně jako já a to je možná další důvod. A taky mít mladší přítelkyni má taky výhody v tom, že bude dlouho mladá a krásná, a to si člověk uvědomuje, rozhodně je to něco, co člověku nevádí (muž, 34 let).

Především mužští respondenti pak uvažovali o partnerčině věku jako o signálu její touhy po dítěti. Své úvahy nezřídka spojovali s obavami ohledně tlaku na rodičovství a výrazněji starší partnerku tedy rámovali jako něco, čemu se chtějí vyhnout. Tyto výroky dobře dokreslují kvantitativní výzkumy věkové dynamiky na seznamkách, kde muži zpravidla penalizují i jen lehce starší ženy (Rudder 2015; Skopek et al. 2011).

Postupně si uvědomuji, že když mám těch 24 let, tak si musím dávat pozor na to, do jakého potenciálního vztahu se mohu dostat, že žena, se kterou se setkávám, je o 5 a více let starší, tak záleží víc na plánování blízké budoucnosti než pro lidi v mém věku. Když bych měl říct ideálně, tak by to byl dvouletý rozsah okolo mě (muž, 24 let).

Je mi jasný ze zkušeností, že ta holka bude chtít brzy děti, kór když jí bude třeba 37 a bude bezdětná, takže já neříkám, že nechci, ale ne hnedka první rok vztahu (muž, 32 let).

Reflexe offline způsobů seznamování

Kde se dnešní mladí lidé seznamují? Konverzace ukazují, že v rámci offline seznamování respondenti nejčastěji využívají tradiční kanály: seznámení ve škole, v práci, během zájmových činností, a především seznamování přes kamarády a známé. Toto zjištění přibližně odpovídá i závěrům výzkumu sociologů ze Stanfordu, kteří místa seznámení monitorují již několik dekad (Rosenfeld et al. 2019; Rosenfeld – Thomas 2012). Mezi respondenty bylo skoro jednohlasně za nejlepší způsob seznámení považováno seznámení přes kamarády a známé, u nějž lidé oceňovali především přirozenost a nenucenost navázání kontaktu. Sociální okruh jednotlivce přirozeně filtruje vhodné protějšky a romantický vztah v tomto případě často vzniká z přátelství.

Myslím si, že mi nejvíc fungovalo to, když jsme si říkali, že budeme kamarádi a nic od toho neočekáváme, a pak se to nějak přirozeně přerodilo na ten vztah. To mi přišlo asi nejlepší a i mě to nejvíc bavilo (muž, 31 let).

Respondenti ale reflektovali nízkou kontrolu nad tímto způsobem seznámení a také to, že s věkem se počet příležitostí seznámení přes kamarády snižuje. Zde hraje svou roli zřejmě i vývoj partnerského trhu, a to především u starších žen (Bhrolcháin – Sigle-Rushton 2005).

Já se vždycky snažím nějak přes svoje kamarády, ale čím dál tím víc mých kamarádů je zadaných a jejich kamarádi jsou taky zadaní, takže už to moc nefunguje. Musela by to být velká náhoda (žena, 26 let).

Naopak nejméně populární se ukázalo být seznamování na veřejných místech, například v baru nebo na ulici. Přestože tento způsob seznámení je v očích

společnosti „typický“, ve skutečnosti k němu dochází zřídka a zřejmě ho čím dál častěji nahrazuje online seznamování (Rosenfeld – Thomas 2012; Thompson 2019). Ač se někteří mužští respondenti do seznamování na veřejných místech pouštěli, většina z nich přiznávala nízkou efektivitu s ohledem na navázání partnerského vztahu. Nejvíce tento způsob seznamování vyhovoval mužům, pro které byla „cesta cílem“: užívali si interakci s novými ženami, ale nečekali, že by započatý kontakt měl nějaké pokračování.

Nejlepší to asi je, když od toho člověk nic nečeká, prostě dělat to jen tak pro radost a pro svůj trénink, že to zvládne (muž, 29 let).

Online seznámení

Všichni respondenti o možnosti seznamování online věděli, ale míra zkušeností se seznamovacími službami byla rozdílná, od takřka nulových osobních zkušeností („viděl jsem u kamaráda“) po intenzivní využití („jinak už se skoro neseznamuji“). Přibližně dvě třetiny respondentů využívaly seznamky aktivně, tedy uváděli seznamování přes seznamky jako způsob, kterým se v současné době seznamují. Pro některé byly tyto platformy hlavním, a pro jiné jediným prostředkem k navázání nových vztahů. Důležité je zmínit, že ač rozhovory o online seznamování probíhaly na obecné rovině, respondenti využívali skoro výhradně mobilní seznamovací aplikaci Tinder.

Důkladnější analýza ukazuje, že preference online seznamování úzce souvisí s očekáváními od partnera a s osobními prioritami, například časovou vytížeností. Naopak pro skupinu respondentů, kteří seznamky nevyužívají, bylo charakteristické, že se spoléhají na tradičnější formy seznámení, což může být spojeno s jejich specifickými očekáváními od vztahu nebo obavami z nedůvěryhodnosti online prostředí. Nejvýraznějším rozdílem mezi skupinou aktivních uživatelů online seznámk a těch, kdo je nevyužívají, byl však subjektivní pohled na počet příležitostí k seznámení a míra urgency, se kterou hledali nový vztah. Neuživatelé byli spokojeni s možnostmi seznámení ve svém okolí, případně pro ně nový vážný vztah neměl v současné chvíli vysokou prioritu.

Nějak se tomu [seznamkám] nebráním, ale asi nejsem v takovém tom stadiu, kdy bych cíleně hledala nějaký vztah, protože v posledních letech člověk myslí na jiné věci a potkává nějaký lidi a pořád se něco odehrávalo a vždycky to nějak skončilo (žena, 26 let).

Uživatelé seznamek jako nejčastější motivaci pro využití seznamovací služby uváděli rozšíření příležitostí k seznámení a časovou úsporu. Fyzicky potkávali nové nezadané zřídka, navázání vážného vztahu si přáli a seznamka se tak stala přirozenou možností, jak – slovy několika respondentů – „vystoupit ze své sociální bubliny“. Respondenti, kteří byli silně zaměřeni na svou kariéru nebo měli náročný pracovní rozvrh, často preferovali online seznamování jako efektivní způsob, jak rozšířit své možnosti najít partnera. Online seznamování rámovali jako atraktivní, protože umožňuje flexibilitu a šetří čas, který by jinak museli věnovat tradičním formám seznamování. Tito lidé často hledali partnera, který bude schopen vyvážit společné cíle s osobními ambicemi.

Takže to může být fakt hodně v tom, že dost lidí v našem věku nemá čas, takže věřím, že tam chodí lidi, který hledají vztah a který jsou normální. Můžeš potkat kvalitní materiál, který jinak nepotkáš, a uspoříš ten čas a můžeš si tam nějakým způsobem vybrat. A můžeš tam najít životního partnera (žena, 26 let).

Další často zmiňovanou výhodou online seznamování byla jeho efektivita a také fakt, že uživatelé jsou na aplikaci za účelem seznámení (i přesto, že ne nutně jsou všichni nezadaní nebo hledají vážný vztah). Někteří respondenti měli velmi konkrétní představy o tom, jakého partnera hledají – může se jednat o určité zájmy, hodnoty nebo životní styl. Online seznamování jim umožňuje tyto preference jasně vyjádřit a zaměřit se na potenciální partnery, kteří tyto specifické požadavky splňují. Tímto způsobem mohou efektivněji filtrovat své možnosti a zaměřit se na vztahy, které mají větší šanci být úspěšné. Okrajově respondenti oceňovali oboustranný souhlas nutný ke zprostředkování kontaktu na aplikaci (specifikum seznamky Tinder), jednodušší zkušenost odmítnutí než z očí do očí a také anonymitu, kterou prostředí internetu poskytuje. Seznamky jsou často spojovány se snadným přístupem k nezávaznému sexu (Sumter et al. 2017), toto však explicitně zmínil jen jeden respondent.

Pokud člověk nehledá něco dlouhodobého, spíš něco na jednu noc nebo tak, tak tam je ta výhoda, že se člověk seznamuje s lidma, kteří jsou úplně mimo tu sociální skupinu obou těch lidí. [...] V případě, že něco proběhne, tak je to naprosto bezpečné, co se týče nějaké společenské reputace. Což to dělá pro tento typ vztahů relativně snazší (muž, 22 let).

I přesto, že si především uživatelé uvědomovali výhody online seznamování, samotnou zkušenost hledání partnera online vnímala větší část respondentů spíše neutrálně nebo negativně. Prakticky jednohlasně kritizovali odosobnělost a povrchnost online seznamování, konkrétně například fakt, že úspěšnost seznamování do velké míry závisí na kvalitě fotografií.

Nevýhoda je právě to, že člověk musí být pěkný na fotkách, aby byla vyšší pravděpodobnost, že se s ním někdo začne bavit. Když já mám pocit, že jsem lepší s interakcí na pohled, tak to pro mě může být nevýhodou, jelikož se dostanu do méně zajímavých rozhovorů, než když bych někoho potkal a začal se s ním bavit a ten člověk by zjistil, že nejsem úplně blbý a že můžeme mít stejné zájmy anebo něco. Tak to je taková největší nevýhoda (muž, 24 let).

[Offline] mám možnost líp a rychleji zapůsobit na toho druhého člověka, že si myslím, že mám nějaké osobní kouzlo, mám nějaké charisma, jsem inteligentní a na ty holky docela jedou a je se mnou velmi snadné si povídat, což se mi z nějakého důvodu nedaří demonstrovat tolik na těch online kanálech (muž, 34 let).

Další často zmiňovanou nevýhodou byla nemožnost skrz seznamku odhadnout vzájemné sympatie offline. Respondenti reflektovali, že vnímaná atraktivita během online kontaktu se nemusí nutně překloupat do vzájemné přitažlivosti na osobním setkání, že si nelze přes displej vyzkoušet „chemii“, tedy sexuální přitažlivost.

A samozřejmě je tam velká neosobnost a zpravidla, když přijdeš na nějakou první schůzku s člověkem, s kterým sis rozuměla online, tak potom ten osobní dojem je diametrálně odlišný, ať už v pozitivním nebo negativním slova smyslu (muž, 31 let).

Poslední důležitou nevýhodou je nedůvěra k lidem v online prostředí založená na dojmu či vlastní zkušenosti, že vysoké procento seznamkových uživatelů si na svých profilech nebo v následných konverzacích upravuje skutečnost. Kvantitativní výzkumy z USA potvrzují, že drobné lhaní (například úprava váhy nebo věku) je na seznamkách rozšířeným chováním (Hancock et al. 2007). Někteří respondenti si navíc všímají vlastní tendence k fantaziím ohledně vlastností a vzhledu protějšku, které pak neodpovídají realitě.

Nevýhoda je, že si člověk utvoří o tom člověku nějaký obraz na základě toho psaného projevu, a to pak často není konzistentní s tím, na co člověk narazí, když už se setkáte v reálném životě. Taky je hrozně snadný si nějak vysnit, jaký ten člověk je, a on má velkou kontrolu v tom psaní nad tím, co vám vlastně říká a jak se prezentuje, takže ne vždycky to musí být úplně pravda (žena, 24 let).

Kromě zmíněných nevýhod se jako bariéry k využití online seznamky objevily další dva faktory: nutnost vyvinout za účelem seznámení aktivní úsilí a také stigma, které online seznámení může nést. Na rozdíl od offline seznámení je hledání partnera online vědomou aktivitou: je potřeba vyvinout určitou aktivitu, aby ke kontaktu došlo. Během rozhovorů se ukázalo, že toto je skutečnost, která všem nesedí v ideologické rovině, respektive jde proti představě, že láska má přijít sama od sebe.

Momentálně se cítím už dostatečně zralý a připravený na to mít dospělý vztah, se vším, co k tomu patří nebo co to obnáší. Ale to je ten můj primární vnitřní konflikt, jestli bych to měl nějakým způsobem hledat a vyvíjet na to úsilí, nebo to nechat tak, že to přijde (muž, 26 let).

Rezistence k využití online seznamky pramení i z určitého stigmatu, které s sebou aktivní seznamování minimálně historicky nese. Průzkumy veřejnosti potvrzují, že stigma seznámků rychle mizí zřejmě díky jejich rychlému rozšíření, pro některé respondenty je to ale stále aktuální téma (A. Smith – Anderson 2015). Jeden respondent spojuje využití seznámků s nedostatečným mužstvím, další respondentka nazývá seznamky až poslední možností. Nejčastěji ale respondenti reflektují, že stigma online seznamování pocíťují minimálně.

Hrozně se to podle mě posunulo, protože dneska jestli se třeba 30 % kamarádů seznámí takhle. Hlavně ti, co se neseznámili už zamlada, tak se teď dost často seznamují takhle nebo to minimálně zkusili, v podstatě všichni už. Takže to stigma v mém okruhu přátel v podstatě už není, nebo jako možná je, ale nikdo už ti to neřekne, možná si to někdo myslí, že to je loser, že se neumí potkat normálně, ale už to není akceptovatelné to říct (muž, 32 let).

Pohlavní dynamika na online seznamkách

Jak ukazují české i zahraniční výzkumy uživatelského chování na seznamkách, v online prostředí se vytváří specifická pohlavní dynamika (např. Dinh et al. 2018; Fiore – Donath, 2005; Rudder 2015), která zhruba kopíruje pohlavní normy klasického seznamování. Muži mají být ti aktivní, ženy naopak vyčkávají (Weigel 2017). Jak potvrdily provedené rozhovory, ženská a mužská seznamková zkušenost se liší a většina respondentů si je tohoto rozdílu vědoma.

Protože člověk vlastně ví, co ta druhá skupina [ženy] dělá, to znamená, že ty [jako muž] máš velmi, velmi malou šanci, když budeš stejně vybiravý, tak máš strašně malou šanci, že se s někým dáš dohromady (muž, 22 let).

Mužů je na seznamkách většinou více než žen a tento rozdíl je nejmarkantnější v nižších věkových kategoriích (Fiore – Donath, 2005; Skopek et al. 2011). Mladí muži tak mezi sebou mají velkou konkurenci a musí se vyrovnat s nízkou návratností odpovědí. Často si tedy „ulehčují“ práci posíláním jednoduchých, generických zpráv. Tuto tendenci posiluje skutečnost, že vysoké procento ženských profilů je minimálně vyplněných, protože i jen základní fotka mladým ženám generuje dostatek kontaktů.

Asi tak 60 % lidí napíše jen ahoj a nic víc, což mě osobně spíš odrazuje, protože mám pocit, že tím člověk říká, ok napíšu ti první, ale to je to maximum, co udělám. A ta konverzace se pak často vleče, nikam to moc nesměruje (žena, 24 let).

Člověk se vždycky snaží být nějak originální, což je třeba hrozně těžký, když prostě máš generickou holku, která tam má 3 fotky sama sebe v normálním oblečení a pak tam nemá napsané nic nebo jenom věk. Co můžeš napsat kromě ahoj nebo nějaké ustálené věci (žena, 24 let).

Naopak mladé ženy pod třicet let patří do nejžádanější kategorie potenciálních partnerek, kterou intenzivně kontaktují jejich vrstevníci i muži výrazně starší (Fiore – Donath 2005; Rudder 2015). Ženy jsou přehlčeny nepřiliš kvalitními zprávami a musí mezi nimi vyfiltrovat profily, kterým věnovat více času. Z rozhovorů vyplývá, že to často dělají vylučovací metodou.

Já mám spíš ty kritéria NE. [...] Dávám ne klukům, co se fotí v zrcadle, dávám ne klukům, kteří se fotí v autě, dávám ne klukům, kteří mají nějaké řetízky kolem krku

a dávám ne klukům, kteří mi přijde, že nemají zajímavé povolání nebo že dělají nějakého dělníka nebo že vystudovali nějakou pro mě hloupější školu. Možná je to hrozně povrchní, ale spíš jo dávám klukům, kteří mi přijdou, že jsou chytří, rádi cestují a nehledají jenom sex (žena, 28 let).

Zajímavé je, že ač ženy jsou často kritické k prvním zprávám od mužů, naprosté minimum jich má zkušenost s posláním první zprávy. Podobně situaci reflektují muži.

Já jsem si to nějak počítal, že jsem za ten půl rok užívání jsem tam měl asi 1200 matchů, nějakých 70 rande z toho, dvakrát jsem na něj byl pozvaný já, a to byly jako hodně nepřímé pozvánky, že bychom mohli někam zajít, pak jsem byl nakonec stejně já ten, kdo musel domlouvat, že jako kdy, kde v kolik (muž, 22 let).

Muži výrazně častěji pohlavní specifika seznamkového prostředí komentovali, zřejmě proto, že především ve věkové kategorii respondentů je znevýhodňovala. Často zmiňovali adaptaci své seznamovací strategie, aby zvýšili svou úspěšnost.

Já jsem dříve používal nějaké hodně formální oslovení, ahoj jméno, viděl jsem na profilu blabla, třeba oblíbenou skupinu, tak jaký máš ještě ráda zpěváky. To jsem pak zjistil, že není úplně nejefektivnější, takže jsem to změnil, že jsem posílal takovou rýmovanou básničku, když tam na profilu nic neměla, tak takovou obecnou, která byla jenom vtipná, když tam na profilu něco měla, tak jsem se snažil narýmovat to na to, což bylo už efektivnější (muž, 21 let).

Diskuse a závěr

Tento text se zabývá seznamováním mladých lidí z generace mileniálů a jejich pohledem na online seznamky. Pomocí polostrukturovaných rozhovorů je zkoumáno, jak mladí nezadaní o výběru partnera přemýšlí, kde se seznamují, a důvody, z jakých volí online seznamky. Dalším bodem zájmu jsou pak bariéry při využití seznamovacích služeb a chování singles na seznamkách, především s ohledem na pohlavní dynamiku. Klíčovým přínosem je detailní analýza toho, jak mileniálové reflektují svůj single status, očekávání od partnera a jaké strategie volí při využívání online sezonek. Výsledky studie ukazují, že tito mladí lidé často preferují online seznamování kvůli své časové vytíženosti, kariérním ambicím a specifickým očekáváním od partnera, což odpovídá jejich životní fázi a osobním prioritám.

Singles ve vzorku této práce se dají jednoduše rozdělit na dvě tradiční skupiny: nedobrovolnou, která chce svůj status rychle změnit, a dobrovolnou, pro kterou je single status vědomou volbou. Nedobrovolní singles se aktivně a často také intenzivně seznamují, ale i skupina dobrovolných nezadaných je seznamování otevřená. Nežádá v něm i zaujímá aktivnější roli, nicméně vyhledávají volnější partnerská uspořádání, nezávaznost nebo „přátelství s výhodami“. Experimentování s různými vztahovými formami a balancování naplnění vztahových/sexuálních potřeb s kariérními ambicemi odpovídá očekáváním plynoucím z nové životní etapy post-adolescencce a širšího trendu individualizace společnosti (Arnett 2000; Beck – Beck-Gernsheim 1995; Giddens 1993).

Bezmála všichni respondenti do budoucna počítají s dlouhodobým vztahem, silná je i preference rodiny a manželství. Praktické výhody sňatku si respondenti uvědomují, ale zdůrazňují hlavně symbolický význam, což je generační změna perspektivy pozorovaná i v dalších zemích (Cherlin 2004). Co se plánované reprodukce týče, očekávání odpovídají evolučním teoriím (D. M. Buss – Schmitt 1993; David M. Buss et al. 2001; Shackelford et al. 2005). Ženy více reflektují svá biologická omezení a dávají najevo obavu, aby brzy našly partnera; muži zmiňují důležitost finančního zabezpečení, kterého chtějí dosáhnout předtím, než založí rodinu.

Očekávání od partnera odpovídají předchozím výzkumům. Zajímavý je velký důraz na seberozejový aspekt vztahu, kterého si ale ve své práci všímá i psycholog Finkel (2017) a který je v souladu právě s individualizovaným přístupem ke vztahům (Beck – Beck-Gernsheim 1995; Cherlin 2004; Giddens 1993). Preferovaný věk potenciálního partnera ukazuje na tradiční vzorce: muži preferovali nižší věk partnerky, ženy vyšší věk partnera (Katrňák – Fučík 2009). Muži si partnerčin věk spojovali s předpokládaným tlakem na založení rodiny a z tohoto důvodu vyjadřovali obavy před staršími partnerkami.

Mileniálové silně preferují seznámení přes kamarády nebo známé. Reflektují však, že nad tímto seznámením mají minimální kontrolu a že s věkem se počet příležitostí snižuje. V offline kanálech seznámení se dále objevuje seznámení ve škole, v práci nebo při zájmových aktivitách. Nejméně oblíbené je seznamování na veřejných místech, kde je vysoká pravděpodobnost odmítnutí. Tyto závěry odpovídají kvantitativním šetřením ohledně míst seznámení (Rosenfeld et al. 2019).

Dvě třetiny respondentů využívaly k seznamování online seznamky, ve všech případech téměř výhradně mobilní seznamovací aplikaci Tinder. Hlavní motivací bylo rozšíření příležitostí k seznámení; singles nevyužívající seznamky uváděli, že ve svém okolí mají dostatek seznamovacích možností. Dalšími často zmiňovanými

výhodami byla efektivita online seznamek a společný cíl uživatelů (tedy seznámení), do určité míry pak anonymita a způsob, jak se nezávazně potkávat.

Za největší nevýhodu respondenti považovali odosobnělost a povrchnost online seznamování, dále pak nemožnost odhadnout vzájemnou přitažlivost skrz online kontakt a nedůvěru k informacím, které o sobě uvádějí ostatní uživatelé, respektive nutnost brát je s velkou rezervou. Někteří respondenti zmiňují stigma, většina ale pozoruje snížení stigmatizace online seznamování.

Výpovědi respondentů potvrzují existenci tradiční pohlavní dynamiky na českých seznamkách, především české verzi Tinderu. Od mužů se očekává aktivita, zatímco ženy vyčkávají. Toto je ještě posíleno nerovným zastoupením obou pohlaví v mladších věkových kategoriích: mužů je výrazně více než žen (Dinh et al. 2018; Rudder 2015; Skopek et al. 2011). Respondenti tak vyjadřují frustraci nad dopady této dynamiky – ženy jsou zavaleny nekvalitními zprávami a muži mají malou návratnost zpráv – a upravují svou seznamovací strategii, aby zvýšili svou úspěšnost. To je zajímavé zjištění, které se kvůli datovým omezením málokdy podaří odpozorovat na výzkumech seznamkových interakcí.

Zároveň je ale důležité reflektovat limity této studie. Text se zaměřuje výhradně na vysokoškolsky vzdělané mladé lidi, kteří představují specifickou skupinu s určitou úrovní kulturního a sociálního kapitálu. Tato skupina je charakteristická svou otevřeností vůči novým technologiím a vysokými očekáváním od partnerských vztahů. Vysokoškolsky vzdělaní lidé jsou často více zaměřeni na kariéru, osobní rozvoj a mají tendenci využívat technologie jako efektivní nástroj pro dosažení svých cílů, což se odráží i v jejich přístupu k seznamování. Omezení této studie tedy spočívá v tom, že výsledky nejsou zobecnitelné na celou populaci mileniálů, zejména na ty, kteří nemají vysokoškolské vzdělání nebo se nacházejí v odlišných sociálně-ekonomických podmínkách. Závěry této studie proto mohou být specifické pro tuto vybranou skupinu a nemusí plně reflektovat zkušenosti a přístupy mladých lidí z jiných společenských vrstev. Na jednu stranu tato studie tedy přináší cenný pohled na seznamovací strategie vysokoškolsky vzdělaných mladých lidí, ale zároveň vyvolává otázky ohledně toho, jak by se výsledky mohly lišit v jiných demografických skupinách. Další výzkum by mohl zkoumat, jak je online seznamování ovlivňováno různými sociálními a ekonomickými faktory v širší populaci mileniálů.

Celkově však tento výzkum do značné míry potvrzuje závěry kvantitativních výzkumů, především těch zkoumajících generaci mileniálů v zahraničí. Studie přináší několik nových poznatků a přidanych hodnot oproti již existujícím studiím, zejména díky svému specifickému zaměření na české prostředí, použití

kvalitativního přístupu a zaměřením na online seznamování. Mladí lidé jsou zřejmě první generací, která v českém regionu pocituje výrazný dopad technologií na vztahy. Lze na základě tohoto výzkumu tvrdit, že je u nich něco jinak? Na jednu stranu je evidentní liberální, individualizovaný přístup ke vztahům: ve vztazích myslí na sebe, chtějí partnera, se kterým se budou vzájemně rozvíjet, mají chuť experimentovat s různými vztahovými formami a do seznamování rychle pouštějí nové technologie. Na druhou stranu je stále láká tradiční ideál manželství a rodiny, očekávání od mužů a žen se ve vztahu stále liší, a i v moderním online seznamování se objevují tradiční pohlavní vzorce. Možná současně osobní vztahy jen zrcadlí širší společenské trendy, možná se nějaké aspekty romantických vztahů proměňují a další jsou vůči změnám rezistentní.

Markéta Šetinová je socioložka a psychoterapeutka. Absolvovala magisterské studium sociologie na univerzitě v Oxfordu, s doktorským výzkumem pokračovala na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK. Ve svém výzkumu i psychoterapeutické praxi se věnuje především seznamování, singles a partnerským vztahům.
Kontakt: marketa@modernilaska.cz

Eliška Kalinová je socioložka. Absolvovala magisterské studium sociologie a historie na University of Warwick ve Velké Británii a magisterské studium sociologie na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK.
Kontakt: eliskakalinova@gmail.com

Literatura a prameny

- Arnett, Jeffrey Jn. 2000. „Emerging Adulthood. A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties.“ *American Psychologist* 55, 2000, 5: 469–480. Dostupné z <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.5.469> [cit. 2023-08-08].
- Beck, Ulrich – Beck-Gernsheim, Elisabeth. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity.
- Bhrolcháin, Máire Ní – Sigle-Rushton, Wendy. 2005. „Partner Supply in Britain and the US. Estimates and Gender Contrasts.“ *Population (English Edition)* 60, 2005, 1–2: 37–64. <https://doi.org/10.2307/4148201> [cit. 2023-08-08].
- Boček, Jan. 2019. „Přibývá bezdětných Češek. Mezi současnými třicátnicemi bude bez potomků každá šestá.“ *IROZHLAS*, https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/cesko-populace-bezdetnost-deti-vysoka-skola-socialismus_1903120600_jab [cit. 2023-08-08].
- Bromwich, Jonah E. 2018. „Tinder and Bumble Are Hungry for Your Love.“ *New York Times*, 18. 12. 2018. <https://www.nytimes.com/2018/12/18/style/dating-apps-tinder-bumble-content.html> [cit. 2023-08-20].

- Brown, Anna. 2019. „Couples Who Meet Online Are More Diverse than Those Who Meet in Other Ways, Largely Because They’re Younger.“ *Pew Research Center* (blog). <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/06/24/couples-who-meet-online-are-more-diverse-than-those-who-meet-in-other-ways-largely-because-theyre-younger/> [cit. 2023-08-08].
- Buss, D. M. – Schmitt, P. M. 1993. „Sexual Strategies Theory. An Evolutionary Perspective on Human Mating.“ *Psychological Review* 100, 1993, 2: 204–232. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.2.204> [cit. 2023-08-20].
- Buss, David M. – Shackelford, Todd K. – Kirkpatrick, Lee A. – Larsen, Randy J. 2001. „A Half Century of Mate Preferences. The Cultural Evolution of Values.“ *Journal of Marriage and Family* 63, 2001, 2: 491–503. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00491.x> [cit. 2023-08-20].
- Český statistický úřad. 2018. „Svateb přibývá.“ <https://csu.gov.cz/produkty/svateb-pribyva> [cit. 2023-05-05].
- Conway, Jane R. – Noě, Nyala – Stulp, Gert – Pollet, Thomas V. 2015. „Finding Your Soulmate. Homosexual and Heterosexual Age Preferences in Online Dating.“ *Personal Relationships* 22, 2015, 4: 666–678. <https://doi.org/10.1111/pere.12102> [cit. 2023-08-17].
- Coontz, Stephanie. 2006. *Marriage, a History. How Love Conquered Marriage*. New York: Penguin.
- De Singly, Francois. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Dinh, Rachel – Gildersleve, Patrick – Yasseri, Taha. 2018. „Computational Courtship. Understanding the Evolution of Online Dating through Large-Scale Data Analysis.“ *ArXiv:1809.10032 [Physics]*, September 26, 2018. <http://arxiv.org/abs/1809.10032> [cit. 2023-18-06].
- Dudová, Radka – Hašková, Hana – Klímová Chaloupková, Jana. 2020. „Disentangling the Link between Having One Child and Partnership Trajectories. A Mixed-Methods Life-Course Research.“ *Journal of Family Studies* 28, 2020, 4: 1–22. <https://doi.org/10.1080/13229400.2020.1839534> [cit. 2023-18-06].
- Eagly, Alice H. – Wood, Wendy. 1999. „The Origins of Sex Differences in Human Behavior. Evolved Dispositions versus Social Roles.“ *American Psychologist* 54, 1999, 6: 408–423. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.6.408> [cit. 2023-18-06].
- Finkel, Eli J. 2017. *The All-or-Nothing Marriage. How the Best Marriages Work*. New York: Dutton.
- Fiore, Andrew T. – Donath, Judith S. 2005. „Homophily in Online Dating. When Do You Like Someone Like Yourself?“ Pp. 1371–1374 in *CHI '05 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems. CHI EA '05*. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/1056808.1056919> [cit. 2023-18-06].
- Frazier, Patricia – Arikian, Nancy – Benson, Sonja – Losoff, Ann – Maurer, Steven. 1996. „Desire for Marriage and Life Satisfaction among Unmarried Heterosexual Adults.“ *Journal of Social and Personal Relationships* 13, 1996, 2: 225–239. <https://doi.org/10.1177/0265407596132004> [cit. 2023-20-06].
- Giddens, Anthony. 1993. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford UP.

- Hamplová, Dana – Klímová Chaloupková, Jana – Topinková, Renáta. 2019. „More Money, Less Housework? Relative Resources and Housework in the Czech Republic.“ *Journal of Family Issues* 40, 2019, 18: 2823–2848. <https://doi.org/10.1177/0192513X19864988> [cit. 2023-06-18].
- Hancock, Jeffrey T. – Toma, Catalina – Ellison, Nicole. 2007. „The Truth About Lying in Online Dating Profiles.“ Pp. 449–452 in *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems. CHI '07*. New York: ACM. <https://doi.org/10.1145/1240624.1240697> [cit. 2023-08-17].
- Hasmanová Marhánková, Jaroslava – Kreidl, Martin. 2013. *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Haukanes, Haldis – Hašková, Hana. 2020. „Gendered Visions of Family Life and Parenthood among Czech Young People. Restricted or Transforming Imaginations?“ *Journal of Youth Studies* 24, 2020, 9: 1–16. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1804054> [cit. 2023-06-18].
- Hoffower, Hillary. 2019. „Are Millennials the ‘Brokest’ or ‘Richest’ Generation?“ *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/millennials-wealth-generation-experts-data-2019-1> [cit. 2023-08-12].
- Cherlin, Andrew J. 2004. „The Deinstitutionalization of American Marriage.“ *Journal of Marriage and Family* 66, 2004, 4: 848–861. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00058.x> [cit. 2023-06-18].
- Kang, Tanya – Hoffman, Lindsay H. 2011. „Why Would You Decide to Use an Online Dating Site? Factors That Lead to Online Dating.“ *Communication Research Reports* 28, 2011, 3: 205–213. <https://doi.org/10.1080/08824096.2011.566109> [cit. 2023-06-18].
- Katrňák, Tomáš – Fučík, Petr. 2009. „Preference výběru partnera. Liší se rozvedení a svobodní ve sňatkových a partnerských preferencích?“ *Sociológia* 41, 2009, 5: 437–456.
- Katz, Elihu – Blumler, Jay G. – Gurevitch, Michael. 1973. „Uses and Gratifications Research.“ *Public Opinion Quarterly* 37, 1973, 4: 509–523.
- Lewis, Karen G. – Moon, Sidney. 1997. „Always Single and Single Again Women. A Qualitative Study.“ *Journal of Marital and Family Therapy* 23, 1997, 2: 115–134. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1997.tb00238.x> [cit. 2023-08-20].
- Ní Bhrolcháin, Máire. 2005. „The Age Difference at Marriage in England and Wales. A Century of Patterns and Trends.“ *Population Trends* 2005, 120: 7–14.
- Nielsen Admosphere. 2018. „Láska Přes Internet: 4 z 10 Čechů Už Se Někdy Snažili Seznámit Online – Nielsen Admosphere.“ <https://www.nielsen-admosphere.cz/press/laska-pres-internet-4-z-10-cechu-uz-se-nekdy-snazili-seznamit-online/> [cit. 2023-08-07].
- Perel, Esther. 2017. *The State Of Affairs. Rethinking Infidelit*. B. m.: Yellow Kite.
- Potarca, Gina. 2017. „Does the Internet Affect Assortative Mating? Evidence from the U.S. and Germany.“ *Social Science Research* 61, 2017: 278–297. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2016.06.019> [cit. 2023-06-18].
- Prabhakar, Bharti. 2011. „Causes for Remaining Single. A Comparative Study.“ *Journal of Psychosocial Research* 6, 2011, 2: 203.
- Rosenfeld, Michael J. – Thomas, Reuben J. 2012. „Searching for a Mate. The Rise of the Internet as a Social Intermediary.“ *American Sociological Review* 77, 2012, 4: 523–547. <https://doi.org/10.1177/0003122412448050> [cit. 2023-06-18].

- Rosenfeld, Michael J. – Thomas, Reuben J. – Hausen, Sonia. 2019. „Disintermediating Your Friends. How Online Dating in the United States Displaces Other Ways of Meeting.“ *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116, 2019, 36: 17753–17758. <https://doi.org/10.1073/pnas.1908630116> [cit. 2023-06-20].
- Rudder, Christian. 2015. *Dataclysm. Love, Sex, Race, and Identity – What Our Online Lives Tell Us about Our Offline Selves*. New York: Broadway.
- Schwartz, Christine R. 2013. „Trends and Variation in Assortative Mating. Causes and Consequences.“ *Annual Review of Sociology* 39, 2013, 1: 451–470. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071312-145544> [cit. 2023-08-20].
- Shackelford, Todd K. – Schmitt, David P. – Buss, David M. 2005. „Universal Dimensions of Human Mate Preferences.“ *Personality and Individual Differences* 39, 2005, 2: 447–458. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.01.023> [cit. 2023-06-18].
- Skopek, Jan – Schmitz, Andreas – Blossfeld, Hans-Peter. 2023. „The Gendered Dynamics of Age Preferences. Empirical Evidence from Online Dating.“ *Zeitschrift für Familienforschung / Journal of Family Research* 23, 2011, 3. <https://www.budrich-journals.de/index.php/zff/article/view/5733> [cit. 2023-09-23].
- Smith, Aaron – Anderson, Monica. 2015. „5 Facts about Online Dating.“ *Pew Research Center* (blog), <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/02/29/5-facts-about-online-dating/> [cit. 2023-08-20].
- Smith, Tovia. 2017. „When Dating In The Era Of Divisive Politics, Both Sides Stick To Themselves.“ *NPR.org*, <https://www.npr.org/2017/02/14/515179534/when-dating-in-the-era-of-divisive-politics-both-sides-stick-to-themselves> [cit. 2023-08-09].
- Stein, Peter J. 1979. *Understanding Single Adulthood*. New York: Basic Books.
- Sumter, Sindy R. – Vandenbosch, Laura – Ligtenberg, Loes. 2017. „Love Me Tinder. Untangling Emerging Adults’ Motivations for Using the Dating Application Tinder.“ *Telematics and Informatics* 34, 2017, 1: 67–78. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.04.009> [cit. 2023-08-20].
- Šetinová, Markéta – Klímová Chaloupková, Jana. 2019. „Role kognitivních schopností ve výběrovém párování: partnerské preference mladých lidí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55, 2019, 2: 161–187.
- Šetinová, Markéta – Topinková, Renáta. 2021. „Partner Preference and Age. User’s Mating Behavior in Online Dating.“ *Journal of Family Research* 33, 2021, 3: 566–591. <https://doi.org/10.20377/jfr-540> [cit. 2023-08-20].
- Thompson, Derek. 2019. „Why Online Dating Can Feel Like Such an Existential Nightmare.“ *The Atlantic*, 21. 6. 2019, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/07/online-dating-taking-over-everything/594337/> [cit. 2023-09-23].
- Valkenburg, Patti M. – Jochen, Peter. 2007. „Who Visits Online Dating Sites? Exploring Some Characteristics of Online Daters.“ *CyberPsychology & Behavior* 10, 2007, 6: 849–852. <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.9941> [cit. 2023-08-20].
- Vymětalová, Simona. 2000. „Partnerský vztah.“ Pp. 99–133 in *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Wang, Wendy – Taylor, Paul. 2011. „For Millennials, Parenthood Trumps Marriage.“ *Pew Research Center*, <https://www.pewsocialtrends.org/2011/03/09/for-millennials-parenthood-trumps-marriage/> [cit. 2023-08-15].
- Weigel, Moira. 2017. *Labor of Love. The Invention of Dating*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

KAŽDÉMU ZVÍŘETI MILUJÍCÍ DOMOV.

Občanská angažovanost zakladatelek útulků pro psy a kočky*

Adéla Urbanová

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0009-0002-0692-3829>

A Loving Home for Every Animal: Civic Engagement of Founders of Dog and Cat Shelters

Abstract: This paper presents the findings of a qualitative study focused on the civic engagement of founders of associations operating dog and cat shelters. The author approaches the topic from the perspective of civil society studies, viewing it through the lens of social movements, utilizing models that analyze the relationship between volunteering and activism, and drawing on the political theory of animal rights, as developed in the concept of Zoopolis by Sue Donaldson and Will Kymlicka (2011). These approaches allow the author to capture the activist dimension of the shelter founders' activities and to demonstrate how they challenge the legitimacy of power asymmetry in human-animal relationships. Although the principle of the "consent of the governed" has penetrated the relationship between humans and nature, civil society has never included animals or other non-human actors. However, the founders of private shelters treat the animals in their care as unique individuals, as beings with personality and agency who can and are invited to participate in decisions that affect their lives. Viewed in this way, the civic engagement of shelter founders raises questions about the boundaries of civil society, specifically the possibility of opening civil society to non-human species, even if they are only taking the first steps.

Keywords: *civil society; nonhuman actorship; animal rights; animal shelters*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4750>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

* Tento článek vznikl v rámci Specifického výzkumu FHS UK Pluralita sociálních světů a výzev pro budoucnost (SVV 260 734).

Zvířata představují oblíbený předmět zájmu lidí. Psi a kočky o to spíš vzhledem k silné pozici, kterou tyto dva živočišné druhy v naší kultuře mají. Množství psů a koček bez majitele či těch, kteří se ocitli v jiné situaci nouze, je paradoxním doprovodným jevem této lidské záliby v interakci s nimi. Z touhy těmto zvířatům pomoci vyrůstá občanská aktivita osob, které zakládají organizace občanské společnosti, zpravidla spolky, provozující soukromé útulky. Ačkoli se tato činnost těší značné pozornosti ze strany veřejnosti, a přestože nemalé množství populace ji podporuje dárcovstvím či dobrovolnictvím, pro badatele zůstává na okraji zájmu. Následující text má ambici přispět k dorovnání tohoto deficitu. Vznikl na základě empirického výzkumu z prostředí útulků (Urbanová 2023), který si kladl následující otázky: Jak lze v kontextu občanské angažovanosti rozumět významům, které osoby zakládající útulky připisují svojí činnosti? Jak popisují roli, kterou jejich útulky hrají v řešení situace psů a koček v nouzi? Jak svou činnost legitimizují? Jaký model začlenění zvířat do společnosti konstruují?

K tématu přistupuji z pozic studií občanské společnosti, přičemž jej dávám do kontextu teorie sociálních hnutí, využívám modely analyzující vztah dobrovolnictví a aktivismu a opírám se o politickou teorii práv zvířat. Optika sociálních hnutí a modely vztahu dobrovolnictví a aktivismu mi umožňují plasticky zachytit politický rozměr činnosti zakladatelek útulků. Politická teorie práv zvířat mi poskytuje konceptuální pozadí, na kterém se činnost zakladatelek útulků jeví jako nakročení k participativnímu modu začlenění zvířat do společnosti. Takto nahlížena vznáší občanská angažovanost zakladatelek útulků otázku po hranicích občanské společnosti, konkrétně po možnosti otevření občanské společnosti mimolidským druhům.

Konceptuální rámec

Při zkoumání soukromých útulků pro zvířata je zásadní zachytit jejich dvojí roli, a to jednak jako poskytovatelů služeb, jednak jako aktérů advokacie a aktivismu. Proto se následující text bude týkat jednak teorie sociálních hnutí, jednak teoretických modelů relevantních pro vztahy mezi poskytováním služeb, respektive dobrovolnictvím a aktivismem.

Sociální hnutí jsou podle definice Maria Dianiho (1992) sítěmi neformálních interakcí mezi jednotlivci, skupinami nebo organizacemi angažujícími se v politickém nebo kulturním konfliktu na bázi sdílených kolektivních identit (ibid.: 13). Zatímco důležitým stavebním kamenem tohoto klasického vymezení sociálních hnutí je kolektivní identita ve významu, který tomuto pojmu

vtiskla americká teoretická tradice (Tilly – Tarrow 2007), autoři věnující se nejmladším sociálním hnutím formujícím se v kontextu společnosti sítí, jako je například hnutí za globální spravedlnost, právě koncept kolektivní identity považují za překážku jejich porozumění. McDonald (2002) poukazuje na to, že nejmladší sociální hnutí opustila linii prosazování politické změny pro kolektivní „my“ a jejich stoupenci spíše usilují o koherenci vlastního já. Objevuje se též koncept lifestylových hnutí (Haenfler – Johnson – Jones 2012), jako je například veganství, zero waste, locavorismus či fairtradové hnutí, kde je prostředkem usilování o společenskou změnu právě osobní identita. Oproti politickým sociálním hnutím s kolektivní identitou jako zásadním mobilizačním zdrojem je pro tato individualistická, kulturní hnutí charakteristická nepřímá cesta konfrontace společenských struktur. V lifestylových hnutích mají své důležité místo i organizace občanské společnosti. Ty často hrají roli neformálních expertů, arbitrá a lídrů.

O hnutí za práva zvířat, kam činnost útulků můžeme přiřadit, lze uvažovat jako o hnutí, které má jednak část mobilizující veřejnost a organizující kolektivní protestní akce, jednak část lifestylovou. Právě v rámci této lifestylové větve by pak soukromé útulky zastávaly pozici neformálních leaderů, jak je popsána v teorii.

Činnost soukromých útulků ovšem odkazuje nejen k aktivismu, ale primárně k dobrovolnictví. Dobrovolnictví a aktivismus představují vzájemně provázané jevy (Goss 2010; Henriksen – Svedberg 2010; Janoski 2010), avšak svou povahou jsou až protikladné. Zatímco aktivismus jakožto výraz protestu proti stávajícím pořádkům a úsilí o dosažení společenské změny je vždy politický, dobrovolnictví, konotující péči a poskytování služeb, je apolitické (Evers – von Essen 2019, Musick – Wilson 2008).

Na úrovni organizací občanské společnosti kopíruje dichotomii dobrovolnictví–aktivismus rozlišování servisní a advokační funkce. Servisní a advokační funkce se nicméně nezřídka kombinují v rámci jedné organizace. Chování organizací, které v sobě spojují jak poskytování služeb, tak aktivismus, respektive širěji advokační činnost, popisuje Minkoff (2002). Hybridní organizace tohoto typu poskytují služby, díky čemuž vzbuzují důvěru a dostávají společenskou podporu. Jejich aktivita přesahující do advokacie pak zprostředkovává snazší přijetí čisté advokační činnosti jiných aktérů veřejnosti. Uvnitř samotných hybridních organizací je však aktivismus, zejména pokud by šlo o otevřené projevy protestu, blokován potřebou naplňovat servisní funkci. Soukromé útulky reprezentují tento typ hybridity, což má dopad na jejich rozhodování mezi plněním role poskytovatele služeb a aktivismem.

Hovořím-li o občanské angažovanosti zakladatelek útulků, používám tento termín jako termín, který mi umožňuje spojit aspekt dobrovolnictví či poskytování služeb a aspekt advokačně-aktivistický. Pojem advokační činnost upřednostňuji tam, kde jde o činnost usilující o společenskou změnu prostřednictvím vyjednávání. Aktivismem nazývám jednání, které je svou logikou blízké přímé akci, atakuje stávající řád a může balancovat na hranici zákona.

Zoopolis

Ačkoli princip „konsenzu ovládaných“ pronikl i do vztahu lidí a přírody (Barša – Císař 2004), občanská společnost nikdy nezahrnovala zvířata ani jiné mimolidské aktéry. S pokusem vztáhnout na zvířata koncept občanství přicházejí ve své knize *Zoopolis: A Political Theory of Animal Rights* (2011) Sue Donaldsonová a Will Kymlicka.¹ Zatímco například k divokým zvířatům se podle Donaldsonové a Kymlicky máme vztahovat jako k suverénním národům, domestikovaným zvířatům přísluší status plnoprávných občanů (*animal citizens*). Mají totiž všechny potřebné kompetence: schopnost vnímat subjektivní dobro, schopnost řídit se pravidly společenství (ochota a schopnost kooperovat) a schopnost účasti na rozhodování o těchto pravidlech, tedy schopnost *participate*. Není přitom překážkou, že zvířata nejsou schopna reflektovat svou pozici v rámci politického společenství. Situace zvířat v tomto ohledu není nepodobná například situaci osob s těžkým mentálním postižením. S asistencí od blízké osoby mohou ovšem takové lidé komunikovat své subjektivní dobro a mít hlas v rozhodování, jehož výsledky dopadají na jejich životy. Obdobně lze asistované aktérství využít i ve vztahu ke zvířatům a zpřístupnit jim status občanů.

Zoopolis vychází z uznání zvířat jako kompetentních aktérů a toto jejich aktérství je podmíněno způsobem, jímž se k nim vztahují lidé. *Zoopolis* zároveň představuje ucelený model vztahů lidí a zvířat odrážející uznání takto pojetého

¹ *Zoopolis* se řadí k pracím, které do humanitních věd přinášejí obrat ke zvířatům a úvahy o mimolidském aktérství. K nejvýznamnějším autorům promýšlejícím aktérství entit nejrůznějších druhů patří D. Haraway, B. Latour, G. Deleuze a F. Guattari. Donaldsonová a Kymlicka se nicméně zaměřují na aktérství zvířat schopných subjektivní zkušenosti. Jelikož aktérství neomezují na racionální jednání nebo jednání s jasným záměrem, jejich výchozí pojetí je velmi blízké tomu, které v našem kontextu představil a z pozic interpretativní sociologie teoreticky popsal D. Janák (2022). Sociální aktérství zvířat je však pro Donaldsonovou a Kymlicku odrazovým můstkem k hájení myšlenky zvířat jako politických aktérů. Tento jejich krok se stal předmětem rozsáhlé kritiky. Donaldsonová a Kymlicka v *Zoopolis* zároveň kriticky navazují na teorii práv zvířat, která staví zejména na myšlenkách Petera Singera a Toma Regana. Donaldsonová a Kymlicka tedy opouštějí pozici lidského excecionalismu a všem zvířatům schopným subjektivní zkušenosti přiznávají základní práva obdobná lidským právům. Navíc ale přidávají práva sociální a politická. Pro nahlédnutí lidsko-zvířecích vztahů skrze rámec politické teorie je *Zoopolis* považována za milník na poli disciplín, jako jsou *Animal Studies* nebo *Animal Ethics*.

zvířecího aktérství. V návaznosti na tento rámec ukážu, že zakladatelky útulků ke zvířatům přistupují způsobem, který zvířatům umožňuje participaci a podporuje jejich vnímání jako aktérů s jasným vlivem na vlastní životní podmínky. Zároveň se zaměřím na aspekty, v nichž zakladatelky útulků normativní model zoopolis zcela nenaplnují, a nabídnu vysvětlení, proč k tomuto částečnému nesouladu dochází.

Metodologie

Výběr vzorku byl účelový (Novotná – Špaček – Štovičková 2019: 294). První účastníci výzkumu se stala zakladatelka útulku, z něž jsem adoptovala psa a o kterém jsem díky tomu věděla, že jeho činnost zahrnuje úsilí o zlepšení situace zvířat ve společnosti. Další dvě účastnice výzkumu byly do vzorku zapojeny metodou sněhové koule. S cílem získat data, jež by nebyla vázána na tento rozměr činnosti spolku, jsem v závěru opustila metodu sněhové koule a do vzorku zařadila rovněž útulky, jež splňovaly pouze základní kritérium, totiž byly to útulky provozované organizací občanské společnosti. Podle kvantitativního výzkumu v útulcích, který v USA realizovala Sandra L. Neumannová (Neumann 2010), je typické, že v útulcích se angažují ženy středního věku pocházející ze střední třídy. To je možným vysvětlením pro skutečnost, že můj výsledný vzorek tvořily pouze ženy, příslušnice střední třídy. Věk nejmladší z nich spadl do intervalu 20–30 let, věk nejstarší do intervalu 60–70 let.

Útulky byly z hlediska počtu zvířat, která měly v přímé péči, spíše menší nebo malé. Jeden spolek pomáhal zvířatům prostřednictvím koordinované sítě dočasné péče. Pro spolky byla charakteristická způsobilost úspěšně předávat zvířata do nových adopcí.

Ve vzorku jsou vesměs útulky provozované na území Středočeského kraje, vzdálené od Prahy ne více než hodinu cesty autem. Jeden útulek působí v krajském městě jiného kraje na území Čech. Tato skutečnost má dopad jednak na dostupnost zdrojů, z nichž spolek může čerpat podporu pro svou činnost, jednak na výběr strategií, skrze něž lze budovat podporující komunitu klientů a příznivců. Spolky se mohou opřít o populaci s nadprůměrnými příjmy a s životním stylem, který je pro nižší společenské vrstvy nedostupný. Díky tomu mohou ustavovat normu vysoké kvality péče zahrnující nemalé výdaje na veterinární ošetření a zákroky.

Data jsem sebrala prostřednictvím hloubkových rozhovorů. První rozhovor jsem pořídila v zimě 2020, poslední na jaře 2022. Jednotlivé rozhovory měly

délku 50–120 minut. Tři z šesti rozhovorů proběhly osobně v útulcích. Další tři se uskutečnily telefonicky z důvodu covidových opatření. Rizika telefonicky vedených rozhovorů vznikající v důsledku chybějícího situačního kontextu a přenosu sdělení pouze zvukovým kanálem, jsem se snažila ošetřit ověřováním porozumění otázkami, které informatorky vedly k tomu zopakovat řečené jinými slovy. Vzhledem k tomu, že data získaná prostřednictvím telefonicky vedeného rozhovoru jsou nutně ovlivněna i tím, že oběma stranám je ponechán téměř volný prostor pro konstrukci komunikačního partnera, na začátku rozhovoru jsem s účastnicemi výzkumu co nejotevřeněji sdílela informace o výzkumu i informace o svojí osobě, včetně jasně komunikace své sympatizující pozice ve vztahu k jejich činnosti.²

První rozhovor jsem uskutečnila s osnovou, kde jsem měla sepsány otázky, kterými budu hovor směřovat a případně rozvíjet tak, aby byly pokryty všechny relevantní oblasti. Pokud informantka ve svém vyprávění spontánně pokračovala, nezasahovala jsem a dala jí prostor. V dalších rozhovorech jsem se osnovy držela mnohem volněji a spíše měla při ruce jen své výzkumné otázky, abych předešla výraznému odklonu od cílů výzkumu.

Z epistemologického hlediska přistupuji k výpovědím z rozhovorů jako k textům referujícím o vnější a vnitřní skutečnosti, která je však zároveň neustále konstruována (Švaříček – Šedová 2007: 209). Přepisy rozhovorů jsem ručně opatřila kódy a následně postupovala metodou tematické analýzy (Braun – Clarke 2006). Kódování byl podroben nejprve každý rozhovor zvlášť. Na to jsem navázala porovnáním kódů z jednotlivých rozhovorů, při kterém jsem je slučovala, rozdělovala nebo zpřesňovala, seskupovala do kategorií a kategorie následně přiřazovala k vynořujícím se tématům. S teoretickou literaturou jsem pracovala induktivně, takže dohledávání relevantních textů probíhalo spolu s pořizováním, přepisováním a kódováním rozhovorů. Pokračovalo i později ve fázi, kdy jsem kódy třídila do kategorií a témat. Vyloučila jsem kódy, které nepřispívaly k tematické koherenci nebo nebyly dostatečně relevantní. Pro vystavění témat bylo klíčové zohlednit dimenzionální škálu kategorií, jako je služba/aktivismus nebo legitimita/legalita. Výsledná témata díky tomu odrážejí jak různorodost, tak soudržnost a umožňují zachytit komplexnost dat. Přehled témat a kategorií uvádím na konci tohoto článku.

² Můj vlastní vztah k tématu výzkumu je angažovaný. Pociťuji averzi ke všem formám lidské činnosti, která zvířata vykořisťuje a nezajímá se o jejich subjektivní dobro. Tato moje pozice ovlivnila celý proces výzkumu a mimo jiné vedla k tomu, že jsem se při kontaktu se zakladatelkami útulků nesnažila působit hodnotově neutrálně.

Soukromé útulky – služba i vzdor

Činnost soukromých útulků pro zvířata není a priori vnímána jako protest proti stávajícím pořádkům. Tento oddíl bude věnován právě zviditelnění konfrontace, kterou zdánlivě nijak neohrožující zachraňování psů a koček přináší.

Mezi dobrovolnictvím a aktivismem

Když jsem se paní Žanety³ ptala na činnosti vykonávané v jejím útulku, vyjmenovala jich dlouhou řadu od každodenní péče o zvířata, přes komunikaci s veřejností a institucemi, až po odchytové akce v terénu. Krmení, úklid, venčení a doplňkově trénink psů s problematickým chováním přitom označila za to prvořadé. Péče o zvířata v útulku, tato manuální, rutinní a cyklicky se opakující práce, ukotvuje činnost útulku do oblasti dobrovolnictví. Zároveň ovšem nepostrádá přesah k aktivismu, neboť to, jak je vykonávána (frekvence venčení, kvalita krmiva, pečlivost úklidu), ustavuje vysoký standard služby poskytované zvířatům a posiluje jejich status. Skrze zveřejňování zpráv o dění v útulku na webu a Facebooku dochází navíc k nepřímé edukaci širší veřejnosti. Útulek tak modeluje kýžený přístup ke zvířatům.

Ve výčtu činností útulku oddělila paní Žaneta „takový ten základ, co si lidi myslí, že to obnáší“, a pokračovala:

Ono toho je spousta k řešení. Se zájemci o adopce, pak s lidmi, co nám něco chtějí darovat, oslovují nás školy, školky, pak se na nás obrací lidé, že někde mají podezření na týrání, tak to znamená tam jet, podívat se, nafotit, pak to komunikovat s veterinární správou, s policií... Je toho spousta. Pak taky pomáháme občas lidem, kteří nemůžou z nějakého důvodu zaplatit psovi veterinu, takže to vykomunikujeme, vezmeme to na sebe. Pak jsme pomáhali lidem se psy, kteří nejsou schopní to zvíře na tu veterinu dostat, protože je agresivní, protože se nenechá ošetřovat. I takovéhle věci děláme (paní Žaneta).

Z tohoto citátu vystupuje role spolků jako průvodců, rádců, expertů a arbitrů. V kontextu lifestyleových hnutí je právě toto považováno za typickou úlohu organizací občanské společnosti (Haenfler – Johnson – Jones 2012). Útulky tak vlastně poskytují podporu pro advokacii a aktivismus jednotlivců, kteří se snaží prosazovat práva zvířat.

³ Z důvodu anonymizace jsou všechna v tomto výzkumu použítá jména pseudonymy.

Specifický příklad toho, jak se samotná péče stává advokačně-aktivistickou činností, poskytuje situace volně žijících koček. Podle paní Milušky podstatná část problému volně žijících koček pramení z obecně sdíleného přesvědčení o jejich nezávislosti na člověku:

Dnes a denně se k nám dostávají informace o tom, že někdo někde řekl: „Kočka o sebe se postará sama.“ No hloupost samozřejmě. Potřebuje veterinární péči, potřebuje lásku, zázemí, bezpečí domova (paní Miluška).

Toulavé kočky, které lidé tímto narativem vytlačují ze zorného pole a zbavují nároků na péči, svým způsobem představují marginalizovanou skupinu. Jak upozorňuje Minkoff (2002), poskytování služeb marginalizovaným skupinám nabývá samo o sobě hodnotu aktivismu. Podobně lze rozumět činnosti spolku paní Milušky, která podvrací stereotyp, jímž se vůči kočkám na ulici vyvazujeme ze zodpovědnosti.

Do polohy nezastřeného aktivismu se spolky dostávají ve chvíli, kdy se zapojují do řešení takzvaných „kauz“. „Kauza“ ve slovníku záchranářek odkazuje k případům, kdy majitel nezamezí přemnožení zvířat, a ta se stávají agresivními vůči sobě navzájem i vůči komukoli zvenčí:

My jsme třeba řešili kauzu X, kterou jsme vyřešili zdárně, ale mě to stálo dva roky života. Dva roky, kdy jsme každé tři měsíce se scházeli se starostou, místostarostou, městskou policií, státní policií, životním prostředím, KVS. Každé tři měsíce jsme se tam scházeli a zákonně se snažili dát dohromady vlastně, jak ty psy odebrat. Myslím si teda, že je bylo možno odebrat, že tam byla dost velká liknavost životního prostředí. Všichni ostatní chtěli. A trošku KVS, kdy tehdejší paní inspektorka, která už je dneska v důchodu, trošku s těmi asociály vždycky soucítila, aby hlavně netrpěli a takhle, takže trpěli psi. Takže tam jsme měli takovou tichou dohodu, že jsme tam třeba opravdu ta štěňata šli vzít s tím, že prostě policajti tam stáli na křižovatce, věděli o nás. Ale tam se nedalo nic jiného řešit, když vám smečka před očima trhá štěňata (paní Dita).

Paní Dita v tomto citátu popisuje dlouhodobě vyvíjené advokační úsilí, kterým se kauzu nedařilo vyřešit. Částečným východiskem z této frustrace se pro ni stala přímá akce balancující na hraně zákona.

Odlíšnou perspektivu do rozhovorů vnesla paní Iveta. Případy týrání označila za ojedinělé. S despektem mluvila o „aktivistech“, kteří „kradou psy“,

případně zachraňují zvířata, která to nepotřebují, a zpochybňovala jak závažnost, tak samotný výskyt „kauz“. Ke specifickým spolku paní Ivety a možným teoretickým souvislostem se vrátím později.

Spojenci a protivníci

Kontakt s veřejností, který útulky strategicky udržují, může přinášet střety a konflikty, jindy zase zážitek podpory. Příznivci a podporovatelé se často rekrutují z řad osob, jež z daného útulku adoptovaly zvíře:

Se spoustou lidí, kteří od nás mají pejska, troufám si říct, že jsme až na přátelské bázi. Oni kolikrát přijedou ukázat nám pejska, přivezou nám bonboniéru, dortiky, pošlou vám přání k Vánocům nebo se zeptají: „Nepotřebujete něco?“ Až bude dělat dříví, zavolejte, přijedeme, budeme štípat, posekáme trávu (paní Iveta).

Na druhou stranu se adopce a vše kolem nich stávají polem střetu, který může vést až k tomu, že útulce odmítne zájemcům zvíře do adopce dát. Paní Iveta mi s neskrývanou frustrací líčila interakce se zájemci, kteří nemají představu o nárocích, jaké na majitele péče o zvíře určité rasy klade:

Vezmu je třeba se podívat, ale už vím, že bych jim pejska ne úplně nedala, ale když dala, tak budou muset přijít několikrát a přesvědčit mě o tom, že to myslí vážně a že to není o tom, že přišli a teď z rozmaru prostě „Tady chci psa“. Nebo telefonáty typu: „Dobrý den, máte štěňátka?“ – „Nemáme momentálně štěňátka. Sháníte pro sebe?“ – „No já bych chtěla pro dceru, ono jí je šest a ona chce hrozně pejska.“ To už jsme s kolegyní nepříjemně a říkáme: „Skočte si do hračkárny“. Je období, kdy nám takhle zvoní telefon několikrát denně, a to opravdu už se pak neudržíte, abyste byla úplně příjemná (paní Iveta).

Neposkytnutí péče (podobně jako její poskytnutí populaci toulavých koček zmínované výše) lze rozumět jako advokacii a aktivismu. Představuje čin s platností argumentu, který se nevyslovuje, ale přímo předvádí. Později v textu se dostanu ještě k hlubší rovině, na které se odehrává posuzování zájemců o adopci a která souvisí s vnímáním zvířete jako individuality.

Hodnotový a postojový konflikt je ještě výrazněji přítomen v souvislosti s odkládáním zvířete do útulku. Irvineová (Irvine 2003) v tomto kontextu používá termín paradox popularizace. Podle jejího výzkumu majitelé volí odložení zvířete do útulku jako nejjednodušší řešení v případech, že se v soužití se zvířetem

vyskytne problém, přičemž důvody odložení, nejčastěji alergie, stěhování, rozchod nebo rozvod, bývají spíše výmluvou. Útulky paradoxně přistupují na tuto „hru“, protože se obávají, že majitelé by mohli hledat cestu, jak se vyhnout emočnímu nekomfortu v důsledku konfrontace s realitou, že se nepokoušeli problém vzniklý v soužití se zvířetem řešit jinak, a zvířete se prostě zbavit.

Útulky tak stojí před dilematem, zda zvolí přístup „*don't ask, don't tell*“, čímž ale posílí nežádoucí společenskou normu, anebo zda budou riskovat a majitele povedou ke zodpovědnosti, byť by to bylo jen formou vybírání poplatku za odložení.

Paní Marie poplatek za odložení v zásadě žádá, ale je otevřená i tomu nechtít za převzetí zvířete nic podle okolností každého jednotlivého případu. Zároveň se stavěla proti nenávidným a odsuzujícím komentářům, které se často objevují na sítích jako reakce na příspěvky informující o nových útlukových přírůstcích v podobě odložených zvířat. Vůči majitelům tedy projevovala empatii, a jak dokládá následující citát, neztratila ji dokonce ani v případě, když majitel žádal eutanazii pro zdravého psa:

Teď tady mám pejska od majitelů, kteří šli do domova důchodců. Paní potkala pána, který chodil s malým bišonkem a lidí na setkání se ptal, jestli by ho někdo nechtěl nebo jestli by ho nechtěl někdo pro něj utratit, protože on s ním teď byl na veterině a chtěl po doktorovi, aby ho utratil, a doktor to odmítl a poslal ho pryč. A teď pánovi osmdesát, pejskovi dvanáct a doktor, ano, má pravdu, nemá takovéhle zvíře utratit, ale pak měl tomu pánovi aspoň říct, co má dělat. Měl mu dát kontakt na nějaký spolek (paní Marie).

Na příkladu adopcí a odložení lze tedy sledovat, jak útulky podle kontextu volí a uplatňují někdy servisní, někdy advokační funkci, přičemž se tyto funkce mohou vzájemně omezovat (neposkytnutí služby adopce, poskytnutí služby převzetí zvířete do péče).

V interakci útulku se světem venku můžeme také rozlišit různé sféry vlivu tak, jak znázorňuje schéma 1. Útulek představuje centrum, kolem kterého se utváří podporující komunita. Někteří z těchto podpůrců jsou zároveň ambasadory hodnot, které ve vztahu ke zvířatům realizuje útulek, a podnikají „výpady“ do sousední sféry široké veřejnosti (prověřují, zda se někdo v obci nedopouští týrání, sdílí na svých Facebookových profilech různá doporučení, která útulek publikovat apod.) – to je symbolizováno hvězdicovitými výběžky. Sféra široké veřejnosti, jejíž příslušníky účastnice výzkumu označovaly slovním

spojením „běžní lidé“, odkazuje na blíže nerozlišenou masu lidí, jejichž hlavním společným znakem je nevědomost o potřebách zvířat. K nim útulek rozvíjí advokační aktivitu. Na nejvzdálenější orbitě se pohybují jedinci, kteří jsou spojeni s kauzami přemnožených zvířat. Ti jsou za zónou advokačního vlivu útulku a útulek do jejich světa proniká aktivistickým jednáním.

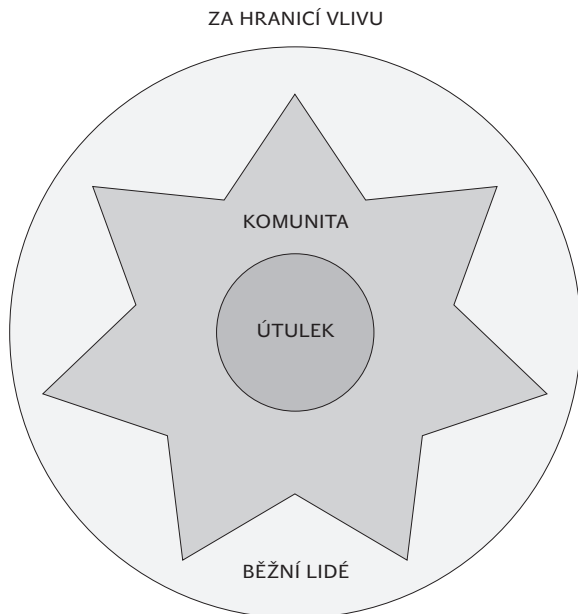

Schéma 1: Útulek a sféry jeho vlivu

Legitimita

Tento oddíl je rozčleněn na dvě části. V první se zaměřuji na vnější legitimizační činnosti zakladatelek útulků, ve druhé na legitimizaci vnitřní, čímž je míněna legitimizace jejich role jako reprezentantek zájmu zvířat. První část bude pracovat s narůstajícím pnutím mezi legitimitou a legalitou. Druhou část ponese škála od smyslově vnímatelných zdrojů legitimacy po ty, které smysly vnímat nelze.

Vyhovění řádu jako zdroj legitimacy

Potřeba pomoci zvířatům sice může zakladatelky útulků dovést až k jednání balancujícím na hraně zákona, jak jsem ukázala v souvislosti s „kauzami“. Naprostou většinou však v útlucích převažuje činnost, kde se legitimita s legalitou kryjí nebo se legitimita o legalitu opírá. V první řadě můžeme hovořit o právně zakotvené legitimitě. Mám tím na mysli nejen to, že útulky respektují zákonné normy, ale i samotný fakt, že mají určitou právní formu. Další pramen legitimacy představuje součinnost s uznávanou autoritou, typicky veterináři. A konečně jakousi úředně zakotvenou legitimitu zjednává útulku respekt k předpisům požadujícím například vedení evidence zvířat, zakládání veterinárních zpráv, sepisování a archivování smluv, případně vyhotovení výroční zprávy.

Administrativa je předmětem kontrol Krajské veterinární správy, avšak není to zdaleka to jediné. Paní Iveta podala tyto kontroly jako velmi zevrubné:

Teď jsme tady zrovna měli na začátku týdne, v pondělí, ne v úterý myslím, kontrolu. Z KVS. To prostě tak je. Takže se kontrolovaly nejenom papíry, aby všechno sedělo, ale celý útulek od A po Z. Venku, vevnitř, sklad krmiva, příprava krmiva, léky, prostě opravdu všechno, aby věděli, jestli je všechno v pořádku, tak jak má být (paní Iveta).

Bylo patrné, že paní Iveta pociťuje hrdost na to, jak její útulek takto přísnou kontrolu zvládl. O celém procesu i o instituci Krajské veterinární správy se vyjadřovala s uznáním a ztotožňovala se s uplatňovanými postupy. Obecně inspektory z KVS považovala za lidi na svém místě a vážila si jejich času. To uvedla i jako důvod, proč případné podněty k prošetření podezření na týrání řešila sama nebo pověřila někoho ze spolupracovníků.

Jiný postoj ke kontrolám byl znát na paní Žanetě. Mluvila o nich neutrálně a vyvolávalo to dojem, že prostě považuje za rozumné požadavkům instituce vyhovět, aby útulky nestihly zbytečné sankce. Tato odlišnost mohla souviset i s tím, že zatímco paní Žaneta už kontrol absolvovala mnoho, vždy s dobrým výsledkem, takže postupně klesla i jejich četnost a možná se začaly měnit ve formalitu, spolek paní Ivety byl teprve mladý a kontakt s Krajskou veterinární správou proto mohlo provázet určité vzrušení a následná radost, že malý spolek před velkou institucí obstál.

Jak jsem již zmínila, další výrazný legitimizující zdroj pro činnost útulku představuje stálá spolupráce s konkrétními veterináři. Veterináři útulkům

nezřídka poskytují slevy a vyjadřují tak uznání jejich činnosti. Takové potvrzení nebo uznání však proudí i opačným směrem:

My máme vynikajícího pana veterináře, spolupracujeme tedy s vícero veterinami, protože máme třeba jednu dočasnou péči i v Praze, a oni když vlastně se na těch veterinách setkají s tímto případem, kdy je tam ta neochota ze strany majitele, tak nás osloví. Protože jsou to vynikající veterinární lékaři, záleží jim na těch zvířatech, a když prostě... nechtěli by zkrátka nechat uspat zvíře, které by mohlo po nějaké léčbě žít úplně naprosto kvalitní život (paní Miluška).

Paní Miluška veterináře, s nímž dlouhodobě spolupracují, označila za vynikajícího, a to v přímé souvislosti s tím, že neutrácí zvířata, která ještě mohou žít spokojený život. Veterináře si tedy paní Miluška cení na základě sdílených hodnot ve vztahu ke zvířatům.

Oblastí, která se ve vztahu k legitimitě ukázala jako důležitá, byla oblast hospodaření. Účastnice výzkumu na různých místech v rozhovoru cítily potřebu zdůraznit, že se útluku věnují bez nároku na odměnu, případně odměnu za práci platí z vedlejší činnosti spolku. Jako poměrně výrazné téma se v kontextu hospodaření objevilo téma adopčních poplatků. Paní Žaneta toto téma spontánně otevřela, když mi začala vysvětlovat, proč mají adopční poplatky za štěňata vyšší než v jiných útulcích. Stanovení vyšších poplatků zdůvodnila snahou mít alespoň vyrovnanou bilanci mezi příjmy a náklady. Ani vyšší poplatky ovšem náklady nepokryjí, takže zbytek se dorovnává z příspěvků od dárců. Suma, kterou útulek za štěně žádá, je díky tomu stále relativně nízká.

Paní Iveta oproti tomu s vyššími poplatky nesouhlasila, a to s odůvodněním, že se pak nelze divit, pokud lidé budou radši kupovat zvířata z množíren. Když paní Iveta považuje za jistou věc, že lidé, kteří si chtějí pořídit zvíře, budou hledět pouze na cenu, jako by z ní mluvila skepse k výsledkům advokačního působení útulků na veřejnost. Nepočítá totiž s možností, že lidé zohlední i etické aspekty. Útulek paní Ivety také na rozdíl od všech ostatních ze vzorku nebyl příliš aktivní na sociálních sítích v rámci budování vztahů s veřejností a nevyužíval je jako platformu advokacie.

S útlukem paní Ivety byla spojena mnohá specifika. Šlo o útulek patřící městu, který byl paní Ivetě a jejímu spolku svěřen k provozování na základě konkurzu. Znamenalo to, že měl zajištěné základní financování. Zároveň ovšem obsluhoval rozlehlé spádové území, byl smluvně vázán s dalšími třiceti obcemi v okolí, držel 24hodinovou pohotovost, prováděl odchyty a sběr kadáverů.

Možné vysvětlení odlišností, které do dat vnesla paní Iveta, poskytuje teorie vztahů státu a organizací občanské společnosti (Skovajsa a kol. 2010). Zatímco ostatní spolky byly se státem, reprezentovaným institucemi a obcemi, v antagonistickém vztahu, což se projevovalo kritickým postojem zejména ke Krajské veterinární správě a obcím (nejednají v zájmu zvířat), spolek paní Ivety, jehož činnost je z velké části financována z daní, takže státem legitimizovaná, je se státem v partnerském vztahu. Tento transakční model však s sebou nese riziko, že organizace občanské společnosti přestane plnit svoje poslání.

Sama paní Iveta však tyto svoje postoje odvozovala od špatné zkušenosti, kterou získala jako spoluzakladatelka jiného spolku zachraňujícího psy. Byla přesvědčena, že v něm docházelo ke zpronevěře peněz od dárců a záchrana psů se stala jen způsobem, jak dosahovat zisk.

Legitimita v kontextu zastupování zvířat a jejich zájmů

Od legitimacy opírající se o instituce, které útluky opravňují k činnosti v očích veřejnosti, nyní přejdu k otázce legitimacy role zakladatelek útluků jako osob zastupujících zájmy zvířat.

První v tomto smyslu legitimizující prvek představují výsledky, kterých se v útulcích daří dosahovat v oblasti zdravotního stavu, kondice a chování zvířat. Všechna nová zvířata absolvují veterinární prohlídky, dostanou potřebná očkování a antiparazitika, některá podstupují i rozsáhlé a komplikované diagnostické postupy či operace. Postarat se o fyzické zdraví zvířete je základní krok, který – stejně jako potřeba dobré kondice (zbavení nadváhy nebo naopak dostatečně vydatná výživa, posílení svalů) – je třeba v zájmu zvířete učinit.

Pokud jde o chování zvířat, bylo bezproblémové jen u malé části psů a koček. Většina zvířat přišla do útulků s agresivním nebo extrémně bojácným chováním. Útluky jsou na práci s takovými zvířaty připravené a mají svoje osvědčené metody. Umění převýchovy je ceněné a uznávané. Nejedvážnější v tomto směru byla paní Žaneta a její útulek pravidelně dostával do péče psy z jiných spřátelených útulků, kde si s nimi nevěděli rady. Paní Žaneta, vzděláním kynoložka, mluvila v rozhovoru o tom, že se mohla věnovat vrcholové kynologii, ale vždy tíhla k zachraňování psů, nikdy si proto nepořídila psa z chovné stanice. Svou současnou činnost v útulku komentovala slovy „nasměrovali mě k tomu ti psi“. Paní Žaneta tu psům přiznává zásadní vliv na svou životní a profesní dráhu. Bylo navíc patrné, že po této dráze paní Žaneta kráčí bez odboček a s velkou vnitřní jistotou. Není překvapivé, že Žaneta jakožto expertka v oboru a zároveň žena, která psům přisuzuje formativní roli ve svém profesním životě, v zásadě

nepochybuje o tom, že z hlediska reprezentace zájmu psů odvádí dobrou práci.

Schopnost pomoci psu zvládnout problematické chování byla účastnicemi bez výjimky vnímaná jako vrozený talent a součást osobnosti. Paní Iveta to vyjádřila slovy, že „psům rozumí“ a pro doložení tohoto tvrzení uváděla příklady psů, kteří se v jejich rukou radikálně proměnili:

Pro mě je kolikrát právě jako strašně těžké se bavit s někým, u koho vím, že tu pravdu nemá. Když vám někdo tvrdí, že pes je debil, že musím být sprostá, a já vím, že ten pes debil není, že jenom ten člověk tomu psovi nerozumí. Když vám třeba tady lidi odkládají psa, přesně jako: „nezvladatelný, agresivní“. A vy opravdu zjistíte, že ten pes je vlastně úplně jiný a že to všechno bylo jenom o tom, že ten pes nedostal to, co potřebuje (paní Iveta).

To, že psu rozumí, paní Ivetě velmi ztěžuje komunikaci s majiteli, kteří tuto schopnost nemají. Porozumění zvířatům se tu stává překážkou porozumění s jinými lidmi.

Paní Marie byla poslední, s níž jsem vedla rozhovor. V části věnované metodologii jsem zmínila, že s každým dalším rozhovorem jsem méně a méně řídila, kudy se bude ubírat. V případě paní Marie jsem směřování rozhovoru ovlivňovala jen v nezbytné míře. Paní Marie byla výbornou vypravěčkou a s potěšením za sebou řetězila historiky ze své záchranářské minulosti i současnosti. Spontaneita a autenticita paní Marie, kterou jsem volností ve způsobu vedení rozhovoru podpořila, dala prostor tomu, aby se mnou paní Marie sdílela svoje přesvědčení o zvláštní, paranormální kvalitě kontaktu mezi ní a zvířaty:

To si člověka přitáhne. Jsou lidi, které tohle přitáhne. Jedete autem a teď máte dvě možnosti buď doleva, nebo doprava. A něco vám řekne jeď tudy, i když vlastně vy byste skoro radši jela tamtudy. A pak tam najednou uvidíte sraženého psa. To jsem mluvila s více lidmi, kteří mají to stejné jako já, že prostě vysloveně jako kdybychom ta zvířata přitahovali. Nebo ta zvířata si přitáhnout nás, to je těžko říct (paní Marie).

Podobně jako do ostatních útulků se k paní Marii dostávala zvířata odložená majitelem, psi z „kauz“ a psi z jiných útulků. Kromě toho se k ní však zvířata dostávají i touto cestou, tedy díky jakémusi intuitivnímu napojení mezi ní a jimi. Takové napojení můžeme identifikovat jako další způsob legitimizace, který ve světě zvířecích záchranářek vstupuje do hry.

Začlenění zvířat do společnosti

Situaci psů a koček účastnice výzkumu vnímaly jako neudržitelnou a za řešení považovaly celkovou změnu přístupu. Tím klíčovým, co podle nich ve vztahu lidí ke zvířatům chybí, je zodpovědnost. Následující část bude popisovat, jak zakladatelky útulků přemýšlejí o pozici zvířat ve společnosti a jak jejich status aktivně mění. Jako osnova pro zachycení a reflektování těchto jejich scénářů tu poslouží koncept zoopolis Sue Donaldsonové a Willa Kymlicky, představený v konceptuální části.

Když Donaldsonová a Kymlicka dávají příklady toho, jak mohou vypadat zárodečné projevy lidské snahy mít se zvířaty rovnoprávnější vztahy, jmenují kromě jiného zacházení se zvířecím mazlíčkem jako se členem rodiny. To se projevuje například v nárocích na špičkovou veterinární péči, možnosti využití pohotovostní služby nebo v požadování přístupnosti veřejného prostoru pro zvířata.

Požadavek na vnímání zvířete jako člena rodiny v rozhovorech se zakladatelkami útulků rezonoval. Situaci, kdy je třeba jednat s majiteli, kteří si „zvířete neváží jako člena rodiny“, a jakmile má zvíře zdravotní problém, jehož léčba vyžaduje čas, zvýšenou péči a peníze, chtějí dát zvíře eutanazovat, paní Miluška popsala jako pro ni extrémně nepříjemnou. Sama totiž často přichází do kontaktu se zvířaty, jejichž zdravotní stav je kritický, takže vyžaduje například sérii operací, z nichž každá s sebou nese vysoká rizika. Paní Miluška ale zastává jasný postoj, který shrnula slovy „my to vždycky zkusíme“.

Navíc díky práci z domova může paní Miluška kočkám poskytovat intenzivní péči (pravidelné podávání léků a podobně), kterou vyžadují pooperační stavy, chronická onemocnění a podobně. Paní Miluška by z domova zřejmě pracovala tak jako tak, to ovšem nic nemění na faktu, že pro zvířata činí dostupnou intenzivní péči. Krom toho má spolek paní Milušky zaměstnankyni na poloviční úvazek, která podniká pohotovostní výjezdy, kdy je třeba. To, že spolky provozující útulky vytvářejí zaměstnanecká pracovní místa, souvisí s poptávkou po jejich službách a potřebou navýšit vlastní kapacity. Zároveň tak dochází k profesionalizaci činnosti spolků, která má dopad i na status zvířat.

Donaldsonová a Kymlicka přistupují k zoopolis jako k lidsko-zvířecí komunitě. V útulcích se tento aspekt fyzicky manifestuje sdíleným prostorem pro život. Paní Žaneta s rodinou bydlí v malém přízemním domě s oplocenou zahradou. Dům a zahrada jsou součástí přírodního areálu, kde jsou v kotcích s výběhy ubytování psi. Pro rodinu paní Žanety znamená takové úzké soužití

například život bez elektřiny a za deště bahno všude. Někteří psi nesnášejí pobyt v kotci a paní Žaneta si je proto bere k sobě domů. To ale znamená najít ráno doma psí výkaly a smířit se s rozkousanými věcmi.

Paní Marie, jejíž útulek se specializuje na staré psy, nedisponuje kotci a zvířata žijí s ní v jejím domě. Úklid takto sdílených prostor je náročný. Paní Marie na druhou stranu vidí výhodu v tom, že tento druh soužití je pro psy terapeutický, konkrétně paní Marie zmínila psy se strachovou agresí, kteří si takto mohou nenásilně zvykat na podněty, které je lekají, učít se, že nepředstavují žádné reálné nebezpečí.

Podle Donaldsonové a Kymlicky mají zvířata stejně jako lidé právo na neomezenou sexuální aktivitu a reprodukci. Včetně práva, že bude postaráno o jejich potomky. Na druhou stranu nesmí dojít k situaci, kdy výhody spojené s tímto právem nespravedlivě a nerozumně dopadají na ostatní, to znamená, vytvářejí neudržitelné zatížení systému kooperace. Praktiky, jako je šlechtění, logika zvířecích práv nepřipouští. Ovšem vzhledem k tomu, že zvířata v důsledku lidského zacházení ztratila schopnost identifikovat geneticky vhodného partnera, například z hlediska tělesných proporcí nebo dlouhověkosti, je určitá regulace při výběru partnera nutná. Regulovat je rovněž potřeba množství potomků, kteří přicházejí na svět. A to přesně z toho důvodu, aby nedošlo k přetížení kooperativního systému.

Otázka reprodukce se ukázala být křížovatkou, na níž se zakladatelky útulku odklánějí od důsledného prosazování práv zvířat a jejich postoj odpovídá spíše welfarismu. Bez výjimky spatřovaly východisko v reprodukci zvířat prostřednictvím sítě chovných stanic. Útulky také svá zvířata důsledně kastrují. Porušují tak právo zvířat na sexuální aktivitu a reprodukci. Čím se nicméně přístupu Donaldsonové a Kymlicky blíží, je přebírání zodpovědnosti za mláďata zvířat. Paní Dominika například za dobrého chovatele uváděla takového, který nese celoživotní zodpovědnost za mláďata ze svého chovu, přičemž tomu odpovídají i náročné podmínky ve smlouvě, kterou uzavírá s těmi, kdo si od něj mláďata pořizují:

Moje kamarádka si teď pořizovala biewera, všichni v práci ji odsoudili, že dala třicet tisíc za psa a já nevím co všechno, jenomže ta majitelka ... za každé porušení podmínky ona si toho psa může vzít zpátky. Je to tvrdý přístup, ale strašně správný přístup. Ona chce mít svůj odchov v pořádku, chce ty psy mít kvalitní, když by se tam vyskytla nějaká nemoc, chce o tom vědět, samozřejmě, v tu chvíli jim třeba půlku peněz vrátí, ale všechno to mají v té smlouvě. A ona se opravdu stará a zajímá. Chtěla dvě návštěvy během odchovu, než si ho vezmou, bez ohledu

na to, že to mají 250 kilometrů a že je tenhle stav [covidová opatření, pozn. A.U.]. A tohle je správný chovatel (paní Dominika).

Do útulku paní Milušky se nejčastěji dostávají kočky a kořata z kolonií, tedy skupin volně žijících koček. Paní Miluška tak vidí hlavní problém v tom, že lidé nechávají své nekastrované kočky volně pobíhat venku. Přemnožení koček je třeba předcházet, nikoli je ignorovat nebo spoléhat na útulky, neboť ani umístění do útulku není ve skutečnosti udržitelným řešením. Následující citát přílehlavě ilustruje to, jak vypadá neúměrný a nezvladatelný nárok, který rychlá reprodukce zvířat klade na společnost:

Když pak přijedete do práce a máte tady před brankou čtyři kořata a odpoledne jdete venčit psa, vidíte, že se vám zasekne u branky, ježišmarja, normálně chodí na výběh, co se děje, otevřete branku a tam další krabice, další čtyři kořata, tak opravdu když se nám sem dostávají několikadenní kořata bez mámy, tak je opravdu super to krmit. Protože to musíte co dvě hodiny zahřívát, masírovat břicha, aby se vyprázdnila, a když jsme tady potom ve dvou, tak vlastně zjistíte, že začnete u těch kořat v osm ráno, ono je šest večer a vlastně pořád nemáte hotovo (paní Iveta).

Mít zvíře jako člena rodiny předpokládá uznání jeho individuality a osobnosti. Donaldsonová a Kymlicka v této souvislosti citují Smutsovou:

Vztahovat se k jiným bytostem jako k osobnostem (*persons*) nemá nic společného s tím, zda jim připisujeme nebo nepřipisujeme lidské charakteristiky. Spočívá to naopak v tom, že rozpoznáváme, že jsou sociálními subjekty jako my, že to, jak nás po svém, subjektivně zakoušejí, hraje roli v jejich vztahu k nám, stejně jako to, jak my je subjektivně zakoušíme, hraje roli v našem vztahu k nim. Pokud se oni k nám vztahují jako k osobnostem a pokud se i my k nim vztahujeme jako k osobnostem, umožňuje nám to navázat osobní vztah. Pokud jedna nebo druhá strana selže a nevezme v úvahu subjektivitu protějšku, je takový vztah znemožněn. Tedy zatímco normálně chápeme osobnost jako esenciální kvalitu, kterou v tom druhém můžeme „objevit“ nebo „nenacházet“, z našeho pohledu se osobnost bere ve způsobu vztahování se k druhým, a tedy pouze daný subjekt ji může dát, nebo odejmout. Jinak řečeno, když se lidská bytost vztahuje k nějaké jednotlivé mimolidské bytosti jako k anonymnímu objektu spíše než k bytosti s její vlastní subjektivitou, je to vinou toho člověka, nikoli vinou zvířete, že se osobnost vytrácí (Smutsová citována in Donaldson – Kymlicka 2011: 118).

Zakladatelky útulků ke zvířatům jako k individualitám a osobnostem také přistupovaly. Odráží se to například v tom, jak je chápána zodpovědnost spojená s pouštěním zvířat do adopce. Někdy to znamená odolat tlaku zájemců i tlaku vlastního vědomí, že trvat na opravdu dobrých podmínkách pro jednoho konkrétního psa znamená znemožnit nebo minimálně zdržet proces nalezení nového domova pro desítky dalších:

Třeba konkrétně umístování některých psů není jednoduché. Kolikrát se mi stalo, že se nabídli lidi, kteří si myslím, že by to zvíře zvládli, ale podmínky, které mu nabízeli, se mi úplně nelíbily, tak jsem volila, jestli ho radši nechám tady s tím, že tady možná dožije, nebo to... A většinou jsem se vždycky rozhodla jim ho nedat, když se mi něco nezdálo. Protože ono to má třeba ještě tu stránku... Denny, ten tady je čtvrtý rok už, a za tu dobu se tam mohlo otočit čtyřicet psů, možná i víc. Takže vlastně ten jeden pes, který tady je takovouhle dobu, jakoby zabere to místo spoustě dalších. To je taky ta věc, kterou při tom, jestli toho psa dát, nedat trošku řešíme. Ale myslím si, že vždycky ten daný pes tady mi byl bližší a pro mě důležitější to, aby se měl opravdu dobře, než aby nějak někde žil (paní Žaneta).

Paní Iveta při zvažování, zda zvíře vydá do adopce, postupuje rovněž pečlivě. V útulku se po týdnu střídá s kolegyní. Zájemce o adopci si pozve k osobnímu pohovoru, podrobí ho „zповědi“, jak tento proces sama nazvala, a domluví s ním schůzku na následující týden. Tak zajistí, že se s dotyčným osobně setká i její kolegyně. Ženy pak společně vyhodnotí, zda se k sobě zájemce a pes hodí. Je tu možno sledovat pochody, kterými je proces adopce prováděn na hlubší rovině. Zde už se neposuzuje, zda má zájemce dostatečnou představu o tom, co bude péče o psa konkrétní rasy vyžadovat, a zda je schopen potřeby psa naplnit. Tady vykračujeme za racionálně definovatelnou kompatibilitu dvou individualit.

Paní Marie zpravidla prověřuje zájemce o adopci podobně důkladně jako ostatní účastnice výzkumu. Není jí například zatažko jet se podívat na místo, kde bydlí, aby ověřila, že je to místo vhodné pro daného psa, a v případě, že shledá významnější nedostatečnost, psa do adopce nedá, dokud není zjednána náprava. Takto například jedni zájemci museli předělat plot. Avšak v následujícím citátu nechává paní Marie výběr budoucího majitele na samotném psu, v plné důvěře se podřizuje jeho volbě a dopomáhá mu k jeho autonomii:

Někdy vidíte, že si ti psi ty lidi vysloveně vyberou. ... Měla jsem tu psa dva roky a lidi si přijeli... Měla jsem tady psa z jiného útulku, ten jiný útulek mi sem poslal

zájemce. Jenže jak moc ho chtěli umístit, tak neřekli úplně pravdu nebo si to tak jako přáli, zkrátka a dobře ti lidé by si s tím psem byli nemohli sednout. A já jsem jim teda toho psa vymluvila a oni říkají, no jo, ale my jsme jeli takovou dálku pro pejska, přece nemůžeme odjet bez psa, nám je doma tak smutno, tak my aspoň nějakého vyvenčíme. Tak jsem jim dala na vyvenčení psa, kterého jsem tu měla dva roky, oni se vrátili z té procházky, paní si brala kapesník z auta, pes jí do toho auta nastoupil a prostě s nimi odjel! Po dvou letech! (paní Marie).

Závěr

Tento článek referoval o výzkumu zaměřeném na občanskou angažovanost zakladatelek soukromých útulků pro psy a kočky. Výzkum si kladl následující otázky: Jak lze v kontextu občanské angažovanosti rozumět významům, které osoby zakládající útulky připisují svojí činnosti? Jak popisují roli, kterou jejich útulky hrají v řešení situace psů a koček v nouzi? Jak svou činnost legitimizují? Jaký model začlenění zvířat do společnosti konstruují?

Činnosti zakladatelek útulků tak, jak ji tyto ženy zobrazovaly ve svých narativech, lze rozumět jako formě občanské angažovanosti, jež se přimyká k hnutí za práva zvířat, přičemž nestaví na kolektivní identitě a přímé konfrontaci společenských struktur. Kotví v každodenní

pěči o zvířata v útulku a lze ji chápat jako aktivismus v rámci lifestyleové odnože hnutí za práva zvířat. Roli svých organizací účastnice výzkumu pojmenovávaly jako záchranářskou a kladly důraz na poslání jednat v zájmu zvířat, šířit osvětu a přispívat ke společenské změně ve smyslu přijetí zodpovědnosti ve vztahu ke zvířatům. Tuto roli naplňují prostřednictvím široké palety aktivit, které sahají od poskytování péče a zajišťování služeb, přes advokační činnost, až po aktivismus realizující se přímou akcí.

Svou činnost legitimizují jednak přijetím nároků, jež na ně kladou různé typy řádů (legislativní, úřední, ekonomický), jednak spojenectvím s autoritou expertního vědění veterinární medicíny, případně kynologie, a konečně také svou vrozenou schopností zvířatům rozumět a být s nimi ve spojení, jež se ovšem potvrzuje jejich praktickou úspěšností například při převýchově zvířat s problematickými projevy chování.

Ke psům a kočkám, které mají v péči, se zakladatelky útulků vztahují jako k nezaměnitelným individualitám a kompetentním aktérům, kteří mohou být a jsou zváni k účasti na rozhodnutích dopadajících na jejich životy. V tomto ohledu je jejich chápání zvířat obdobné tomu, jak zvířata-občany definují

Donaldsonová a Kymlicka (Donaldson – Kymlicka 2011). Smysluplný model začlenění zvířat do společnosti ovšem odvozují od myšlenky kontroly a regulace. Regulovat chtějí v první řadě reprodukci psů a koček, kontrolovat pak majitele zvířat ve smyslu důsledného tlaku na jejich zodpovědné chování vůči zvířatům, které začíná již otázkou, zda si zvíře vůbec pořídít. Zdá se tedy, že o potřebných společenských změnách uvažují z perspektivy poskytování služeb a orientují se na relativně rychle aplikovatelné řešení namísto prosazování širších změn, které by podporovaly autonomii zvířat jako součást společenských struktur. Přesto lze jejich činnost chápat jako částečnou realizaci zvířecí participace a výzvu k úvahám o rozšíření konceptu občanské společnosti ve smyslu inkluze zvířat.

Adéla Urbanová je interní doktorandkou na Katedře studií občanské společnosti Fakulty humanitních studií UK, kde rovněž získala svůj druhý magisterský titul. Její badatelský zájem se zaměřuje na občanskou společnost zpochybňující status quo a otevírající horizont dosud myslitelného. V tomto kontextu prozkoumává sociální realitu na průsečíku občanské společnosti a mimolidského aktérství, konkrétně se zabývá otázkou rozšíření konceptu občanské společnosti a občanství na zvířata. Kontakt: adeurbanova22@gmail.com

Použitá literatura

- Barša, Pavel – Císař, Ondřej. 2004. *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Braun, Virginia – Clarke, Victoria. 2006. „Using Thematic Analysis in Psychology.“ *Qualitative Research in Psychology* 3, 2006, 2: 77–101.
- Diani, Mario. 1992. „The Concept of Social Movement.“ *The Sociological Review* 40, 1992, 1: 1–25.
- Donaldson, Sue – Kymlicka, Will. 2011. *Zoopolis. A Political Theory of Animal Rights*. New York: Oxford UP.
- Evers, Adalbert – Essen, Johan von. 2019. „Volunteering and Civic Action. Boundaries Blurring, Boundaries Redrawn.“ *Voluntas* 30, 2019, 1: 1–14.
- Goss, Kristin A. 2010. „Civil Society and Civic Engagement. Towards a Multi-Level Theory of Policy Feedbacks.“ *Journal of Civil Society* 6, 2010, 2: 119–143.
- Haenfler, Ross – Johnson, Brett – Jones, Ellis. 2012. „Lifestyle Movements. Exploring the Intersection of Lifestyle and Social Movements.“ *Social Movement Studies* 11, 2012, 1: 1–20.
- Henriksen, Lars Skov – Svedberg, Lars. 2010. „Volunteering and Social Activism. Moving beyond the Traditional Divide.“ *Journal of Civil Society* 6, 2010, 2: 95–98.

- Irvine, Leslie. 2003. „The Problem of Unwanted Pets. A Case Study in How Institutions Think about Clients' Needs.“ *Social problems* 50, 2003, 4: 550–566.
- Janák, Dušan. 2022. „Interpretativní sociologie zvířat? K možnostem pojetí zvířat jako sociálních aktérů z pohledu rozumějící sociologie Maxe Webera.“ *Sociológia* 54, 2022, 5: 412–436.
- Janoski, Thomas. 2010. „The Dynamic Processes of Volunteering in Civil Society. A Group and Multi-Level Approach.“ *Journal of Civil Society* 6, 2010, 2: 99–118.
- McDonald, Kevin. 2002. „From Solidarity to Fluidarity. Social Movements beyond ‚Collective Identity‘. The Case of Globalization Conflicts.“ *Social Movement Studies* 1, 2002, 2: 109–128.
- Minkoff, Debra C. 2002. „The Emergence of Hybrid Organizational Forms. Combining Identity-Based Service Provision and Political Action.“ *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 31, 2002, 3: 377–401.
- Musick, Marc A. – Wilson, John. 2008. *Volunteers. A Social Profile*. Bloomington: Indiana UP.
- Neumann, Sandra L. 2010. „Animal Welfare Volunteers. Who Are They and Why Do They Do What They Do?“ *Anthrozoös* 23, 2010, 4: 351–364.
- Skovajsa a kol. 2010. *Občanský sektor*. Praha: Portál.
- Švaříček, Roman – Šedová, Klára a kol. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Tilly, Charles – Tarrow, Sidney G. 2007. *Contentious Politics*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Urbanová, Adéla. 2023. *Každému zvířeti milující domov. Občanská angažovanost zakladatelek útulků pro psy a kočky*. Rukopis nepublikované diplomové práce. Praha: FHS UK.

Přehled kódovacích témat a kategorií

Mezi službou a aktivismem	Spojenci a protivníci	Legitimita	Zvířata ve společnosti
Každodenní rutina	Podporující komunita Úspěšní zájemci o adopci FB fanoušci Dárci	Vyhovění (legislativnímu) řádu	Zvíře jako aktér Zvíře – člen rodiny Zvíře – individualita Zvíře – osobnost Identita utvářená ve vztahu ke zvířatům
Kvalita služeb	Nezodpovědný zájemce o adopci	Vyhovění předpisům	Autonomie zvířete
PR aktivita	Nezodpovědný majitel	Důsledná poslušnost jako aktivismus	Sdílený prostor
Zajištění veterinární péče	Množitel	Zakladatelka – expertka	Žádná cena není příliš vysoká Cena veterinární péče Vynaložený čas a energie Obětování pohodlí
Edukace veřejnosti	Vynikající veterinář	Spolupráce s experty	Profesionalizace služeb Pohotovost Intenzivní péče
Služba marginalizovaným	KVS (ne)plníci svou roli	Úspěch Vyléčení Převýchova Adopce	Kontrola reprodukce Množení Kastrace Chovné stanice
Odmítnutí služby	(Ne) spolupracující obec	Nelegální = nelegitimní	
Služba, nebo aktivismus?		(Ne)ziskovost	
Role spolku zprostředkovatel arbitř pomocník		Osobní poslání	
Odebrání zvířete vyjednávání přímá akce		Schopnost rozumět zvířatům	
Zbytečný aktivismus			

MOŽNOSTI MERANIA VITALITY LOKÁLNÝCH SPOLOČENSTIEV POMOCOU OBYDLÍ

Jaroslav Hanko

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0009-0004-3757-9949>

The Possibilities of Measuring the Vitality of Local Communities through Dwellings

Abstract: This article approaches the concept of the “vitality of local communities” and the possibilities of its measurement. It describes the efforts of researchers to define vitality at the level of regions, cities, or even neighborhoods. With the advent of new technologies, we are experiencing an increase in possibilities and tools to visualize vitality in the form of maps or interactive databases. We are witness to numerous projects that explore the vitality of communities in the USA and Canada, but this approach has penetrated the rest of the world only to a lesser extent and in a significantly altered form. The article notes a selected parameter – the dwellings that people build, adapt, or abandon. Dwellings are a well-researched feature from various anthropological perspectives even historically. Thanks to this, it is possible to quantify the level of vitality of cities through houses. We have much data from field research in a specific location in South-Central Slovakia. With the help of said data, it will be possible to create a locally adapted tool for measuring the vitality of the local community. It can be used as an indicator of the quality of life in terms of local policy-making, urban planning, or development forecasting. Therefore, it can be an important tool in the study of depopulating regions.

Keywords: *vitality measurement; local communities; dwellings; housing*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4750>

Tento článek je pod licenci CC BY 4.0.

Mnohé regióny sveta sa vyludňujú, čo je pravidelne zverejňované napríklad v demografických štatistikách Európy.¹ Postupné strácanie populácie spôsobuje celý rad ďalších klesajúcich ukazovateľov, ako znižovanie pôrodnosti, starnutie obyvateľstva, regres príležitostí zamestnať sa, znižovanie príjmov domácností i samospráv, nemožnosť udržiavať fyzický stav domov aj verejných budov, znižovanie príležitostí na umelecké či iné voľnočasové aktivity a mnohé iné. Navyše všetky tieto ukazovatele ďalej podporujú vyludňovanie regiónov, čím spolu vytvárajú začarovaný kruh.

Ludské obydliá sú vizuálne veľmi vnímaným javom. Mesto plné opustených, rozpadnutých alebo neopravovaných domov evokuje negatívne pocity. Neláka k tomu, aby sa tu ľudia usadili, alebo ho aspoň navštívili. Naopak naznačuje, že toto miesto nie je vhodné pre život, a preto ho obyvatelia opúšťajú. Udržiavané a opravované domy sú znakom udržateľnosti a s vekom budov rastie ich historická hodnota. Domy odrážajú životaschopnosť komunít tak, ako verejné budovy odrážajú životaschopnosť samospráv. Bolo by možné tento stav kvantifikovať a skúmať v čase?

Evidujeme množstvo snáh o meranie vitality či životaschopnosti lokálnych spoločenstiev. S nástupom nových technológií zažívame nárast možností a nástrojov, ako vitalitu vizualizovať, a to najmä od 90. rokov minulého storočia. Napriek početným snahám a publikovaným štúdiám vo svete, v našich geografických oblastiach ostali prakticky nepovšimnuté. Tento článok sa preto pokúsi priblížiť existujúce metódy merania vitality lokálnych spoločenstiev s užším zameraním na stav obydlií.² Obydliá sú totiž jedným z najlepšie merateľných ukazovateľov vitality. Priamo odrážajú demografický vývoj našich miest a obcí, ktorý tak možno sledovať mnoho desaťročí spätne. Fyzické vlastnosti domov, najmä rozloha, počet obytných miestností, vybavenosť, ale aj kondícia stavieb veľa napovedajú o ekonomickom statuse obyvateľov a jeho vývine v čase. Vek

¹ How to tackle population decline in Europe's regions? 2021. Dostupné z <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20210414STO02006/what-solutions-to-population-decline-in-europe-s-regions> [cit. 2024-08-04].

² Na začiatku bola snaha nájsť odpoveď na otázku, či niekde vo svete existujú pokusy merať vitalitu lokálnych spoločenstiev a či ju niekto spája s bývaním. Kombinovane, teda kaskádovou metódou aj obecným vyhľadávaním, boli sústredené sumarizačné práce, ktoré odkazovali na rôzne merania a tiež ich porovnávali. Zamerali sme sa na tie, ktoré sa venovali domom, resp. bývaniu, pričom snahou bolo získať čo najviac rôznorodých prístupov. Tento postup bol časovo náročný a môže pôsobiť ako nekoordinované vrstvenie rôznych príkladov. Dôležitá však bola aplikovateľnosť týchto prístupov v lokálnych podmienkach u nás. Teda či by podobné meranie bolo možné z dať, ktoré máme napríklad na Slovensku. Rovnako dôležité kritérium bolo, aby spomenuté merania už boli odskúšané, používané viac rokov, prípadne sa snažili o sledovanie určitého vývoja a jeho prognózovanie.

domov, dekoratívne prvky a architektonické detaily zase determinujú historickú hodnotu kultúrneho dedičstva ľudských sídel.

Zdanlivo strohé štatistické merania však môžu mať oveľa širšie využitie. Predkladaný výskum má totiž medziodborový presah, snaží sa aplikovať zistenia v konkrétnej lokalite na juhu stredného Slovenska a navrhnúť využitie tohto merania z antropologickej perspektívy. Domy totiž poskytujú vhodné dáta na skúmanie šírenia kultúrnych prvkov v miestnych podmienkach. Sú to artefakty, ktoré prežívajú nezriedka 3–4 generácie svojich obyvateľov, čím odrážajú spôsob života a adaptáciu jednotlivých generácií. Pomocou obydlí je možné sledovať mieru a presnosť napodobovania, výber napodobňovaných vzorov, konformné a antikonformné správanie či viacúrovňovú selekciu, ktorú popisujú antropológovia zaoberajúci sa evolúciou kultúry.³

Toto meranie vitality preto môže pomôcť tak akademickým pracovníkom pri skúmaní procesov odohrávajúcich sa v ľudských sídlach, ako aj praktikom pri tvorbe lokálnych politík, urbanistickom plánovaní či prognózovaní vývoja. Môže byť preto dôležitým nástrojom pri skúmaní vyľudňujúcich sa regiónov.

Vitalita lokálnych spoločenstiev

Pojem „vitalita“ sa dá zjednodušene vysvetliť ako „životaschopnosť“. Najčastejšie je vnímaná z biologického hľadiska, ako stav jedinca, jeho schopnosť byť silný a aktívny, prípadne schopnosť „pokračovať v živote“. Existujú však aj psychologické pohľady (duchovná, životná sila, psychické zdravie), v neurobiológii existuje tzv. kognitívna vitalita (schopnosť mozgu učiť sa a prispôbovať), v biológii sa spája so schopnosťou organizmu prežiť, prípadne jeho úspešnosťou v napĺňaní vlastných životných potrieb. V ekológii sa pojem vitalita skloňuje v súvislosti s celým ekosystémom, prípadne populáciou určitých organizmov. V etnolingvistickej oblasti je možné ho vnímať ako vitalitu lokálnych komunít/jazykov, nakoľko skúma schopnosť komunity prežiť a prosperovať uprostred odlišnej komunity (Dale a kol. 2014: 5–6). Antropologička Luisa Maffiová popisuje „vitalitu“ rôznych svetových kultúr a ich odolnosť, ktoré sú potrebné pre zachovanie „biokultúrnej diverzity“ (Maffi 2008). Spolu s antropológom Zentom tvrdí, že rozmanitosť kultúr môžeme merať aj cez vitalitu „tradičných

³ Vo svojom výskume sa zameriavame na selekcionistický koncept v evolúcii kultúry, postavený najmä na prácach Boyd – Richerson 1985, 1995; Henrich – Gil-White 2001; Shennan 2001; Henrich 2004; Boyd – Richerson – Henrich 2008; Henrich 2009; Boyd – Richerson – Henrich 2013.

environmentálních znalostí“,⁴ které sa prenášajú z generácie na generáciu a je možné ich kvantifikovať a skúmať v čase (Zent – Maffi 2019).

Myšlienku vytvorenia širokého súboru ukazovateľov vitality lokálnych spoločenstiev môžeme sledovať už v šesťdesiatych rokoch 20. storočia.⁵ Avšak až technologický pokrok v deväťdesiatych rokoch umožnil rozvoj do praktických nástrojov na jej sledovanie a meranie. Zvýšený záujem však so sebou priniesol vznik nových prístupov a prípadových štúdií, pričom každá používala odlišné metódy. Rôzne kolektívy postupujú rôzne aj v otázke veľkostí skúmaných lokalít, na úrovni regiónov, okresov, miest, štvrtí, či dokonca komunít a susedstiev. Niektoré systémy hodnotia len ciele skupinu, najčastejšie populácie detí, seniorov, žien, alebo menšín, a tomu prispôbujú aj merateľné ukazovatele. Sprehľadníť situáciu nepomáha ani fakt, že sú často v tejto súvislosti používané aj pojmy *sustainability*, *livability*, alebo *well-being*, no napriek podobnostiam nie sú rovnaké.⁶

Často sa výskumníci napríklad opierali výlučne o materiálne a ekonomické údaje, pričom hlavný z nich, HDP, bol podrobený výraznej kritike. Výskumníci sa preto snažia nájsť presnejší model merania postavený na alternatívnych dátach (Etuk – Acock 2017). Merania zvyčajne zahŕňajú sociálne, ekonomické a environmentálne otázky. Tento trend je však naďalej „nekoordinovaný a neusporiadaný“ (Jany-Catrice – Marlier 2013: 20).

Väčšina z tu predkladaných systémov má široký rozsah kategórií, pričom sa snaží poskytnúť holistický pohľad. Yuill Herbert (online) skúma 17 rôznych existujúcich systémov merania, pričom široká je aj mierka skúmanej lokality, od susedstiev po celú planétu. Niektoré ukazovatele sú bežné a časté, v prieskume sa dokonca objavili vo všetkých systémoch meraní. Patria k nim miera chudoby, istoty zamestnania a dostupnosť bývania. Ostatné (napríklad bezpečnosť, prístup ku vzdelaniu, zdravie, angažovanosť občanov, prístup k umeniu) sa vyskytujú menej často.⁷

⁴ Autori ho pomenovali „VITEK – Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge“.

⁵ V tejto súvislosti je ako priekopníčka často citovaná Jane Jacobsová so svojou knihou *The Death and Life of Great American Cities* (Jacobs 1961). Vitalita miest je podľa nej široko chápaná ako vzájomné pôsobenie fyzického prostredia a sociálnych interakcií medzi obyvateľmi. Kľúčovou je tiež práca Paula R. Maasa *Towards a Theory of Urban Vitality* (Maas 1984).

⁶ Ann Daleová a kol. upozorňujú, že „môže byť obzvlášť ťažké rozlíšiť vitalitu komunity od blahobytu komunity. Aj keď sú často tieto pojmy zamieňané... Existuje rozsiahly a široký súbor literatúry o blahobyte komunity a veľmi málo o vitalite komunity. ... prebieha značná diskusia o tom, či hospodársky pokrok vo všetkých prípadoch prispieva k blahobytu...“ (Dale a kol. 2014: 6–8, 31).

⁷ Ďalšie príklady prináša práca kolektívu Etuk – Acock (2017), ktorá ponúka množstvo odkazov na snahy o praktické uplatnenie metód určovania a vyhodnocovania indikátorov vitality. Medzi nimi aj

Herbert rozlišuje dva hlavné typy: a) agregované, kde ukazovatele sú navzájom porovnávané a vytvárajú jeden hodnotiaci výsledok, index⁸ a b) neagregované systémy, ktoré skúmajú väčšinou od 50 do viac než 100 kritérií a vytvárajú sumár hodnotiacich tabuliek. Podľa autora sú neagregované merania vhodnejšie, pretože namiesto jednej hodnoty „blahobytu“ dokážu identifikovať aj „nedostatočne fungujúce aspekty blahobytu“.

Ďalej Herbert rozlišuje medzi ukazovateľmi vyvíjanými zdola (riadené komunitou) alebo zhora (riadené autoritami). Kým indikátory zhora sú konzistentné v odhadoch v rôznom priestore, indikátory vyvíjané zdola (napríklad Index vitality susedstva) nemusia byť prijaté inou komunitou, a preto nebude možné ich vzájomne porovnať. Má však výhodu v tom, že komunita viac verí indikátoru, ktorý si sama nastavila. Napriek tomu je možné indikátory „dané“ zhora modifikovať pre potreby menších komunít. Príkladom je správa *Vital Signs*, ktorá porovnávala 16 veľkých kanadských miest, komunity však rozhodli o tom, ktoré ukazovatele budú mať väčšiu váhu a pozornosť.

Ukazovatele môžeme podľa spôsobu merania deliť na dva typy:

- a) kvantitatívne alebo numerické (tvrdé údaje) zo štatistických údajov, ako napríklad sčítanie ľudu;
- b) kvalitatívne alebo príbehové (mäkké údaje) zo zberu v rámci komunitných prieskumov.

Väčšina prístupov je ich kombináciou. Iniciatíva *Community Vitality Initiative* napríklad využíva okrem tvrdých dát aj prieskum s 95 otázkami (veľkosť vzorky bola 20–80 jednotlivcov), v ktorom obyvatelia hodnotili stav zamestnania, zdravia, životného prostredia, podporu umenia, bezpečnosť v uliciach, verejnú dopravu či prenatálnu starostlivosť. Podobne kvalitatívne dáta od občanov porovnáva s kvantitatívnymi dátami aj projekt *Quality of Life* pri hodnotení najväčších miest na Novom Zélande.

Projekty komunitných indikátorov zvyčajne implementuje vládny/samosprávny subjekt alebo nezisková organizácia, často v spojení s univerzitou.

konzorcium *Community Indicators Consortium*, ktoré spravovalo online úložisko viac ako 300 projektov komunitných indikátorov.

⁸ Napríklad The Community Well-Being Index používaný v rámci meraní VitalSigns je vytvorené číslo, ktoré na stupnici od 0 do 100 meria blahobyt komunit v Kanade. Vyššie skóre znamená vyšší blahobyt. Z údajov o príjmoch, vzdelaní, bývaní a aktivite pracovnej sily najprv vypočíta číslo za každú z oblastí a potom vypočítava celkový index. Následne je možné porovnať jednotlivé komunity v rámci rôznych regiónov (Community Foundations Canada 2016: 4).

Najčastejším výstupom z takýchto meraní je sumarizačný report, hodnotiaca správa, ktorá získané dáta aj interpretuje, prípadne porovnáva s predošlým meraním alebo inou lokalitou. Rôzne meracie systémy si vytvorili aj rôzne zobrazovanie výsledkov. Môžu to byť napríklad online dynamické grafy, kde si používateľ vyberá z rôznych premenných (*Quality of life / New Zealand*), online mapy (*Community Accounts*), interaktívne mapy (*Housing and Transportation Affordability Index, Composite Learning Index, Happy Planet Index*), alebo časové grafy (*Canadian Index of Wellbeing, Global Peace Index*).

Merania so špecifickým zameraním

Snaha o uchopenie vitality ako celku (zahŕňajúc zdravie, kriminalitu, bývanie, životné prostredie a podobne) v sebe prináša nebezpečenstvo redukcie skúmaných dát, alebo prílišné generalizovanie ich vplyvu. Vyžadujú si väčší výskumný tím a často redukujú časové hľadisko, ktoré je tento tím schopný uchopiť. Vznikajú preto aj snahy o špecifikáciu výskumného problému a jeho zúženie na vybrané faktory ovplyvňujúce vitalitu. Autori si pritom uvedomujú dôležitosť ostatných faktorov, no v záujme hlbšieho pochopenia fenoménu vitality sa zamerali len na niektoré. Ann Daleová a Lenore Newmanová napríklad upustili od tvrdých dát z ekonomických štatistík a zamerali sa na vnútorné vzťahy v populácii (Dale a kol. 2014: 6–8). Vitálne spoločenstvá sa podľa nich vyznačujú silnými, aktívnymi a inkluzívnymi vzťahmi medzi obyvateľmi. Jedným z takýchto prístupov je napríklad meranie komunitného života, participácie na verejnom diani, miera interakcií medzi obyvateľstvom a pod.⁹

Vo výskume a intervenciách v sociálnej a vzdelávacej oblasti sa často skloňuje aj koncept sociálneho kapitálu, vnímaného ako potenciál, ktorý môže

⁹ Niektorí autori (napríklad Jackson – Kabwasa-Green – Herranz 2008) vzťahujú koncept vitality miestnych spoločenstiev na stav lokálneho umenia a participácie obyvateľov na nej. Maria Rosario Jacksonová (*The Urban Institute*) navrhla trojdielny rámec na meranie vitality komunit na základe participácie verejnosti na umení a odporúča monitorovať indikátory umenia a kultúry (ako napríklad počty organizácií, umeleckých škôl, kolektívov, prehliadok, tvorbu, verejné výdavky na podporu kultúrnych aktivít či dobrovoľníctvo) (Jackson 2008: 16–19). O participáciu v oblasti umeleckej tvorby sa opiera aj prípadová štúdia v Montreale, kde stav vitality je silne ovplyvnený účasťou miestnych aktérov na rozhodovacom procese, koordinačných a konzultačných orgánoch, prístupe k umeleckým aktivitám, možnosti občianskej podpory umeleckým aktivitám a podobne (Klein a kol. 2020). O vplyve lokálnych umeleckých zoskupení a jeho využitia pre vitalitu a udržateľný rast miest sa dočítame aj v podmienkach rumunského mesta Kluž (Zbranca 2018). Inštitút blahobytu (*The Institute of Well-Being*) vypracoval koncepčný model vitality komunity a priraďuje k nemu jedenásť ukazovateľov, medzi ktoré patria: účasť na skupinových aktivitách, dobrovoľníctvo, počet blízkych príbuzných, poskytovanie pomoci druhým, majetková kriminalita, násilná trestná činnosť, osamelé chodenie po zotmení, dôvera a prislušnosť ku komunite.

komunita využívať pre zvyšovanie svojej vitality. Bohatstvo komunitných združení, pocit spolupatričnosti či schopnosť mobilizovať susedov, aby sa zapojili do kolektívnych akcií sociálneho charakteru, sú len niektoré z merateľných ukazovateľov. Existuje nepreberné množstvo štúdií, ktoré skúmali vplyv sociálneho kapitálu na vitalitu komunit,¹⁰ no s ohľadom na výskumný zámer tohto článku sa im nemôžeme hlbšie venovať.

Iný koncept merania prináša štúdia, ktorá si vzala za cieľ meranie vitality mestských oblastí v Číne. Monitorovacím nástrojom boli v tomto prípade satelitné snímky krajiny a porovnávanie nočného osvetlenia jednotlivých miest (Zhang a kol. 2022).

Aspekt bývania vo vybraných meraniach

Predošlým snahám (pred rokom 1990) o nájdenie indexu vitality a spôsobu merania chýbal (alebo aspoň nedominoval) aspekt bývania. Často sa zamerali napríklad na demografické ukazovatele, ktoré však nie vždy zohľadňovali vitalitu, ba častokrát ju skresľovali. Populácia sa totiž môže zvýšiť aj bez zlepšenia (obchodnej) infraštruktúry. Rozvoj obchodu a služieb (aj v spojení s rastúcou populáciou) nemusí znamenať zvyšovanie vitality. Po roku 1990 teda vznikajú aj snahy o presadenie bývania ako kľúčového faktora ovplyvňujúceho vitalitu komunit. Tieto snahy a výskumy ukazujú, že bývanie výrazne ovplyvňuje vitalitu komunity a niekedy aj protichodným spôsobom¹¹ (White 2000).

¹⁰ Autori sa väčšinou snažia potvrdiť vplyv sociálneho kapitálu na vitalitu miest. Napríklad dvojica Li – Zhang (2021) sa zamerala na spokojnosť obyvateľov so svojim susedstvom, a nazývajú ju obývateľnosť susedstva. Obyvatelia, ktorí vnímajú svoje štvrte ako čisté, bezpečné a prístupné a ktorí majú časté interakcie s rodinami a priateľmi v susedstve, sú spokojnejší. Pozitívne vnímanie verejnej služby, najmä polície a požiarnej ochrany, tiež prispieva k vyššej spokojnosti okolia. Autorky porovnávajú dáta z American Housing Survey z roku 2013, pričom tvrdia, že sú doposiaľ jediné, ktoré zahŕňajú parametre sociálneho kapitálu. Iní poukazujú na to, že niektoré faktory môžu vplývať na vitalitu aj protichodne. Napríklad Mouratidis a Poortinga (2020) skúmali vzťah medzi charakteristikami zastavaného prostredia a sociálnou súdržnosťou susedstva v Osle. Tvrdia, že „zatiaľ čo hustejšie štvrte prispievajú k vitalite, nie všetky husté štvrte sú vitálne“. Poukázali pritom na viaceré protichodné vzťahy. Napríklad vyššia hustota mestskej zástavby pozitívne vplýva na vitalitu, zatiaľ čo negatívne vplýva na sociálnu súdržnosť. Zelený priestor je spájaný s nižšou vitalitou miest, no zároveň môže podnecovať vyššiu súdržnosť. Sociálna súdržnosť je pritom pozitívne spätá s vitalitou miest.

¹¹ Napríklad odliv mladých ľudí z vidieka do miest a následné zvýšenie podielu obyvateľov nad 65 rokov sice znižujú ukazovatele ako kapitálové zdroje či nižšie hodnoty vlastného bývania, napriek tomu vykazovali dobré hodnotenia v iných ukazovateľoch, napríklad zvyšovali percento osôb nad úroveň chudoby (White 2000).

V „indikátoroch susedstva“ použitých v Clevelande (Kingsley 1998) si okrem už vyššie spomenutých ukazovateľov všimli napríklad aj vlastníctvo bytov, medián hodnoty bývania či fyzický stav a vzhľad bývania (získovaný na základe prieskumu obyvateľov, pozorovania v teréne a údajov z oddelenia bývania v samosprávnych inštitúciách). Pracovali aj s údajmi o stavebných povoleniach či povoleniach k demolácii budov, zmenám v hodnotách nehnuteľností a daní za ne.¹²

Ďalšie vybrané indikátory ponúka Thomas Kingsley aj vo svojom sprievodcovi pre budovanie systémov meraní (Kingsley 1999: 40). Pri bývaní si všima napríklad počet bytových jednotiek, ich typ a veľkosť, držbu (nájomca alebo majiteľ), mieru preplnenosti a mieru neobsadenosti, opatrenia fyzickej kvality bývania, dostupnosť bývania (pomer výdavkov na bývanie a príjmu), cenu nájomného a podobne. Všima si tiež mobilitu (koľko domácností sa presťahovalo za posledných päť rokov).

Výskumníčky Becky L. Yustová a Jean A. Memkenová tvrdia, že „bývanie je komunitný zdroj, ktorý výrazne prispieva ku kvalite života a ovplyvňuje celkovú vitalitu komunity“ (Yust – Memken 2000). Zamerali sa na meranie vitality v nemetropolitných (vidieckych) oblastiach USA. Cieľom výskumu bolo preskúmať vzťahy medzi charakteristikami bývania a domácností a tiež vyvinúť model, ktorý by túto vitalitu predpovedal. Porovnávajú vitalitu konkrétnych lokalít v roku 1980 a 1990, pričom výstupná vitalita je zároveň predikátorom vývoja v ďalšom desaťročí. Ako dáta použili údaje zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov. Tie boli sumarizované za celé okresy, a preto nebolo možné redukovať ich na samostatné mestá. Bolo však možné ich porovnávať s inými okresmi. Medzi faktory, ktoré boli sledované, patrí napríklad pomer voľných a pomer obývaných bytových jednotiek k celkovému počtu bytových jednotiek, stredná hodnota bytových jednotiek, podiel nájomného bývania k celkovému počtu bytov, podiel bytových jednotiek postavených v konkrétnych desaťročiach k celkovému počtu. Sústredili sa však len na tie údaje, ktoré boli zaznamenané alebo vypočítateľné v oboch sčítaniach (1980 a 1990).

Dve prípadové štúdie Oregonskej univerzity z okresov Tillamook a Wallova¹³ si všimajú napríklad aj to, aké je percento domov, ktoré sú obývané len sezónne, rekreačne alebo príležitostne. Sezónnosť využívania obydlí môže

¹² V roku 2018 bol tento systém meraní doplnený o „Index pokroku“ (Progress index), dostupné z <http://www.clevelandnp.org/> [cit. 2024-02-07].

¹³ Tillamook Vital Indicator Project a Wallowa Vital Indicator Project, dostupné z <https://oregonexplorer.info/> [cit. 2024-03-07].

prinášať pozitívne aj negatívne ekonomické dôsledky. Niekde môže znamenať, že nehnuteľnosti využívajú turisti na krátkodobé pobyty, inde však lokality zápasia s vysokou mierou fluktuácie obyvateľstva, čo môže mať negatívny vplyv na sociálnu súdržnosť a dôveru (Etuk – Crandall 2010b: 32–33). Taktiež boli zisťované podmienky bývania vyhodnocované podľa veku a sociálno-ekonomického postavenia vlastníka (Crandall – Etuk 2008). Jedným z kľúčových ukazovateľov bolo aj to, aby väčšina výstavby nových domov (nad 51 %) prevládala v rámci existujúcich hraníc miest, prípadne v rámci hraníc rastu miest, čím sa malo zamedziť vyľudňovaniu centier a zaberaniu novej pôdy (Etuk – Crandall 2010).

V Greater Sudbury (Kanada) sa pri bývaní napríklad hodnotia aj „predpovede vývoja trhu s bývaním“ (napríklad zmeny v úrokových sadzbách pri hypotékach, ceny prenájmu), ale aj podmienky bývania seniorov (jednoizbové rezidencie pre seniorov a porovnanie nájomného), zvýšenie čakacích dôb na dotované bývanie, miera bezdomovectva a podobne (Community Foundations Canada, 2016: 10–16). V reporte z regiónu Clayoquot Sound¹⁴ (Kanada) z roku 2016 sa nachádza aj indikátor skúmajúci súkromné obydlia, ktoré si „vyžadujú väčšie opravy“. Taktiež pomocou dotazovania zisťovali, ako ľudia sami vnímajú svoje obydlie, teda či ho považujú za vyhovujúce. V newyorskej štvrti Elmhurst/Corona (Kimiagar a kol. 2019: 35–41) skúmali vlastnícke vzťahy (vlastník, nájomca, sociálne bývanie), dĺžku pobytu v týchto domoch, obsadenosť (počet osôb na 1 miestnosť), spájanie domácností (niekedy aj nerodinných) za účelom znižovania nákladov na nájomné, mieru núteného vysťahovania rodín. Skúmali aj hodnotenie vlastného bývania dospelými ako vyhovujúceho či nevyhovujúceho. V meraniach *Rural Indiana Stats*¹⁵ v 92 okresoch štátu Indiana (USA) okrem iných ukazovateľov sledujú výnos dane z nehnuteľností (DeBoer 2020: 35). V projekte *The Vital Vernonia Indicator Project* (Grotta 2014) sa skúmala vitalita malého mesta Vernonia s približne 2 300 obyvateľmi. Jeden z indikátorov (migrácia) skúmal percento dospelých obyvateľov, ktorí vyrástli v meste Vernonia, opustili ho, ale následne sa vrátili žiť v ňom.

Ďalší odlišný je koncept merania vitality štvrtí v Pekingu (Zhang – Han 2022). Štvrte rozdelili na kultúrne, komerčné a obytné. Hodnotí sa okrem iného napríklad „textúra ulíc“ (vrátane tvaru budov, použitých materiálov, fasád či hustoty budov), dôraz sa kladie na historický aspekt budov, ich vek, jedinečnosť

¹⁴ Clayoquot Sound Biosphere Region's Vital Signs, dostupné online: https://clayoquotbiosphere.org/files/file/5d6b13d204f33/Vital_Signs_18_web_final.pdf [cit. 2024-03-07].

¹⁵ Dostupné z <https://pcrd.purdue.edu/ruralindianastats/> [cit. 2024-03-18].

architektúry, zastavanú plochu, pomer komerčných budov k budovám obytným a množstvo ďalších faktorov súvisiacich s obydliami. V spomenutej literatúre odkazujú aj na ďalších autorov, ktorí sa snažia merať vitalitu štvrtí podľa materiálnych či priestorových parametrov, napríklad podľa výšky či hustoty zástavby, úžitkovej plochy, podľa dĺžky cestnej siete, prípadne chodníkov, systému pouličného osvetlenia, parkovacích miest. Niektoré z týchto prác sú úzko zamerané len na vitalitu konkrétnych námestí, vitalitu nábreží či vitalitu ulíc.

Európske (a slovenské) pokusy o meranie vitality

Z uvedených štúdií je zrejmé, že snahy o kvantifikovanie vitality sú rozšírené najmä v priestore Severnej Ameriky. Medzi frankofónnymi textami prevažnú časť tvorí hodnotenie vitality z etnolingvistického pohľadu, teda ako životaschopnosť jazykových menšín uprostred iných kultúr. A aj tie práce, ktoré sa dotýkajú vitality ľudských sídel, nachádzame najmä v kanadskom Montreale, Quebecu a podobne.¹⁶ V germanofónnej odbornej literatúre sa pojmy vitalita a komunita spoločne takmer neskloňujú, i keď to neznamená, že by nemecky hovoriace krajiny podceňovali životaschopnosť ľudských sídel alebo bytovú politiku. Do európskeho prostredia teda záujem o „meranie vitality“ prenikol len výnimočne, a aj to pod označením merania „zdravia“ alebo „blahobytu“ lokálnych komunít.

Sumarizačná práca *Assessing the Health of Communities* (Frankish – Kwan – Flores 2002: 33) prináša okrem iného prehľad 117 projektov merania indikátorov „zdravia komunít“ vo svete. Z nich až 72 projektov bolo realizovaných v Spojených štátoch amerických a Kanade (zhodne po 36 projektov). Tri projekty sa implementovali na celoeurópskej úrovni (*European Common Indicators, Project Megapoles – Health in Europe’s Capitals, Urban Audit – Assessing the Quality of Life of Europe’s Cities*), 2 projekty boli medzinárodného charakteru (*WHO Healthy Cities Project, Urban Indicators Tool Kit (United Nations Commission on Human Settlements)*). Po jednom projekte sú tu spomenuté aj iniciatívy napríklad v Bulharsku (*Sustainable Varna*), v Českej republike (*Brno Healthy City Project*¹⁷), či v Maďarsku (*Pecs City Health Plan*).

¹⁶ Dočítať sa môžeme napr. o vplyve sociability a asociačných sietí na vitalitu vidieckych komunít (Bobbé – Perrot 2012), o vitalite vidieckych komunít v Quebecu (Jean 2014), o indikátoroch vitality vidieckej oblasti Rosemont-La Petite-Patrie v Montreale (2018) a ďalších.

¹⁷ Brno sa do tohto projektu zapojilo v roku 1996 a stalo sa zakladajúcim členom Národnej siete Zdravých miest ČR. Pre viac informácií viď. <https://www.zdravamesta.cz/>.

K podobnému záveru dospeli aj výskumníci (Jian-gang – Wei – Hongyun 2019), ktorí skúmali 436 článkov o urbánnej vitalite publikovaných medzi rokmi 1998 a 2018. Podrobná analýza okrem iného ukázala, že 128 z nich (teda až 29 %) bolo publikovaných v USA. Ďaleko za nimi skončila Čína so 48 článkami (11 %) a tretie Anglicko so 40 článkami (10 %).

Vlastný systém merania blahobytu zostavila aj OECD. Od roku 2011 sa zisťuje takzvaný Better life index. Pozostáva z 11 oblastí, pričom bývanie je jednou z nich.¹⁸ Systém umožňuje obyvateľom hodnotiť, ktorá oblasť má pre nich väčšiu váhu a ktorá minimálnu. Tento index stále nie je uzavretý a naďalej sa vyladuje. Vyslúžil si aj kritiku, že nedostatočne alebo vôbec nezahŕňa dôležité ukazovatele, ako ekonomická nerovnosť alebo znečistenie životného prostredia. Zistenia z jednotlivých rokov (2011, 2013, 2015, 2017 a 2020) boli publikované v reportoch *How's Life?*,¹⁹ kde je možné sledovať aj vývoj v čase a porovnať jednotlivé krajiny s priemerom OECD.²⁰

Vo Francúzsku bol v roku 2002 vytvorený „barometer nerovnosti a chudoby“ známy pod označením Bip40. Bol to súbor 6 ukazovateľov (bývanie bolo jedným z nich) so 60 premennými. V prípade bývania bola ako ukazovateľ zvolená aj „miera núteného vystahovania“, keďže tá odráža najväčšiu chudobu (Jany-Catrice – Marlier 2013: 33–34).

Podobné merania ponúka aj Škótsky index viacnásobnej deprivácie (*Scottish Index of Multiple Deprivation*) (Whyte – Lyon 2013: 45–54). Mapuje, aký stupeň

¹⁸ V oblasti bývania sa skúmajú tieto základné hodnoty: preplnenosť bytov (počet miestností v byte vyladený počtom osôb, ktoré tam bývajú), cenová dostupnosť bývania / výdavky na bývanie (aké percento z hrubého disponibilného príjmu musia obyvatelia vynaložiť na bývanie), miera nadmerného zataženia nákladmi na bývanie (podiel domácností v spodných 40 % distribúcie príjmov, ktoré vynakladajú viac ako 40 % svojho disponibilného príjmu na bývanie, tj. náklady na nájom alebo hypotéku), chudobné domácnosti bez prístupu k základným hygienickým zariadeniam, prístup domácností k internetovému pripojeniu, nerovnosti v oblasti bývania: rozdiely medzi mestskými a vidieckymi sídlami.

¹⁹ Dostupné z https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life_23089679 [cit. 2024-03-18].

²⁰ Kľúčové poznatky za Slovenskú republiku: V roku 2020 v Slovenskej republike vynakladali domácnosti na bývanie v priemere viac ako 27 % svojho hrubého disponibilného príjmu, čo je najviac z krajín OECD, kde je priemer 20 %. Priemerný dom v Slovenskej republike obsahuje 1,1 izby na osobu, čo je menej ako priemer OECD (1,7 izby na osobu) a jedna z najnižších hodnôt v OECD. Z hľadiska základného vybavenia má 98,5 % bytov v SR súkromný prístup k vnútornému splachovaciemu záchodu, čo je viac ako priemer OECD 97 %. Chudobných domácností bez prístupu k základným sanitárnym potrebám bolo na Slovensku 8,3 % (7. miesto), pričom od roku 2010 ide o mierny nárast (0,7%). Stále je to menej ako v susednom Poľsku a Maďarsku, kde však tento trend rapídne klesá. Priemer krajín OECD bol na úrovni 6,8 %. Na Slovensku má 79 % domácností prístup k internetovému pripojeniu (priemer OECD je 85,2 %).

deprivácie vykazujú jednotlivé oblasti Škótska. Na meranie však nepoužíva existujúce hranice okresov či miest, ale umelo vytvoril takmer 7 000 dátových zón (v rozsahu od 500 do 1 000 domácností na jednu zónu). Bývanie, vrátane demografických ukazovateľov, ktoré ho ovplyvňujú, je jedným zo 7 ukazovateľov. Tento systém bol v roku 2020 modifikovaný.

Na Slovensku zatiaľ nevidujeme podobné projekty, ktoré by sa venovali vitalite miest či regiónov. V odbornej literatúre pojem vitality v súvislosti s mestami nachádzame prakticky výnimočne, (napríklad Bitušiková 2007). Štúdia Silvie Bašovej (Slovenská technická univerzita v Bratislave) s názvom „Urbánna vitalita“ (Bašová 2014) prináša skôr prehľad zahraničných výskumov. Opiera sa o štúdiu nadnárodnej spoločnosti *WCRR – Worldwide City Rankings Reveal* z roku 2012, ktorá hodnotila 223 „top“ miest sveta, pomocou súboru 39 ukazovateľov. Z výstupov autorka vzťahuje praktické odporúčania pre slovenské mestá, ako napríklad návrat k „ľudskému rozmeru“, zvyšovanie integrity obyvateľov, posilňovanie participácie, budovanie priaznivého prostredia mestských centier pre rodiny a podobne. Zo štúdie sa však o vitalite slovenských miest dozvedáme len minimálne: „K stratám sídelnej identifikácie a oslabeniu vitality ... došlo v slovenských mestách predovšetkým veľkokapacitnými zástavbami panelových sídlisk v šesťdesiatych až deväťdesiatych rokoch 20. storočia, ale aj zástavbou stereotypnými súbormi individuálnej bytovej zástavby (IBV).“ V závere autorka spomína viaceré medzinárodné iniciatívy a projekty, ktoré napomáhajú rozvíjaniu kvalitnejších a vitálnejších miest a do ktorých sa zapojili aj slovenské mestá (napr. Európske hlavné mesto kultúry, URBACT, CIVITAS, SMART CITIES, JESSICA, UN HABITAT a podobne).

V tejto súvislosti je v slovenských podmienkach používanější koncept meraní tzv. udržateľnosti, inovatívnosti či inteligentnosti miest a vzájomných porovnávacích analýz (*benchmarking*). V podstate ide o snahu mesta identifikovať sa ako kvalitné miesto pre život. Indikátormi podobnými ako pri skúmaní vitality miest sa hodnotí stav miest a zároveň to umožňuje ich porovnávať navzájom.

Inovačná agentúra *2thinknow*, ktorá vedie databázu 500 „najinovatívnejších“ miest sveta, vypracovala takzvaný *Innovation cities index*.²¹ Ponúka samosprávam, vládam alebo komerčným subjektom možnosť meraní „inovatívnosti“ v rôznych oblastiach a porovnávanie naprieč svetom. Medzi indikátory patrí aj

²¹ Dostupné z <https://2thinknow.com/reference/city-indicators/> [cit. 2024-03-07].

oblast architektúry a stavebníctva.²² Do tohto testovania sa zo Slovenska zapojili mestá Bratislava a Košice.

Iné zameranie má takzvaný *Smart City Index*²³ vytvorený na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Ten skúmal mieru „inteligentnosti miest“ v zmysle prepojenia hospodárskych a technologických aspektov miest s ich „humánnym rozmerom“. Bývanie bolo jednou zo šiestich kľúčových charakteristík inteligentného mesta. Do tohto benchmarkingu bolo na Slovensku zapojených 247 obcí a miest s populáciou nad 3000 obyvateľov.²⁴

Ďalšie snahy o vyhodnocovanie stavu miest sú viditeľné v oblasti tzv. udržateľného rozvoja miest (Mederly – Hudeková 2005). Od roku 1999 sa realizoval projekt *European Common Indicators Project*, do ktorého sa zapojili aj tri menšie slovenské mestá.²⁵ Medzi testovanými indikátormi sa objavuje aj téma urbanizmu a výstavby. V sekcii „Urbanizácia územia“ je hlavným ukazovateľom podiel zastavaných plôch v rámci katastrálneho územia (v percentách). Doplnkovým ukazovateľom je hustota obyvateľstva v rámci zastavaného územia (počet obyvateľov na 1 ha). V sekcii „Bytová výstavba“ sa hodnotí počet vydaných stavebných povolení a počet dokončených bytov. V sekcii „Priestorový rozvoj miest“ sa sleduje výstavba na nových plochách (tzv. na zelenej lúke) a obnova zanedbaných území a areálov (tzv. brownfields). Indikátor „Kvalita bývania a vybavenosť bytov“ hodnotí percento bytov vybavených hygienickou infraštruktúrou (vodovod a kanalizácia), ústredným kúrením a tiež priemerná veľkosť obytnej plochy (v m²).

²² Medzi skúmanými ukazovateľmi boli: architektonické vrstvenie (architektonická zložitosť a vrstvenie mesta, vyváženie zachovania pôvodných stavieb a výstavby nových), dekoratívne vlastnosti (prítomnosť dekoratívnych prvkov na budovách, napr. kamenárske murivo, tesárstvo, sochárstvo, pouličné umenie), zelená architektúra (zelené budovy, experimentálne alebo nové návrhy udržateľných budov), história (vek mesta, pričom staršie mestá majú vyššiu hodnotu cestovného ruchu), okolie (kvalita decentralizovaných štvrtí), tradícia inovácie (história skúšania nových inovácií a technológií aplikovaných v spoločnosti), vertikálne bývanie (vyvážená podpora vertikálneho rozvoja miest na rozdiel od horizontálneho rozvoja, čo koreluje s hustotou osídlenia) a pešia dostupnosť.

²³ Merania prebiehali medzi rokmi 2019 až 2022. Dostupné z <https://slovaksmartcities.sk>, resp. <https://intelligentnemesta.sk> [cit. 2024-02-27].

²⁴ Štúdia „Creation of an investment platform for smart cities and regions initiatives in Slovakia“ vypracovaná pre Európsku investičnú banku identifikovala potenciál pre realizáciu 750 projektov v oblasti Smart Cities / Smart Regions na Slovensku. Zároveň však identifikovala nedostatok kvalifikovaných kapacít a zdrojov na strane samospráv, ktoré by dokázali riadiť túto agendu a realizovať projekty v tejto oblasti.

²⁵ V roku 2003 sa do tejto iniciatívy zapojili Púchov, Rimavská Sobota a Šaľa. V rokoch 2004–2005 v rámci projektu „Udržateľný rozvoj miest a zmiernenie negatívnych vplyvov klimatických zmien na kvalitu života a stav životného prostredia v mestách (UrbEco)“ prebiehalo aj testovanie indikátorov v desiatich modelových mestách na Slovensku (Banská Bystrica, Dubnica nad Váhom, Levice, Piešťany, Prievidza, Trnava, Zvolen, Modra, Prešov a Šaľa). Údaje sa porovnávali od roku 1990.

Aplikovateľnosť v lokálnych podmienkach

Absenciu podobných výskumov v našich podmienkach je možné vnímať ako nevyužitý potenciál. Disponujeme totiž mnohými dátami, ktoré pri správnom narábaní vedia veľa napovedať o procesoch, ktoré sa odohrávajú v našich mestách. Vitalita (alebo udržateľnosť, obyvateľnosť či blahobyť) lokálnych komunit môže byť dôležitým ukazovateľom, ktorý môže predikovať ich budúci vývoj a napomôcť pri plánovaní a rozhodovaní samospráv alebo nezávislých iniciatív. Obzvlášť dôležité môžu byť tieto údaje pri skúmaní vyludňujúcich sa regiónov. Antropológovia môžu pritom skúmať procesy, ktoré sa v komunitách odohrávajú, ak sa zmenia lokálne podmienky.

Vo svojom výskume sa venujem periférnym regiónom stredného Slovenska a najmä mestu Modrý Kameň, ktoré sa nachádza na juhu stredného Slovenska. Mesto vyrástlo pod rovnomenným hradom z roku 1278. Mestský charakter je doložený v 17. storočí vďaka existencii cechov a trhovému právu. V roku 1913 (ešte pred vznikom Československa) sa stalo sídlom okresu, keďže bolo obchodným a kultúrnym centrom regiónu, a to aj napriek svojej veľkosti (približne 1 500 obyvateľov). V šesťdesiatych rokoch 20. storočia prišlo o štatút okresného mesta v prospech susednej dediny Veľký Krtíš, ktorá vplyvom riadených procesov budovania hnedouhoľných baní a sídliska pre prichádzajúcich baníkov rapídne vzrástla na nové centrum regiónu (z pôvodných 792 obyvateľov v roku 1950 na 14 168 v roku 1991). Na Modrý Kameň bola navyše na takmer dvadsať rokov uvalená stavebná uzávera, kvôli ktorej nepribúdali žiadne nové domy či byty. Aj preto je dodnes jediným mestom na Slovensku, ktoré nemá panelový obytný dom. Modrý Kameň je vďaka svojej veľkosti vhodnou výskumnou lokalitou, pretože je možné spracovať ho ako celok a napriek tomu zájsť do dostatočnej hĺbky.

Za posledných 100 rokov môžeme v meste sledovať rôzne etapy, ktoré by mohli byť kvantifikované ako jeho vitalita v čase. V lokálnej spisbe²⁶ sú medzi pozitívne obdobia radené najmä medzivojnové roky 1918–1939 a následne aj päťdesiate roky 20. storočia. Vnímaná je najmä zvyšujúca sa angažovanosť obyvateľstva na kultúrno-spoločenskom dianí, rozvoj dobrovoľníckych organizácií, športových či záujmových združení. Za veľkú ujmu je považované odobratie

²⁶ Napríklad *Monografia mesta Modrý Kameň* (Fekete 1990: 55–57, 62–64, 86–91), Veronika Dobrová: *Spolková činnosť v Modrom Kameni v rokoch 1918–1938*, nevydaná diplomová práca, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, 2006; „*Zo života neobyčajne obyčajných Modrokamenčanov*“ (Fekete 2024, pripravovaná publikácia v tlači), „9. – 14. marec 1939 a Modrý Kameň“ (Bulka 1940) a ďalšie.

štatútu okresného mesta v roku 1960. Obyvatelia pri hodnotení vitality mesta²⁷ najčastejšie spomínajú ako priaznivé obdobie aj sedemdesiate a osemdesiate roky minulého storočia. Naopak, sociálne a hospodárske zmeny po roku 1989 sa negatívne odzrkadlili na stave mesta a dodnes rezonuje, že mesto odvtedy zažíva regres, ktorým si vyslúžilo aj pozornosť celoštátnych bulvárnych médií.²⁸ Tieto klesajúce a stúpajúce tendencie vitality odzrkadľujú napríklad aj opisy ponúkaných služieb, sieť obchodov, živnostenských povolení a remeselných dielní (Fekete 1990: 62–64, 97–102), s čím súvisí zamestnanosť obyvateľov z celého okresu v službách v meste. Ale nasvedčujú tomu aj dochované údaje o bývaní a domoch?

Máme k dispozícii množstvo údajov, ktoré pomôžu pochopiť tento vývoj. Bývanie je pritom najlepšie sledovateľným javom, oveľa podrobnejšie zachyteným ako napríklad zdravie, kriminalita či ekonomické ukazovatele. Stav obydlí je skúmaným údajom v rámci Sčítania domov a bytov. Je teda možné ho skúmať v časovom horizonte posledných 140 rokov v 10ročných intervaloch. Okrem veku budov (Tab. 1) sa môžeme dočítať aj o hustote obývanosti, počte obytných miestností či počte osôb v jednotlivých bytoch. Domy a pozemky sú zároveň súčasťou kartografického a najmä katastrálneho mapovania, je preto možné ich skúmať aj v priestorovom aspekte. Domy sú a vždy boli často fotografované, či už v rodinných albumoch, alebo na pohľadniciach a pohľadoch na celé mesto. Môžeme preto skúmať architektonické či dekoratívne prvky a sledovať ich šírenie. Archív na Mestskom úrade navyše uchováva evidenciu nehnuteľností, ktorá bola založená v sedemdesiatych rokoch 20. storočia a je dodnes aktualizovaná. Je z nej možné napríklad zistiť vek budov, rozsiahlejšie stavebné úpravy, pri niektorých rok zbúrania, ale aj majetkové pomery.

Spolu bytov	Obdobie výstavby bytov				
	pred r. 1919	1919–1945	1946–1960	1961–1970	1971–1980
639	55	118	92	40	77

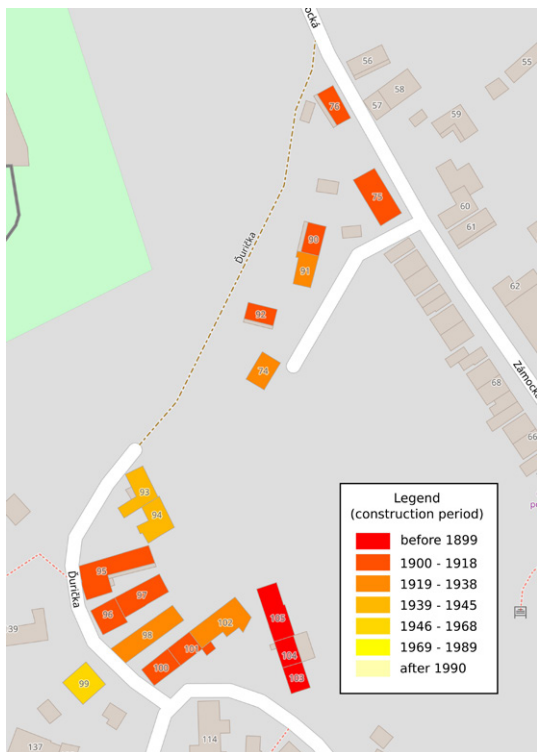
Obdobie výstavby bytov				
1981–1990	1991–2000	2001–2005	2006 a neskôr	Nezistené
33	21	5	2	196

Tab. 1: Obdobie výstavby bytov v Modrom Kameni podľa sčítania v roku 2011²⁹

²⁷ Vlastný terénny výskum autora realizovaný v rokoch 2022–23.

²⁸ Viď napríklad „Ospalý Modrý Kameň“, denník Plus 1 deň, publikované 18. 3. 2009, alebo „Modrý Kameň: Mesto bez lekárne, bankomatov či kanalizácie!“ denník Nový čas, publikované 27. 10. 2011.

²⁹ Štatistický úrad SR, dostupné z <https://datacube.statistics.sk> [cit. 2024-02-17].

Obr 1. Etapy výstavby domov na ulici Důrčička v Modrém Kameni, autor J. Hanko.

Podrobnejšie údaje poskytujú jednotlivé sčítacie hárky zo starších sčítaní umiestnené v Slovenskom národnom archíve. Napríklad v roku 1930 bolo identifikovaných 313 domov, z toho len 18 bolo neobývaných a v nich spolu žilo 1 556 osôb (pre porovnanie s rokom 2011, kedy v meste žil takmer rovnaký počet osôb, ale počet domov bol takmer dvojnásobný, viď. Tab. 2). Na jednu domácnosť v roku 1930 vychádzala priemerná obsadenosť 3,73 osoby. Tieto hárky poskytujú aj podrobnejší pohľad na demografické ukazovatele. Napríklad zo sčítaných 1 436 osôb (z dochovaných sčítacích hárkov, nie celkových sumárnych tabuliek) tu v roku 1930 žilo 1 114 Modrokamenčanov, teda osôb, ktoré sa v meste narodili. Medzi nimi sú ale aj deti, ktoré sa tu narodili prisťahovaným rodinám, napríklad z Čiech. Až 322 osôb (čo je takmer 1/4 obyvateľstva, presnejšie 22,42 %) sa do mesta prisťahovalo a to najmä po roku 1920. Ďalej môžeme vyčítať dôvody prisťahovania (najčastejšie to boli sobáše s miestnym obyvateľstvom alebo príchod celých rodín za prácou jedného z jej členov).

Rok	1930	2011
Počet obyvateľov	1556	1560
Spolu bytov	404	639
Z toho počet bytov v budovách s jedným bytom (t.j. rodinný dom)	313	600
Počet neobývaných bytov z celkového počtu	18	130

Tab. 2: Obývanosť domov v Modrom Kameni v rokoch 1930 a 2011³⁰

Výskum v danej lokalite je podložený aj vybranými demografickými ukazovateľmi, ktoré umožňujú detailné analýzy migrácie z a do lokality, dôvody sťahovania rodín či jednotlivcov. Podrobnejšie je možné skúmať migráciu obyvateľstva v Modrom Kameni na základe evidencie Matričného úradu. Ide o významný prameň, ktorý na takmer pol storočí sumarizuje počty prisťahovaných a odsťahovaných obyvateľov od roku 1974. Okrem iného totiž zaznamenáva aj dom, z ktorého sa obyvatelia odsťahovali, a dom, do ktorého sa prisťahovali. V niektorých prípadoch je možné identifikovať rodinný stav, vek v čase odsťahovania/prisťahovania, alebo môžeme dedukovať dôvody migrácie.³¹

Miestna pamäť je uchovaná v množstve písomných prameňov, pamätí, rodinných fotografií, či dokonca stavebných plánov, ale aj spomienok obyvateľov, ako reprezentantov kvalitatívnych dát. Početnými rozhovormi s miestnymi obyvateľmi sa snažíme doplniť túto mozaiku o takzvané mäkké dáta. Databáza o viacerých domoch a rodinách obsahuje informácie o tom, ako prebiehala stavba ich domu, odkiaľ stavitelia čerpali inšpirácie, aký život v ňom prežívali

³⁰ Digitalizované hárky zo sčítania obyvateľstva Slovenska v roku 1930, dostupné z <https://www.slovakiana.sk/scitacie-harky> [cit. 2024-06-18] a Štatistický úrad SR, dostupné z <https://datacube.statistics.sk> [cit. 2024-06-18].

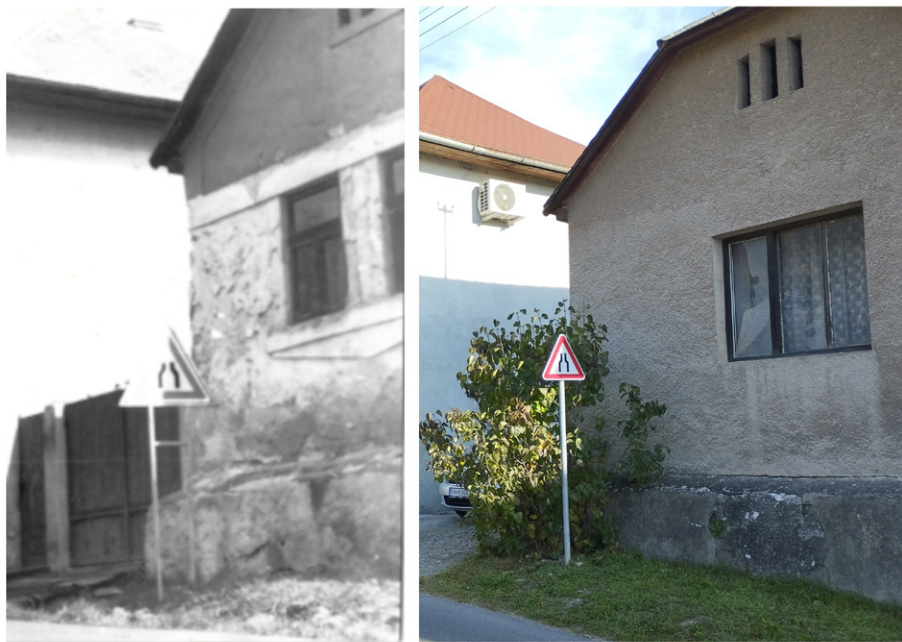
³¹ Z pomerne rozsiahlych analýz vyberáme niekoľko dôležitých zistení: Modrý Kameň bol spočiatku migračne stratový (sedemdesiate a osemdesiate roky), avšak neskôr prešiel do opačnej fázy a bol migračne ziskový (deväťdesiate roky až súčasnosť). Podobne sa vyvíjala aj vzájomná migrácia medzi ním a susedným mestom Veľký Krtíš. Medzi týmito mestami migrovalo približne toľko isto ľudí ako medzi Modrým Kameňom a ostatnými obcami Slovenska aj zahraničím spolu. Z porovnania veku v čase odsťahovania vyplýva, že z Modrého Kameňa sa najčastejšie odsťahovali osoby v mladšom produktívnom veku (18–29 rokov). Predpokladáme, že sú to najmä ľudia, ktorí ukončili vzdelanie a nastúpili do zamestnania alebo sa zosobášili v inom mieste. Najviac mladých ľudí (až 50,00–79,89% odsťahovaných) z mesta odchádzalo v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. V ďalších dekádach sa tento podiel znižoval a v posledných rokoch sa dostal na najnižšie úrovne (15,79–16,67%). Kategória 30–64ročných prechádza opačným vývojom. Kým na začiatku sledovaného obdobia táto veková kategória odsťahovaných tvorila 20–25%, v roku 2018 to bolo viac než 60% odsťahovaných. V počtoch prisťahovaných takéto trendy nepozorujeme. Zdroj: Kniha o prisťahovaní obyvateľstva a Kniha o odsťahovaní obyvateľstva (Mestský úrad v Modrom Kameni).

ich predkovia, ako si ich prispôbovali nasledovné generácie, prečo sa rozhodli ostať žiť v lokalite, respektive opustiť ju a podobne.

Štúdium obydľí ponúka aj ďalší rámec, a tým je napríklad aplikácia nových teórií v oblasti prenosu kultúry. Selektionistický prístup v evolúcii kultúry (napr. Peter Richerson, Robert Boyd, Joseph Henrich a ďalší autori) popisuje, podľa čoho sa rozhodujeme, ktoré prvky kultúry (prípadne technologických zručností) chceme napodobniť, akí presní budeme a aký to bude mať dopad na našu miestnu kultúru. V prípade obydľí môžeme v Modrom Kameni napríklad identifikovať invariantný typ rodinného domu,³² ktorého masové rozšírenie dokazuje množstvo fotografií zo začiatku 20. storočia a obyvatelia si ho stavali až do štyridsiatych rokov. Potvrdený a dobre merateľný je vertikálny prenos, kedy si rodič a jeho traja (v druhom prípade až štyria) synovia postavili identické rodinné domy na rovnakej ulici. Môžeme sledovať aj šikmé a horizontálne šírenie technologických inovácií (napríklad bol identifikovaný prvý vlastník, ktorý sa rozhodol postaviť zväčšené okno, a domy v jeho okolí, ktoré sa ním inšpirovali)³³ (Obr. 2). V lokalite boli identifikované aj rovnaké typy prístavieb (obytnú plochu pôvodných domov z tridsiatych rokov 20. storočia zväčšovali v čase stavebnej uzávery v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch) a rovnako masívne budovanie kúpeľní a toaliet ako samostatných prístavieb v priebehu dvoch dekád. Taktiež môžeme sledovať nešírenie vzorov, ktoré boli do lokality privezené prisťahovalcami. Identifikované boli dva rozdielne rodinné domy, ktoré si postavili bývalí emigranti po návrate z Ameriky. Ani jedna z týchto inovácií nebola lokálnou komunitou napodobnená. Príkladom môže byť aj nezvykle šikmá strecha, ktorá je typická pre severnejšie horské regióny Slovenska a je adaptáciou na väčšie množstvo snehu, no na južnom Slovensku nenachádza opodstatnenie. V lokalite bola postavená prisťahovalcom, ktorý toto rozhodnutie opísal slovami, že nechcel „mať rovnaký dom ako všetci ostatní“ (jav vyššie spomenutými autormi nazývaný ako antikonformita). Na druhej strane môžeme identifikovať tak zvaný bias prestíže, ktorý sa prejavuje výstavbou

³² V danom období bol najčastejšie stavaný dlhý trojpriestorový dom s kamennou podmuróvkou, ktorá vyrovnávala terén a umožňovala vybudovanie pivnice či obytnej miestnosti prístupnej z ulice. Do ulice smerovali dve menšie okná. Strecha bola jednoduchá dvojspádová (sedlová), prípadne zložitejšia štvorspadová (valbová). Južná časť strechy presahovala pôdorys stavby, čím vznikali podstienky, tzv. „gánok“. Stavebným materiálom bol lokálne dostupný tufový a pieskovcový kameň.

³³ Ako zaznamenal miestny historik, pôvodné modrokamenské okná mali 50 × 50 cm. Podľa J. Feketeho bol prvým, kto si postavil väčšie okná, istý obyvateľ prezývaný Orlovec. Jeho dom v dnešnej Gaštanovej ulici mal okná o rozmeroch 80 x 140 cm. (Fekete 1990: 151). Dnes už z domu ostala len pôvodná kamenná pivnica.

Obr 2. Zväčšovanie okien a zmeny architektonických detailov zachytené na dobovej fotografii (súkromný archív) v porovnaní so súčasným stavom. Foto J. Hanko

domov v nových lokalitách na okraji mesta, alebo „hromadnú“ obnovu striech na jednej z ulíc, ktorú okomentoval jeden z vlastníkov slovami „(sused) ... predsa nebude jediný, kto má novú strechu“.

Výskum mesta Modrý Kameň je výsledkom dlhodobej snahy o pochopenie procesov, ktoré v lokálnych spoločenstvách prebiehajú a ktoré ovplyvňujú jeho vitalitu. Podporený bol napríklad komunitným projektom s názvom „Hodné pamäti“³⁴ s prvkami občianskej vedy (*citizen science*), v ktorom žiaci miestnej základnej školy mapovali históriu svojich rodinných domov, obyvatelia sa stretávali pri verejných diskusiách s odbornou verejnosťou, pričom výstupom bola interaktívna mapa a exteriérová výstava. Výskumu rovnako pomôže participácia na projekte *HerInDep: Heritage in Depopulated European Areas*, ktorý vznikol v spolupráci Karlovej univerzity v Prahe, University of Technology v Kaunase

³⁴ Projekt realizovalo občianske združenie Dobrý Kameň v roku 2023. Výstupy sú čiastočne zverejnené na stránke <http://hodnepamati.ozdobrykamen.sk> [cit. 2024-08-12].

(Litva) a University of Highlands and Islands v Inverness (Škótsko). Projekt sa zaoberá úpadkom európskej periferie, ktorý má za následok stratu nehmotnej kultúry, opustenosť a degradáciu budov a krajiny, a tiež „ľuďmi, ktorí sa snažia dať svojmu životu zmysel vo vyludnených oblastiach“.³⁵ Bude možné zdieľať výsledky a výskumné postupy partnerov, ktorí sa téme venujú síce podobnými, no napriek tomu unikátnymi metódami.

Zároveň je tu priestor pre multiagentové modelovanie (*Agent-based model*), teda sledovanie vývoja systému v rôznych podmienkach a hypotetických situáciách, ktorému sa venujú napríklad aj kolegovia v Kaunase. Nastavenie modelu si však vyžaduje dôkladné preskúmanie uvedených faktorov, možnosti ich dlhodobého sledovania a nastavenie váhy jednotlivým ukazovateľom, aby výsledný model zodpovedal reálnym procesom vo vnútri komunit.³⁶

Bývanie, ako samostatný ukazovateľ vitality, je v tomto navrhovanom meraní kľúčový, avšak nemôže zostať jediný. Množstvo domov a ich obsadenosť či fyzický stav nemôže pokryť celkový pohľad na vitalitu, no s pomocou doplnujúcich ukazovateľov, ako je napríklad veľkosť populácie, migrácia, či veková štruktúra obyvateľstva, dodajú meraniu dôležitý rozmer – sledovanie dynamiky v čase. A práve časové hľadisko redukuje množstvo použiteľných údajov. Kým sčítania v prvej polovici 20. storočia doposiaľ neboli vyhodnotené na úrovni obcí, ale len okresov (výskum jednotlivých sčítacích hárkov si vyžaduje značné množstvo času), migrácia je v danej lokalite dobre sledovateľná až po rok 1974 a podrobné štatistické ukazovatele môžeme skúmať až po roku 1991. Bude teda dôležité nastaviť parametre tak, aby bolo možné sledovať čo možno najväčší časový úsek s porovnateľnými údajmi.

³⁵ Dostupné z <https://www.heritagereasearch-hub.eu/project/herindep/> [cit. 2024-08-12].

³⁶ Model bude vychádzať zo zistení výskumu v Modrom Kameni za celé skúmané obdobie, teda približne od roku 1920 do súčasnosti. Tieto údaje budú implementované do modelu tak, aby zohľadňovali ich reálne vzájomné vzťahy v minulosti. Hlavný rámec navrhovaného modelu zahŕňa nasledovné oblasti ukazovateľov: 1. Celkový počet domov v lokalite, vek a fyzický stav domov (novostavby a domy historické, domy udržiavané a rekonštruované, domy opustené a zbúrané), 2. Veľkosť obytnej plochy (obsadenosť, hustota obývanosti), 3. Celková populácia, miera emigrácie a imigrácie. V tomto štádiu zatiaľ neuvažujeme o zapojení ďalších ukazovateľov, i keď si uvedomujeme ich dôležitosť. Ďalej vidíme potenciál v zapojení premenných, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie obyvateľov odísť či zostať, kúpiť či postaviť dom, založiť si rodinu, ostať bývať s rodičmi alebo blízko nich. Tieto premenné (vertikálny, šikmý či horizontálny prenos, bias konformity a antikonformity, bias prestíže, miera a presnosť napodobovania a podobne) umožnia skúmať, ako sa bude model správať v prípade zmeny vnútorných procesov v lokalite. Výstupom by mali byť hodnotenia jednotlivých ukazovateľov znázornené vo forme čiarových grafov so zobrazením trendov v priebehu času a tiež aj agregovaný (sumarizačný) index vitality.

Závěry

Meranie vitality lokálnych spoločenstiev je dlhodobo v zornom poli akademikov i praktikov, najmä však v Severnej Amerike. Do našich geografických oblastí prenikla len okrajovo, navyše v značne obmenenom kontexte i názve. Aj u nás je však množstvo kvantitatívnych i kvalitatívnych dát, ktoré pri správnom použití dokážu napovedať mnohé o našich lokálnych spoločenstvách.

Vitalitu lokálnych spoločenstiev (regiónov, miest, štvrtí, či susedstiev) je možné kvantifikovať. Nejednotnosť postupov a množstvo variácií v jej meraniach naprieč akademickou obcou nám dovoľuje inšpirovať sa nimi, a pritom vytvoriť vlastný systém jeho hodnotenia s prispôsobeným výberom ukazovateľov.

S ohľadom na vyššie spomenutý výskumný zámer autora je navrhovaný ako kľúčový faktor bývanie (z pohľadu antropologického, no s prihliadnutím na urbanistické a architektonické hľadisko) a s ním priamo súvisiace demografické ukazovatele. Obydlia totiž verne odrážajú úroveň životaschopnosti miest, a to i spätne v čase, vďaka čomu môžeme identifikovať progres a regres ich vitality, ale aj predikovať jej vývoj. Veríme, že z dostupných údajov bude možné vitalitu kvantifikovať a vizualizovať aj v skúmanom regióne. A to bude zámer našej ďalšej činnosti.

Jaroslav Hanko je študentom štvrtého ročníka doktorského programu Obecná antropologie na Fakultě humanitních studií UK v Prahe. Tituly Mgr. (Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici) a PhDr. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) získal z odboru muzeológie. Medzi jeho odborné záujmy patrí história hradu a mesta Modrý Kameň, architektúra a vyludňovanie periférnych regiónov. Je asociovaným partnerom v projekte HerInDep: Heritage in Depopulated European Areas. Vo svojej profesnej dráhe sa dlhodobo venuje vzdelávaniu mládeže a dospelých a komunitnému organizovaniu.

Kontakt: jaroslav.hanko.mk@gmail.com

Použité pramene a literatúra

- Bašová, Silvia. 2014. „Urbánna vitalita.“ *Alfa – Architecture papers of the Faculty of Architecture and design STU* 9, 2014, 2 (19): 4–11.
- Bitušíková, Alexandra. 2007. „Urban Identities and Diversities. A Key to the Renaissance of the City?“ *Lidé města* 9, 2007, 1: 1–13.
- Bobbé, Sophie – Perrot, Martyne. 2012. „La sociabilité n’est plus ce qu’elle était... Réseau associatif et vitalité du monde rural. L’exemple des plateaux de l’Aubrac et de Millevaches.“ *Revue d’Etudes en Agriculture et Environnement / Review of Agricultural and Environmental Studies* 93, 2012, 1: 71–94.
- Dale, Ann – Foon, Rebecca – Herbert, Yuill – Newell, Rob. 2014. *Community Vitality. From Adaptation to Transformation*. Toronto: Sustainability Solutions Group.
- DeBoer, Larry. 2020. *Capacity-Cost Indexes for Indiana Local Governments. 2002 and 2018*. Indianapolis: Indiana Fiscal Policy Institute.
- Etuk, Lena E. – Acock, Alan. 2017. „Toward a Rural Community Vitality Measurement Practice.“ *Community Development* 48, 2017, 1: 141–153.
- Etuk, Lena – Crandall, Mindy. 2010. *Tillamook County: 2020 Strategic Vision. 2009 Indicator Report Baseline Assessment. A Product of the Vital Tillamook Indicator Project*. Corvallis: Oregon State University.
- Etuk, Lena – Crandall, Mindy. 2010b. *Vital Willowa Indicator Project, 2009 Baseline Assessment Report*. Corvallis: Oregon State University.
- Fekete, Ján. 1990. *Modrý Kameň. Monografia k 700. výročiu založenia mesta*. Martin: Osveta.
- Frankish, Jim – Kwan, Brenda – Flores, Julieta. 2002. *Assessing the Health of Communities. Indicator Projects and Their Impacts*. Vancouver: Institute of Health Promotion Research, University of British Columbia.
- Grotta, Amy. 2014. *Vernonia Community Indicators of Vitality. 2013 Baseline Assessment Report. A Product of the Vital Vernonia Indicator Project*. Corvallis: Oregon State University.
- Jackson, Maria Rosario. 2008. *Measuring Cultural Vitality in Communities*. Washington: Urban Institute.
- Jackson, Maria Rosario – Kabwasa-Green, Florence – Herranz, Joaquín. 2006. *Cultural Vitality in Communities. Interpretation and Indicators, Culture, Creativity, and Communities Program*. Washington: Urban Institute.
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Jany-Catrice, Florance – Marlier, Grégory. 2013. „Regional Indicators of Well-Being. The Case of France.“ Pp. 19–44 in Joseph M. Sirgy – Rhonda Phillips – Don Rahtz (eds.): *Community Quality-of-Life Indicators. Best Cases VI*. New York: Springer.
- Jean, Bruno. 2014. „Construire un instrument de mesure de la vitalité des communautés rurales. Une expérience québécoise.“ Pp. 335–244 in *CIST2014 – Fronts et frontières des sciences du territoire*. Paris: Collège international des sciences du territoire.
- Jian-gang, Shi – Wei, Miao – Hongyun, Si. 2019. „Visualization and Analysis of Mapping Knowledge Domain of Urban Vitality Research.“ *Sustainability* 11, 2019, 4: 988.

- Kingsley, Thomas. 1998. *Neighborhood Indicators. Taking Advantage of the New Potential Children*. Washington: Urban Institute.
- Kingsley, Thomas G. (ed.). 1999. *Building and Operating Neighborhood Indicators Systems. A Guidebook*. Washington: Urban Institute.
- Kimiagar, Bijan – Mullan, Jack – Drobnjak, Marija – Halkitis, Sophia. 2019. *Elmhurst/Corona, Queens. Community Driven Solutions to Improve Child and Family Well-Being*. New York: Citizens' Committee for Children of New York.
- Klein, Juan-Luis – Tremblay, Diane-Gabrielle – Sauvage, Laurent – Angulo, Wilfredo – Ghaffari, Leila. 2020. „Culture de proximité et développement local. Vers une grille de la vitalité culturelle des quartiers à Montréal.“ *Revue interventions économiques* 63, 2020: 8–28.
- Li, Yanmei – Zhang, Sumei. 2021. „Social Capital as a Predictor of Neighborhood Satisfaction. An Analysis of American Housing Survey National Data.“ *Housing and Society* 48, 2021, 1: 1–20.
- Maas, Paul R. 1984. *Towards a Theory of Urban Vitality*. Vancouver: University of British Columbia.
- Mederly, Peter – Hudeková, Zuzana. 2005. *Udržateľný rozvoj miest v Slovenskej republike. Návrh súboru indikátorov a ich využitie pri vyhodnotení udržateľného rozvoja miest*. Bratislava: Regionálne environmentálne centrum pre krajiny strednej a východnej Európy.
- Mouratidis, Kostas – Poortinga, Wouter. 2020. „Built Environment, Urban Vitality and Social Cohesion. Do Vibrant Neighborhoods Foster Strong Communities?“ *Landscape and Urban Planning* 2020, 204..
- Sauvage, Laurent – Angulo, Wilfredo – Ghaffari, Leila – Lareau, Catherine. 2018. *Les Indicateurs de vitalité culturelle à Rosemont-La Petite*. Montreal: Centre de recherche sur les innovations sociales.
- White, Betty Jo. 2000. „The Role of Housing in Non-Metropolitan County Vitality. The Overview.“ *Housing and Society* 27, 2000, 1: 1–6.
- Whyte, Bruce – Lyon, Andrew. 2013. „Understanding Glasgow. Developing a New Set of Health and Wellbeing Indicators for Use Within a City.“ Pp. 45–54 in Joseph M. Sirgy – Rhonda Phillips – Don Rahtz (eds.): *Community Quality-of-Life Indicators. Best Cases VI*. New York: Springer.
- Yust, B. L. – Memken, J. A. 2000. „Housing as an Indicator of Rural Vitality. The Methodology.“ *Housing and Society* 27, 2000, 1: 7–15.
- Zbranca, Rarita-Maria. 2018. „From Cultural Vitality to Culture as Sustainable Urban Development in Cluj-Napoca.“ Pp. 547–563 in Cristina M. Hîncea – Bogdan A. Moldovan – Bianca V. Radu – Raluca M. Suciú (eds.): *Transylvanian International Conference in Public Administration*. Cluj-Napoca: Accent.
- Zhang, Yan – Han, Yikuan. 2022. „Vitality Evaluation of Historical and Cultural Districts Based on the Values Dimension. Districts in Beijing City, China.“ *Heritage Science* 10, 2022, 137: 1–15.
- Zhang, Yuqing – Shang, Kun – Shi, Zhipeng – Wang, Hui – Li, Xueming. 2022. „Spatial Pattern of the Vitality of Chinese Characteristic Towns. A Perspective from Nighttime Lights.“ *Land* 11, 2022, 85: 1–17.

Zhao, Zhi Qing – Wang, Qing Lian. 2012. „Shaping the Vitality of the National List Historic Culture Town Based on the Theory of Urban Catalysts.“ *Advanced Materials Research* 2012, 450–451: 1637–1641.

Internetové zdroje

- Clayoquot Sound Biosphere Region's Vital Signs. 2018. Dostupné z https://clayoquotbiosphere.org/files/file/5d6b13d204f33/Vital_Signs_18_web_final.pdf [cit. 2024-02-17].
- Community Asset Map: Citizens' Committee for Children of New York. *Keeping Track Online Database: Map Community Resources*. Dostupné z <https://data.ccnyc.org/> [cit. 2024-01-18].
- Crandall, Mindy – Etuk, Lena. 2008. *What is Community Vitality?* Oregon Explorer, Natural Resources Digital Library. Dostupné z <https://oregonexplorer.info/content/what-community-vitality?topic=173>. [cit. 2024-01-18].
- Community Foundations Canada. 2016. *Greater Sudbury's VitalSigns 2016. Greater Sudbury's annual Check-up*. Dostupné z https://communityfoundations.ca/wp-content/uploads/2019/10/2016_VSR_ForWebEnglish.pdf [cit. 2024-01-18].
- Inovation cities index. Dostupné z <https://2thinknow.com/reference/city-indicators/> [cit. 2024-02-12].
- Herbert, Yuill. *Existing Measures of Community Vitality*. Dostupné z https://www.crcresearch.org/sites/default/files/u641/vitality_-_existing_measures.pdf. [cit. 2024-02-12].
- How to tackle population decline in Europe's regions? 2021. Dostupné z <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20210414STO02006/what-solutions-to-population-decline-in-europe-s-regions> [cit. 2024-08-12].
- Maffi, Luisa. 2008. „Cultural Vitality.“ *Resurgence* 250. Dostupné z <https://www.resurgence.org/magazine/article2590-cultural-vitality.html> [cit. 2024-01-14].
- Progress index. Dostupné z <http://www.clevelandnp.org/> [cit. 2024-02-12].
- Smart City Index*. Dostupné z <https://slovaksmartcities.sk>, a <https://inteligentnemesta.sk> [cit. 2024-02-12].
- Zent, Stanford – Maffi, Luisa. 2019. *Final Report on Indicator No. 2: Methodology for Developing a Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge (VITEK) for the Project "Global Indicators of the Status and Trends of Linguistic Diversity and Traditional Knowledge."* Dostupné z https://www.terralingua.org/wp-content/uploads/2019/04/VITEK_Report.pdf [cit. 2024-02-17].

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIOLOGICKÁ SPOLEČNOST PŘI ČSAV V ZRCADLE SVÝCH ZPRÁV (1964–69).

(K 60. výročí České sociologické společnosti)

Zdeněk R. Nešpor

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0000-0001-5047-5790>

The Czechoslovak Sociological Society of the Czechoslovak Academy of Sciences Reflected by its Periodical *Zprávy* (1964–69). (Commemorating the 60th anniversary of the Czech Sociological Society)

Abstract: The Czechoslovak Sociological Society, which was founded sixty years ago in 1964, was an important player in the re-establishment of Czech (Czechoslovak) sociology in that era. The society gradually took over the academic management of the field and its international representation, commencing the application of democratic and meritocratic principles. Through its activities, it became both a pioneer and a witness of the Prague Spring. However, these efforts were ended after the violent suppression of the Prague Spring, at the latest in the early 1970s. While the history of the beginnings of the Czechoslovak Sociological Society has already been covered elsewhere, in this article, the author analyses its reflection by the internal bulletin/journal entitled Zprávy ČSSS (Reports of the ČSSS), published in 1965–69. Although he admits the significant openness of the periodical, he also shows its limits and the fact that even during the Prague Spring, the management and everyday life of Czech academia was not fully transparent.

Keywords: *Czechoslovak Sociological Society; Czech sociology – history of; Marxist sociology; academic societies; sociological journals*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4751>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

Dějiny české (namnoze i československé¹) sociologie se rozpadají na dva v podstatě disparátní úseky (Nešpor a kol. 2014). Sociologie jako obor se začala formovat „zdola“ v posledních dekádách 19. století, dílem několika nadšenců (z nichž někteří měli i akademické postavení), dokázala se intelektuálně prosadit a v meziválečném období dosáhla plné univerzitní institucionalizace. Tehdy se také prostřednictvím několika výrazných skupin či škol nejvíce rozvíjela, za druhé světové války byla utlumena a poválečná obnova byla jen dílčí a dočasná, ukončená záhy po komunistickém převratu úplným zákazem této „buržoazní (pa)vědy“. Praktikující sociologové opustili obor a někdy i republiku, zbývající byli penzionováni, marginalizováni a v extrémních případech dokonce vězněni. Hiatus trval půldruhé dekády, i když je třeba připustit, že některé rudimentární sociologické metody či přístupy byly ojediněle aplikovány na margu jiných akademických disciplín. Reálnou kontinuitu však představovalo jen několik jednotlivců (J. Obrdlíková, na Slovensku A. Hirner), vysokých akademických funkcionářů, kteří se k sociologii rétoricky vrátili (K. Galla, na Slovensku A. Sirácky), nebo pozdních studentů „starých“ sociologů, kteří pak našli uplatnění v nových sociologických snahách šedesátých let (V. Lamser, J. Musil, Z. Strmiska).

„Nová“, nominálně často explicitně marxistická sociologie, která se rodila v šedesátých letech 20. století, byla záležitostí jiné věkové kohorty, měla odlišné cíle i prostředky k jejich dosažení (Voříšek 2012; Nešpor a kol. 2014). Podmínky pro její založení přišly „shora“, ze strany několika politicky angažovaných akademiků, kteří obor ve vysokých stranických a státních orgánech promovali jako cestu k řešení socioekonomických potíží – patrně nejdůležitějším z nich byl Pavel Machonin, jenž také zaujal místo místopředsedy v nově rozšířeném Vědeckém kolegiu filosofie a sociologie ČSAV. Kolem poloviny šedesátých let byly založeny také další organizační složky sociologického provozu: vysokoškolské katedry, Sociologický ústav ČSAV (později i Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV), *Sociologický časopis*, oborová knižnice v nakladatelství Svoboda a v neposlední řadě Československá sociologická společnost při ČSAV (k jednotlivým podnikům podrobněji Nešpor 2017). Personálně je naplnili nadšenci, kteří se v podstatě „za pochodu“ stávali profesionálními sociology

¹ Dějiny české a slovenské sociologie spolu v některých obdobích úzce souvisejí nebo jsou dokonce totožné, jindy se vzájemně lišily. Tento článek se prakticky výlučně zaměřuje na českou sociologickou obec, je-li to však vzhledem k dobovým okolnostem nutné, alespoň v náznamech zohledňuje také slovenskou situaci. Specifika slovenské větve československé sociologie v šedesátých letech nejnověji přibližují M. Tížik a L. Turčan in Vávra – Čížek 2023: 184–285.

a prostřednictvím čilých kontaktů se světovou vědou se rychle profesionalizovali a dokázali vytvořit kvalitní díla (uvedme alespoň B. Filipcovou, P. Machonina, M. Petruska, J. Večerníka). Tento boom však trval jen několik let, na počátku tzv. normalizace byla česká sociologie (slovenská o něco méně) postižena novými čistkami, a i když nebyla jako obor zcela likvidována, v následujících dekádách živořila rozdělena na intelektuálně víceméně sterilní „oficiální“ složku a kvalitnější, avšak proskribovanou „šedou zónu“, případně sociologický disent a exil. K znovuspojení těchto sfér a plnému rozvoji oboru mohlo dojít teprve po pádu komunistického režimu, tentokrát však stále v kontinuitě s rozvojem započatým v období pražského jara.

Jedním z nejdůležitějších organizačních prvků „nové“ české (československé) sociologie šedesátých let byla přitom oborová akademická společnost – Československá sociologická společnost při ČSAV, založená již v dubnu 1964, která s různými peripetiemi existuje až do současnosti. Její význam a dějiny především právě v konstitutivních šedesátých letech přibližují jak osobní vzpomínky (Alan 1988; Petrussek 2002), tak archivní výzkum (Nešpor 2019). Společnost chtěla integrovat všechny zájemce o obor – nejen onu silnou kohortu marxistických sociologů –, poskytnout jim informační a organizační zázemí, reprezentovat je před domácími akademickými orgány i mezinárodní vědeckou obcí, v „krizových letech“ dokonce fakticky převzala řídicí funkce dosud vyhrazené vědeckému kolegiu ČSAV. Alespoň do určité míry přitom uplatňovala demokratické mechanismy volby a jednání svých vrcholných orgánů (předsedou byl J. Klofáč, později J. Solař, od konce roku 1969 F. Kahuda jako úřadující místopředseda), zatímco členská základna přesáhla tisíc osob.

Šedesáté výročí ustavení Československé sociologické společnosti při ČSAV můžeme připomenout dosud absentujícím rozbořem² jejího periodika, *Zpráva ČSSS při ČSAV* (dále jen *Zprávy*), který v komparaci s výsledky dřívějších výzkumů ukazuje veřejné fungování a orientaci organizačních hybatelů a/nebo aktivních jednotlivců v rámci daného společenství. *Zprávy* byly po několik let své existence (1964–69) „výkladní skříní“ vědecké společnosti i celé české

² Důvodem je nepochybně i obtížná dostupnost příležitostného časopisu, který není v úplnosti zachován v žádné veřejné knihovně, a dokonce ani v archivu České sociologické společnosti v Praze. Časopis přitom v prvním ročníku (1964) měl dvě čísla a podobu kopírovaného strojopisu, ve druhém ročníku (1965–66) v případě některých čísel dostal ozdobnější obálku (celkem vyšlo 6 čísel, číslovaných 3–8/9), od třetího ročníku (1967) se periodicitu ustálila na 6 číslech ročně a ozdobnější obálka se stala pravidlem. Celkem ve 3.–5. ročníku (1967–69) vyšlo 15 čísel (v každém ročníku bylo tedy jedno dvojčíslo).

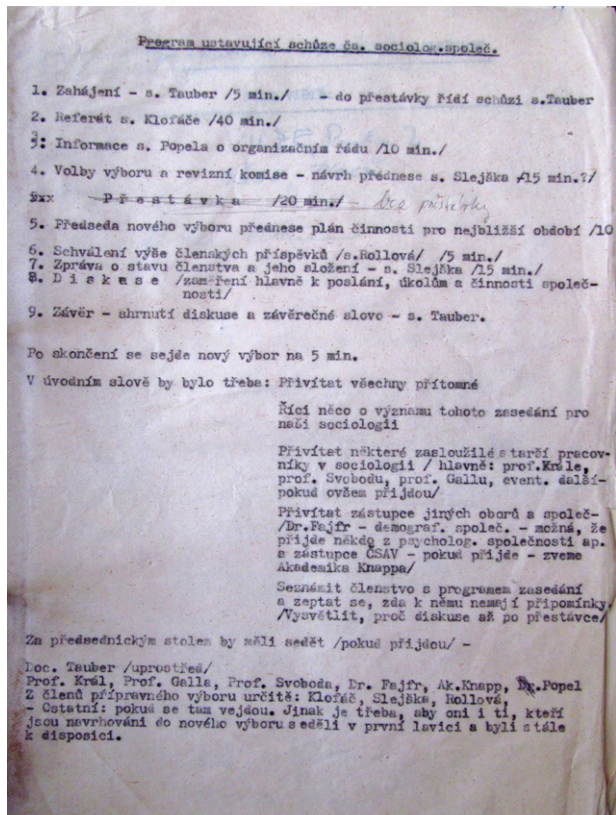
(československé) sociologie a v letech 1968–69 představovaly platformu „sociologického žurnalistu“ (Nešpor 2021), byly nejotevřenějším médiem, jehož prostřednictvím spolu obec profesionálních sociologů a dalších zájemců o tento obor komunikovala.

* * *

Úvahy o zřízení sociologické vědecké společnosti, která by přinejmenším zastupovala československou vědu na mezinárodním fóru, sahají do roku 1961, v následujících letech bylo dosaženo souhlasu orgánů Akademie věd a byl zřízen přípravný výbor. Vlastní založení společnosti, k němuž došlo na ustavujícím shromáždění 10. dubna 1964, bylo proto pečlivě připravené: zaznělo několik referátů dokládajících nezbytnost vzniku společnosti, byly představeny její úkoly a předem připravený organizační řád, plán činnosti a výbor, po jejichž schválení plénem bylo z řad členů výboru zvoleno předsednictvo a stanovena výše členských poplatků. Novopečený předseda společnosti (a již před tím hlavní referent shromáždění) Jaroslav Klofáč bojovně prohlásil, že

Sociologie patří k těm vědním oborům, které nejvíce trpěly vládou dogmatismu, nechutě k faktům, ba obavy z nich. Lze těžko soudit, zda tento hřích odnesla více teorie nebo praxe. Faktem je, že z poznávání sociálních zákonitostí byla vykleštěna empirie jako neoddělitelná součást vědecké metody, obecně uznávaná i marxismem. Ztotožnění sociologie s jakousi buržoazní pavědou bylo proti duchu metody Marxových ekonomických a historických objevů, i proti duchu teoretických spisů Leninových. Byl-li sám termín „sociologie“, ať oficiálně či neoficiálně dán na index, znamenalo to na jedné straně uzavření přístupu a poučení ze všech nových často pokrokových objevů západní sociologie hlavně v oblasti vědeckých metod a technik poznávání sociální skutečnosti a zpracování těchto poznatků, na druhé straně nutnou stagnaci vlastního bádání a jeho metod (*Zprávy* 1, 1964, 1: 3–4).

Rozchod s metodami budování socialismu nešel ovšem tak daleko, aby umožnil jakoukoli iniciativu „zdola“. Jednání, jehož obsah a výsledky tvořily většinu prvního čísla *Zpráv*, bylo zaranžováno předem. Nad jeho rámec informační bulletin přinesl zprávy o založení prvních dvou sekcí společnosti, zaměřených na výzkumné metody a na sociologii venkova, a jejich prvních dvou místních odboček v Brně a v Olomouci. Obojí, respektive další vnitřní strukturaci společnosti (měla mít celkem 13 sekcí a neurčený počet místních odboček)

Program ustavujícího shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV 10. dubna 1964. Archiv České sociologické společnosti.

a vznik interního věstníku si vynutil rozsah společnosti (zájem projevilo více než 500 osob) a snad i dobové naděje, které byly do obnoveného oboru vkládány. Nepřekvapivé bylo rovněž nejrychlejší ustavení zmiňovaných sekcí: o významu empirického výzkumu v moderní sociologii se vědělo již od konce padesátých let a neznalost jeho metod a technik byla vnímána jako obzvlášť tristní (Klofač – Tlustý 1959; srov. Vávra – Čížek 2023: 128–133), zatímco sociologie zemědělství a venkova fakticky započala ještě před obnovou sociologie jako takové³ (Tauber a kol. 1965; srov. Tauber – Kolařík 1969).

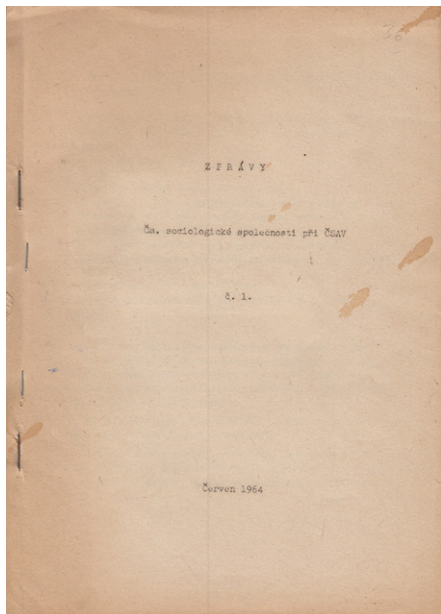
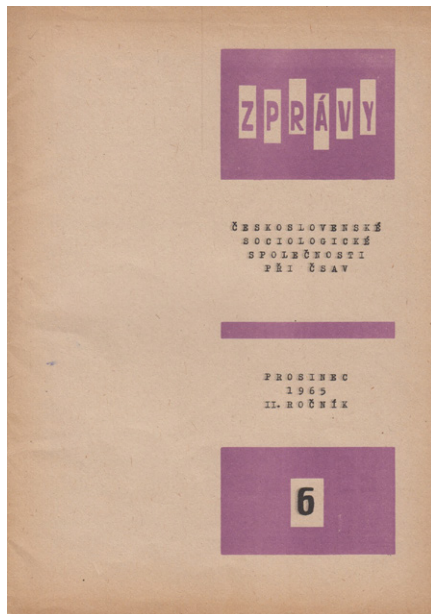
³ Totéž se týkalo i několika dalších oblastí, jmenovitě sociologie náboženství (Kadlecová 1967). Zřízení příslušné sekce společnosti sice bylo naplánováno, ale patrně vzhledem k potenciální „problematičnosti“ tématu v nuceně sekularizované společnosti k němu došlo až později a nebylo o něm šířeji referováno (srov. Nešpor 2008: 246–304).

V podobném organizačně-informačním duchu se neslo několik dalších čísel periodika. *Zprávy* informovaly o založení Slovenské sociologické společnosti, která se stala autonomní součástí společnosti celostátní,⁴ a o ustavení sekcí sociologie průmyslu, rodiny a mládeže, armády, kultury a města (vše *Zprávy* 1, 1964, 2), respektive sociologie medicíny, sdělovacích prostředků a náboženství (*Zprávy* 2, 1965, 3); další místní odbočky byly zřízeny v Hradci Králové a Pardubicích, Košicích a Prešově, Liberci, Nitře, Ostravě, Plzni, Ústí nad Labem a v Žilině. Nezůstalo však jen u *ex post* publikovaných organizačních zpráv (včetně zpráv o některých přednáškách zahraničních hostů⁵). Hned druhé číslo *Zpráv* přineslo také „Memorandum o sociologickém filmu“, dílo pracovníků Krátkého filmu, kteří inspirováni zahraničními zkušenostmi požadovali přidělení prostředků na dokumentární tvorbu, zdůrazňovali její společenskou užitečnost a od sociologů požadovali odbornou legitimizaci (*Zprávy* 1, 1964, 2: 5–9). Provokativně přitom konstatovali, že „dnešní sociologické a sociálně psychologické metody, které se začínají používat v Československu, jsou asi padesát let staré, zatímco nejvyspělejší metodika empirické sociologie, která pracuje jednak s matematickými modely, jednak s filmovou dokumentací, je u nás málo známa“ (ibid.: 5). Paralelně k tomu se rozvíjela samostatná sociologie filmu (Čížek 2010). Tato kritika „zdola“ sice vyvolala určitou reakci – například český sociolog Bedřich Bauman se dotazoval svého polského jmenovce Zygmunta Baumana, jak je tomu se „sociologickými filmy“ v Polsku (ibid.: 14), a společnost vyslala svého delegáta na filmový festival v Gottwaldově (*Zprávy* 2, 1965, 4: 1–7) –, k výraznějšímu zájmu většiny ustavující se sociologické obce o téma však nevedla.

Jinak tomu bylo v případě metod a technik empirického sociologického výzkumu. Jejich esencialitu a současně vlastní nedostatečnou znalost si uvědomovala většina tehdejší sociologické obce, a proto příslušná sekce společnosti, v jejímž čele namísto pasivního Dragoslava Slejšky stanul Václav Lamser, v roce 1965 začala pořádat třísemestrální výukový seminář, který hned v prvním ročníku absolvovalo více než 150 zájemců (*Zprávy* 2, 1965, 5: 46). Společně

⁴ V zakladatelské euforii slovenská společnost začala vydávat i vlastní časopis *Zvesti*, nicméně hned po jeho prvním čísle bylo rozhodnuto, že texty budou napříště zaslány výlučně do celostátních *Zpráv*.

⁵ Podle *Zpráv* dostali jako první slovo polští sociologové (1, 1964, 2), hned v následujícím čísle byl však vedle referátů o přednášejících z Polska uveřejněn také referát o přednášce předsedy západo-německé sociologické společnosti (2, 1965, 3). I když je téměř jisté, že nešlo o všechny přednášky zahraničních hostů, které v té době společnost pořádala, lze to vnímat jako snahu o co největší informovanost všech členů společnosti.

První číslo *Zpráv ČSSS* z června 1964.Obálka *Zpráv ČSSS* v letech 1965–66.

s Lamserovými učebnicemi (Lamser 1966; Lamser – Růžička 1970) a později i s mezinárodní letní školou UNESCO v Prachovských skalách tím byl položen základ kvalifikované výzkumné práce. Podle vzpomínek Aleny Vodákové se kurzu „účastnili lidé z vysokých škol i z továren, kteří tehdy zamýšleli vybudovat u sebe sociologická oddělení. Někteří se pro nový obor nadchli (vybavuje se mi např. Jiřina Šiklová, se kterou jsem se tam seznámila), někteří to brzy vzdali nebo si sociologii zjednodušili na stereotypní dotazníky,⁶ sociologická společnost každopádně i tím vstoupila do širšího povědomí a atrahovala další zájemce. Do té míry, že vedení společnosti muselo omezit nábor nových členů a zakládání místních sekcí, aby nad nimi neztratilo kontrolu, což si nechalo schválit následujícím valným shromážděním 2. června 1965 (*Zprávy* 2, 1965, 5: 16–24). Totéž shromáždění současně otevřelo cestu poměrně pozitivnímu hodnocení předmarxistických českých a slovenských sociologických tradic, jehož se ujal brněnský filosof Jan Macků (ibid.: 24–31; srov. Macků 1968).

⁶ E-mail autorovi, 17. 2. 2024.

Jakožto informační bulletin společnosti *Zprávy* nadále přinášely hlavně organizační informace, nezůstalo však jenom u nich. Důležitost (a chabá znalost) analytických metod vedla k příležitostnému publikování „reparabilních textů“ ze statistiky, zatímco jiní členové společnosti toto fórum využili k ambicióznějším podnikům. Jednak v oblasti dalšího rozvoje oboru, kdy se kupříkladu Dragoslav Slejška zaměřil na náčrt systému marxistické sociologie (*Zprávy* 2, 1965, 6: 5–9) a Otakar Nahodil na rozpracování tematiky sociologie mládeže (*Zprávy* 2, 1966, 8–9: 17–33; srov. Skovajsa 2012). *Zprávy* v těchto případech zřejmě sloužily jako „pokusná půda“, na níž bylo možné rozvíjet teze, jejichž publikace v „oficiálním“ oborovém periodiku (od roku 1965 jím byl šestkrát ročně vycházející *Sociologický časopis*) by byla z ideologických důvodů problematická a/nebo předčasná. Druhou oblastí, v níž začali sociologové „vystrkovat růžky“, se stala organizace celooborových konferencí domácích i mezinárodních. *Zprávy* poměrně obsáhle informovaly o přípravě první celostátní konference sociologů (nakonec se sešla ve Špindlerově Mlýně v listopadu 1966) a o 6. světovém sociologickém kongresu v Evianu (v září 1966), jehož se poprvé měla zúčastnit rozsáhlejší československá delegace (*Zprávy* 2, 1965, 5: 12–18). Obě konference vyvolaly značný zájem širší sociologické obce, nejen představitelů a pracovníků oficiálních akademických pracovišť, a informace o nich tak zřejmě byly také míněny jako otevření spolupráce s marginalizovanou sociologií předmarxistickou,⁷ případně s jinými rodícími se verzemi nové československé sociologie.⁸

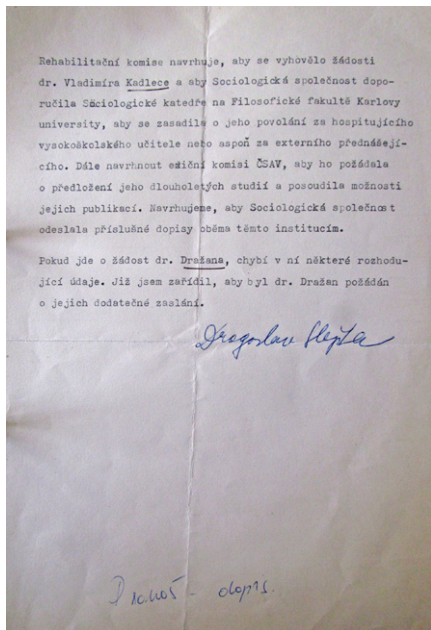
Zprávy z celostátní konference sociologů i světového kongresu konstatovaly „dovršení procesu institucionalizace sociologie v ČSSR“, byť současně požadovaly, aby

Enthusiasmus v přístupu čs. sociologů ke složitým úkolům, které vyplývají z rozvoje vědy a praxe, byl doplněn realismem v očekávání konkrétních výsledků rozvoje vědy, neboť čas k rozvoji sociologie v ČSSR byl příliš krátký a sociologie nemůže splnit často přemrštěná, iluzivní očekávání veřejnosti (*Zprávy* 3, 1967, 1: 41).⁹

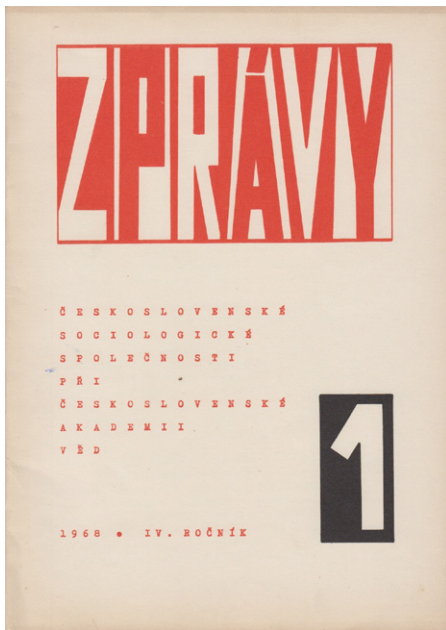
⁷ Do Československé sociologické společnosti při ČSAV postupně – někdy po určitém váhání – vstoupili prakticky všichni v republice zůstavší reprezentanti předúnorové sociologie; hlavním činitelem někdejší pražské sociologické školy (a současně předseda kontinuálně existující, i když marginální, Společnosti pro sociální bádání) Josef Král byl v roce 1968 dokonce zvolen čestným předsedou nové akademické společnosti.

⁸ O činnost v rámci sociologické společnosti projevil zájem například hermetici a psychotronici, slovenský lékař Eugen Jonáš začal v Nitře organizovat „astrobiologickou“ sekci společnosti a podobně; je ovšem třeba konstatovat, že vedení společnosti si v těchto případech dávalo pozor a snažilo se je eliminovat; srov. Nešpor 2016: 355–356.

⁹ Celá zpráva *ibid.*: 30–62; resp. Sociologie 1968.

Návrh rehabilitační komise ČSSR na oborovou rehabilitaci Vladimíra Kadlece. Archiv České sociologické společnosti.

Obálka *Zpráv* ČSSR v letech 1967–69; barva titulky se v jednotlivých číslech měnila.

Vedení společnosti si na jednu stranu uvědomovalo ideologické, politické i praktické (organizační, ekonomické) limity rozvoje oboru, ale současně v mezích možností nebránilo dalším, v podstatě privátním iniciativám, pokud v překónávání, obcházení nebo dokonce kritice uvedených limitů nezacházely příliš daleko. Jinak řečeno, akademická sociologie – a právě ona – se stala předzvěstí „pražského jara“. Na konferenci ve Špindlerově Mlýně si plénum vynutilo uspořádání dvou původně neplánovaných kulatých stolů o sociologické teorii a sociologii politiky, diskutujících dobovou politickou situaci v Československu, zatímco bezprostředně po konferenci byla v rámci sociologické společnosti zřízena nová Sekce integrální antropologie, snažící se o překlenutí oborových bariér a komplexní uchopení sociálních problémů (*Zprávy* 3, 1967, 1: 24–27; srov. Nešpor 2016). Proklamovaná apolitičnost přitom umožnila spolupráci aktuálních akademických činovníků (K. Mácha, J. Wolf) s představiteli předmarxistické vědy (V. Kadlec) a sekce se rychle stala jednou z nejaktivnějších, což se projevilo i v množství textů publikovaných v letech 1967–69 ve *Zprávách* (zejm. 2,

1967, 3). O něco později a se slabší angažovaností se začali prosazovat také výzkumníci veřejného mínění a marketingový výzkum (zejm. *Zprávy* 3, 1967, 4–5; k prvním srov. Bečvář 1996).

Vzhledem k vazbám mezi sociologií a československým „obrodným procesem“ není nijak překvapující, že vedení sociologické společnosti na květen 1968 svolalo mimořádný sjezd, na němž se společnost plně přihlásila k demokratizačnímu vývoji. Dalším – oborově specifickým – požadavkem bylo zavedení fakultativní výuky sociologie na všech vysokých školách a její vstup do středoškolské výuky (*Zprávy* 4, 1968, 4: 1–57). Soudí-li přitom Martin Schulze Wessel, že jednou z ústředních agend (počátku) „pražského jara“ byla snaha o rehabilitaci obětí prvních dvaceti let budování socialismu (Schulze Wessel 2018: 21–46), v činnosti sociologické společnosti a v jejích *Zprávách* se tato snaha uplatnila obzvlášť výrazně. Ještě před květnovým sjezdem využil Vladimír Kadlec – sám prostřednictvím společnosti rehabilitovaný – úmrtí Pitirima Sorokina k obsáhlému referátu o jeho činnosti, v němž se nevyhýbal ani informacím o konfrontaci s bolševiky, vypovězení ze sovětského Ruska a Sorokinovu československému pobytu (*Zprávy* 4, 1968, 2: 10–21). Podobně se snažil oslatit také svého vlastního učitele Emanuela Chalupného, jenž „je dosud téměř neznámý naší třetí, současné sociologické generaci k její škodě. A právě tu třeba hospodárně využít faktografie, kterou nashromáždil a zvláště navazoval [!] na jeho soustavu“ (*Zprávy* 4, 1968, 3–4: 71–72, cit. 72).¹⁰ Josef Král se zase, jak již bylo zmíněno, stal čestným předsedou společnosti (*Zprávy* 4, 1968, 6: 1) a brněnští sociologové oslavovali své předchůdce (např. Macků 1968; Obrdlíková – Slávik 1968).

Snaha o rehabilitaci sociologie i jejích konkrétních představitelů, na niž měl navázat obohacený další rozvoj oboru v demokratizující se společnosti, zůstala leitmotivem činnosti sociologické společnosti i po srpnové invazi. Vedení společnosti svolalo na listopad 1968 nový sjezd (valné shromáždění), na němž se společnost jako celek přihlásila k těmto zásadám včetně „zadostiučňující konstatace“, že „činnost [československých sociologů] jak v předlednovém tak polednovém období sehrála aktivní a pozitivní roli v procesu demokratizace a humanizace našeho socialistického způsobu života“ (*Zprávy* 4, 1968, 6: 1–58,

¹⁰ Navazovat ve druhé polovině 20. století na Chalupného sociologický systém, který byl fakticky antikvovaný již v době svého vzniku (Petrušek 1999; Nešpor a kol. 2014: 76–85), bylo nesmyslné. Přesto v roce 1969 vydala Vojenská politická akademie K. Gottwalda s touto intencí rukopis Chalupného *Sociologie soutěže, boje a války* (Chalupný 1969) jako (dosud) poslední publikovanou část jeho sociologického systému (předchozí části *Sociologie* vyšly v letech 1916–48).

cit. 57).¹¹ Sociologická společnost – tak jako většina československých občanů – doufala, že se podaří udržet alespoň část obsahu „pražského jara“, přičemž cestou k tomu bude společenská jednota a ideová důslednost, explicitní podpora představitelům „obrodného procesu“ a vzdor vůči okupantům. Iluzornost tohoto přesvědčení tehdy ještě prakticky nikdo nevnímal a akademická společnost, nebo alespoň její vedení na tomto postoji setrvalo ještě celý rok. *Zprávy* proto vycházely s nezměněným obsahem a nadále fungovaly jako „žurnalistické“ periodikum sociologické obce. Podobně jako před čtyřmi roky v případě Evianu, i v případě přípravy 7. světového sociologického kongresu ve Varně (1970) informovaly o složení přípravného výboru a vedoucích jednotlivých sekcí, s přímou výzvou, že „osoby, které mají zájem o předložení příspěvku na kongres, se mohou obrátit na vedoucí skupin ... nebo na sekretariát. Další ad hoc skupiny mohou být zorganizovány zájemci“ (*Zprávy* 5, 1969, 1: 32–44, cit. 44).

Výzvou k účasti na světovém sociologickém kongresu společnost naplnila svou roli národní reprezentantky oboru – zatímco v případě evianského kongresu bylo rozhodováno „shora“, v rámci Vědeckého kolegia filosofie a sociologie ČSAV –, a tomu odpovídal značný zájem československých vědců. Stejně jako neúspěšný pokus kongres s odkazem na účast bulharské armády v srpnové invazi do Československa přesunout jinam, bojkotovat nebo využít jako prostor k bolestínské prezentaci násilného potlačení „socialismu s lidskou tváří“ (Nešpor 2023). Nakonec se ovšem nepovedlo ani jediné. Českoslovenští účastníci kongresu byli tak dlouho prověřováni a různými metodami omezováni, že účast sice nakonec byla hojná, avšak bez naprosté většiny klíčových postav tehdejší sociologie, a sami představitelé (stále ještě) vzdorující akademické společnosti návrh na ideologické využití (ne)účasti na kongresu ve jménu „pražského jara“ raději stáhli. O tom všem však *Zprávy*, distribuované tisícovce členů společnosti, mlčely. Podobně jako o vnitřních bojích ve vedení společnosti nebo o řešení kontroverzních témat (Nešpor 2016, 2019). Demokracie a transparentnost v intencích vůdčích představitelů československé sociologické obce šedesátých let měly přeci jen zjevné limity.

Vydávání *Zpráv* se přesto udrželo ještě po celý rok 1969, což souviselo s tím, že teprve na jeho konci bylo nuceno rezignovat vedení sociologické společnosti, jehož se pak dočasně ujal bývalý ministr školství František Kahuda.

¹¹ Pozdější tzv. normalizace právě proto sociologii šedesátých let zhodnotila velice kriticky a provedla drastické čistky, srov. oborové „poučení z krizového vývoje“, Analýza vývoje 1974; Nešpor a kol. 2014: 358–384.

Ani tento kompromis nicméně nestačil, společnost byla podrobena tvrdé kritice, do jejího vedení byli dosazeni radikální „normalizátoři“ a členská základna byla prostřednictvím přeregistrace redukována na méně než polovinu (Nešpor 2017: 86–87). Během roku 1969 sice již také docházelo ke kompromisům, nebyly však nijak zásadní, a především nebyly příliš viditelné. *Zprávy* vycházely sice tenčí, avšak s podobným obsahem jako v předchozích letech. Teprve poslední číslo (5, 1969, 6) sice bylo rozsáhlé – počtem 118 dokonce nejrozsáhlejší ze všech vydaných čísel –, avšak zjevně „náhradní“ za původně zamýšlený obsah. Tvořil jej totiž, vůbec poprvé v dějinách tohoto periodika, tematicky uzavřený sborník připravený Sekcí integrální antropologie,¹² obsahující i příspěvek zesnulého Vladimíra Kadlece (jeho nekrolog vyšel v čísle 5, 1969, 1: 50–52). Vydávání *Zpráv* tak symbolicky uzavřel text jednoho z jejich nejčastějších přispěvatelů, který zde tak hojně publikoval také proto, že jako „bývalý člověk“ patrně nemohl publikovat skoro nikde jinde. V roce 1970 již časopis přestal vycházet a sociologická společnost nastoupila novou, „normalizační“ cestu.¹³

* * *

Jestliže v letech 1968–69 a na samém počátku roku následujícího platilo, že „víceméně svobodně zvolené vedení sociologické společnosti fakticky nahradilo jmenované Vědecké kolegium filosofie a sociologie: hlavní výbor společnosti se snažil uplatňovat jako kolektivní reprezentant celé sociologické obce, vstupoval do organizačních a personálních otázek a stanovoval hranice příslušné vědecké disciplíny“ (Nešpor 2019: 28), *Zprávy*, které společnost vydávala, byly toho svědectvím. Jejich fungování v období „pražského jara“ přitom navazovalo na starší tradici, k postupnému otvírání docházelo již od založení časopisu v roce 1965. Časopis dával prostor různým osobám a proudům tehdejší československé sociologie – vedle pracovníků tehdejších akademických pracovišť především penzionovaným představitelům starší domácí sociologické tradice –, představoval relativně svobodnou publikační platformu, alespoň v určité míře reflektoval dobové diskuse a organizační otázky. Důraz je ovšem třeba klást právě na kvantifikátor „v určité míře“: ani v nejliberálnějších obdobích „socialismu

¹² Sekce již dříve a mimo *Zprávy* vydala několik dalších sborníků, např. Wolf 1968–69; srov. Wolf 2002: 50–51.

¹³ Vydávání *Zpráv*, redukováných ovšem na organizační sdělení, bylo obnoveno v roce 1977. Naopak ve snaze o „sociologickou žurnalistiku“ je nakrátko nahradil časopis *Analýza*, vydávaný Domem techniky ČSVTS Pardubice (Nešpor 2021: 14).

s lidskou tváří“ totiž periodikum akademické společnosti nepodávalo všem jejím členům informace o veškerém dění, a to nejen v případě interních diskusí a sporů uvnitř předsednictva, ale ani pokud šlo o veřejně diskutované otázky typu československé účasti na světovém sociologickém kongresu ve Varně.

Československá sociologická společnost při ČSAV byla (až do roku 1970) velmi vstřícná – i když nikoli zcela otevřená – pokud jde o členství, současně však alespoň ve svém oficiálním periodiku zjevně neposkytovala stejný prostor všem sekcím a oblastem výzkumu. Z dostupných archivních zdrojů přitom nelze soudit, bylo-li to (jen) důsledkem publikační ne/aktivity příslušných vědců, nebo také vědomých cenzurních zásahů „shora“. Druhá možnost se nicméně zdá pravděpodobnější. Do *Zpráv* proto snadněji pronikaly informace z ideologicky a politicky neproblematických oblastí, jako byla integrální antropologie, sociologie podniku, rodiny, dokonce i sociologie mládeže a další, zatímco sociologie náboženství, dobově palčivá otázka seniorů nebo politická sociologie v nich byly zastoupeny velmi sporadicky, pokud vůbec. Třebaže i tyto oblasti byly zkoumány. S výjimkou integrální antropologie, která ve *Zprávách* činila nejvíce zastoupenou subdisciplínu, zatímco v *Sociologickém časopise* se vyskytovala jen sporadicky, tak interní bulletin svým tematickým zaměřením prakticky kopíroval to, které Michael Voříšek detekoval v případě „oficiálního“ *Sociologického časopisu* (Nešpor a kol. 2014: 349). *Zprávy* se také víc zaměřily na připomínání domácí sociologické tradice, snad proto, že mezi členy společnosti byla řada jejích pamětníků, kteří si přáli alespoň rétorickou rehabilitaci svých učitelů a dávných vlastních zkušeností, i když „meziválečná sociologie se mýjela se dvěma rysy, které byly v šedesátých letech podstatné: byla těžko slučitelná s marxismem a používala zastaralé postupy“ (ibid.: 345). Sociologická společnost víc než kterýkoli jiný dobový akademický orgán usilovala o propojení generačních a jinak vymezených partikulárních skupin uvnitř sociologické obce, třebaže tato snaha – patrně i kvůli svému krátkému trvání – nakonec příliš úspěšná nebyla.

Přes mnohé nedostatky a omezení je každopádně nutné konstatovat, že před šedesáti lety založená Československá sociologická společnost při ČSAV i její o rok mladší interní bulletin představovaly jeden z vrcholů obnovené/nové české sociologie druhé poloviny šedesátých let. Svoji otevřeností a angažovaností stály na čelném místě v rámci celého východního bloku a úspěšně, i když z vnějších důvodů jenom krátce, se zapojily do skutečně mezinárodních sociologických snah propojujících západní, socialistické i další sociologie. Československo se právě i jejich prostřednictvím opět (nakrátko) stalo „zářivým bodem na sociologické mapě“ (Barnes – Becker 1938: 1067), proto stojí za to

tyto podniky připomínat. I proto, že tehdejší sociologové ke svému oboru přistupovali „s vášní, bez níž kterákoliv věda, jako cokoliv, co člověk dělá, ztrácí hodnotu“, což je devíza v dnešních časech namnoze nebývalá, neboť jsme si vzali příklad z „mnohých západních sociologů“, „kteří často přistupují ke svému oboru spíše jako chladní, dobře placení profesionálové“ (J. Klofáč in *Zprávy* 3, 1967, 3: 3–11, cit. 5).

Zdeněk R. Nešpor je historik a sociolog, řádný člen Učené společnosti ČR. Vede katedru historie na Fakultě humanitních studií UK a oddělení ekonomických a náboženských studií v Sociologickém ústavu AV ČR. V letech 2010–13 vedl dosud největší výzkumný projekt zaměřený na dějiny české sociologie, a protože „humanitní a společenské vědy potřebují jasné povědomí o svých kořenech, neboť jinak ztrácejí sebereflexi i orientaci“ (Ivo Možný), této tematice se i mimo grantová schémata nadále věnuje alespoň okrajově.

Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Prameny a literatura

Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV 1, 1964, 1–5, 1969, 6.

- Alan, Josef [pseud. Lubor Čep]. 1988. „Spolčování sociologů.“ *Sociologický obzor* (smz.) 2, 1988, 3: 13–17.
- Analýza vývoje. 1974. *Analýza vývoje filosofie a sociologie v ČSAV v letech společenské krize*. (Studie ÚFS ČSAV 12/1–2). Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV.
- Barnes, Harry E. – Becker, Howard. 1938. *Social Thought from Lore to Science II. Sociological Trends throughout the World*. New York: D. C. Heath.
- Bečvář, Josef. 1996. Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Čížek, Tomáš. 2010. „Empirická sociologie filmu v Československu do roku 1989.“ *Illuminace* 22, 2010, 4: 91–106.
- Chalupný, Emanuel. 1969. *Sociologie soutěže, boje a války*. (Sociologie IV/II, sv. 4, část B). Praha: Vojenská politická akademie K. Gottwalda.
- Kadlecová, Erika. 1967. *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*. Praha: Academia.
- Klofáč, Jaroslav – Tlustý, Vojtěch. 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Lamser, Václav. 1966. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda.
- Lamser, Václav – Růžička, Ladislav. 1970. *Základy statistiky pro sociology*. Praha: Svoboda.
- Macků, Jan. 1968. *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha: Socialistická akademie.

- Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2016. „Za největší provinění budiž považováno, bránit jinému v jeho názoru! Sekce integrální antropologie Československé sociologické společnosti.“ Pp. 349–366 in Jiří Woitsch – Adéla Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016: Etnologický ústav AV ČR.
- Nešpor, Zdeněk R. 2017. *Slovník institucionálního zázemí české sociologie*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2019. „Československá sociologická společnost při ČSAV jako institucionální báze obnoveného oboru.“ *Práce z dějin Akademie věd* 11, 2019, 1: 19–30.
- Nešpor, Zdeněk R. 2021. „Sociologická žurnalistika, aneb české časopisy sociálně-vědních aktualit.“ *Práce z dějin Akademie věd* 13, 2021, 1: 1–19.
- Nešpor, Zdeněk R. 2023. „Sociologické bitvy o Varnu, aneb česká/československá účast na VII. světovém sociologickém kongresu.“ *Práce z dějin Akademie věd* 15, 2023, 2 (v tisku).
- Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.
- Obdržlíková, Juliána – Slávik, Dušan (eds.). 1968. *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Sociologická akademie.
- Petrusek, Miloslav. 1999. „Místo Emanuela Chalupného ve vývoji československé sociologie.“ Pp. 59–76 in Josef Zumr (ed.): *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia*. Praha: Filosofia.
- Petrusek, Miloslav. 2002. „Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti (nejen v letech 1989–2002).“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 38, 2002: 184–189.
- Schulze Wessel, Martin. 2018. *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha: Argo.
- Skovajsa, Marek. 2012. „Mezi dvěma epochami. Stoupenci proměn v 60. letech a dnes.“ Pp. 319–355 in Jiřina Šiklová: *Stoupenci proměn*. Praha: Kalich.
- Sociologie. 1968. *Sociologie '66. Sborník z I. celostátní konference československých sociologů, konané ve dnech 22. – 26. listopadu 1966 ve Špindlerově Mlýně*. Praha: Svoboda.
- Sociologie v SSSR. 1967. *Sociologie v SSSR*. Praha: Svoboda.
- Tauber, Jan a kol. 1965. *Kdo žije na vesnici. Sociologická rozprava*. České Budějovice: Krajské nakladatelství.
- Tauber, Jan – Kolařík, Josef (eds.). 1969. *Historie české a slovenské sociologie venkova*. Praha: Československá akademie zemědělská.
- Vávra, Martin – Čížek, Tomáš (eds.). 2023. *Vývoj empirického sociologického výzkumu na území Československa*. Praha: Karolinum + Sociologický ústav AV ČR.
- Voříšek, Michael. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich.
- Wolf, Josef. 1968–69. *Sborník prací k otázkám integrální antropologie I.–II.* Praha: Československá sociologická společnost při ČSAV.
- Wolf, Josef. 2002. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum.

Pavel Horák: *Návrat starých bohů. Od falešného náboženství k modernímu pohanství.*

NLN, Praha 2024, 516 s.

Kniha Pavla Horáka přináší komplexní zpracování moderního pohanství v historických souvislostech, a to od pozdní antiky až po současnost. Autor v první kapitole argumentuje, že se raným křesťanům (církvním otcům) povedlo přijít s novým pohledem na Římany a další obyvatele antického světa, které obviňovali z modloslužebnictví. V křesťanské interpretaci se pohanství jeví jako falešné náboženství, respektive upadá verze křesťanství. Raně křesťanští autoři při tom využili mnoho původně antických konceptů, které křesťanství převzalo a naplnilo je novým obsahem. Podle církevních otců pohanství vede k úpadku morálky, a tím i k úpadku kultury a společnosti jako celku.

Druhá kapitola podává dějiny konceptu pohanství. V souvislosti s objevením nových kontinentů a jejich obyvatel, ale též s reformací se začalo nebývale diskutovat o problematice pohanství. Byl znovuobjeven koncept pohanství odkazující k čemukoliv primitivnímu a modloslužebnickému. Zároveň bylo pohanství chápáno jako přirozená vývojová fáze různých náboženství. V osvětských diskusích pak bylo pohanství nahrazeno termínem polyteismus. Autor tvrdí, že osvětcenci přišli s novým konceptuálním jazykem toho, jak přemýšlet o náboženství. Nicméně navzdory tomuto zdánlivému posunu se nové koncepty a termíny málo odlišovaly od svých teologických vzorů. Polyteismus stále zůstával primitivním náboženstvím, protože v sobě

implicitně nesl starší význam ve smyslu falešného uctívání.

Později křesťanský teologický rámec, jeho prvky a předpoklady (zejména téma prvotního náboženství) umožnily objevení například slovanského náboženství a jeho podstaty. Téma prvotního náboženství bylo centrálním bodem celé debaty a svázalo dohromady myšlenky o národě, rase, etnicitě, jazyku a kultuře. Slované byli vykreslováni jako Indoevropané, kteří jsou rovni Němcům, nevinní, vysoce morální lidé, jejichž náboženství je spojovalo s přírodou, které díky tomu dobře rozuměli. Badatelé se domnívali, že folklor je pokračováním a ztělesněním slovanské moudrosti. Intelektuální objevení slovanského náboženství bylo tedy výsledkem propojování badání a politiky. Obraz pohanských Slovanů se formoval v postupně se sekularizujícím, ale stále křesťanském (teologickém) rámci. Proto se čeští intelektuálové vyhýbali přímým odkazům na pohanství svých předků, namísto toho zdůrazňovali slovanský kulturní a světonázorový rozměr. V 19. století se navíc badání posunulo od původních amatérských sběratelů folkloru k profesionálům, respektive institucionálně etablovaným vědcům. Navzdory transformaci badání však existovala kontinuita mezi starší, romantizující, mytologickou školou a školou pozdější, vědeckou, antropologickou.

Ve třetí kapitole autor líčí dějiny moderního pohanství v průběhu 20. století: od okultismu přes Wiccu či čarodějnictví, druidství až po germánské a slovanské pohanství. Autor dochází k závěru, že moderní pohané různých směrů z odborných debat (od osvícenství) čerpali a čerpají při vytváření moderního pohanství. Dále tvrdí, že pohanství je stínovým

obrazem křesťanství. Je do velké míry charakterizováno prizmatem sekularizovaných teologických témat. Důrazem na praxi a prožitkem, ale i neexistencí jednotné doktríny nebo pevně daného setu náboženských přesvědčení se však moderní pohané snaží stín křesťanství překročit. Ale i moderní pohanství může dojít k doktrinálním tvrzením, nicméně pouze za specifických podmínek tlaku či konfliktu (ve vztahu k jiným pohanům, jiným náboženstvím nebo ideologiím mimo sféru moderního pohanství). Doktríny jsou formovány podle vzoru přejatého z křesťanství, pro které je zásadní čistota a správnost víry a jejich obsahů. Doktríny jsou však často formulovány ad hoc a po vymizení konfliktu nebo tlaku se rozplývají.

Moderní pohanství utváří člověku systematický světový názor pro orientaci ve světě. Od křesťanství se liší v mnoha ohledech, které se dotýkají etických a morálních hodnot, přístupu k božství, přírodě i tělesnosti, ale i snahy o volnost a nedogmaticnost jeho náboženských přesvědčení. Nicméně struktura, na které toto stojí, zůstává do značné míry totožná. I v moderním pohanství je zásadní vazba mezi myšlením (náboženskými přesvědčeními) a jednáním. Nově se rodící religiozita stín křesťanství částečně překročila, ale zároveň do určité míry vyrůstá z křesťanských definovaných koncepcí náboženství. I moderní pohané však své narativy proměňují. Velká část z nich už nemá potřebu tvrdit, že jejich náboženství má kořeny v pravěku. Naopak hrdě přijímají fakt, že jejich náboženství bylo vytvořeno vcelku nedávno. To však nemění nic na skutečnosti, že by pro ně nebylo skutečné nebo autentické jen proto, že není starobylé.

Autor tedy sleduje, co bylo v evropské intelektuální historii považováno za pohanské a jak to ovlivnilo moderní pohanství (s. 183). Jakkoli se dá souhlasit s tím, že pozdní antika, respektive církevní otcové formovali myšlení středověku, z mého pohledu se jeví jako problematické středověk z výkladu de facto mlčky vypustit. Autor uvádí zajímavou informaci, že dle neoficiálního sčítání, které mezi sebou organizovali čeští pohané v roce 2017, vyplynulo, že nejpočetnějším směrem u nás je severské pohanství (30 %) (s. 29). Vezmeme-li jako příklad staroseverské pohanské náboženství, je zjevné, že středověk se sice v knize (neorganicky) vynořuje, avšak chybí komplexnější a hlubší zpracování.

Příslibem je zde sice závěr první kapitoly, kde autor stručně srovnává Římany se starými Seveřany, avšak o jejich „zvyku“ (*siðr*) se již více nedozvíme (s. 91), přestože je k dispozici sekundární literatura, která se tímto problémem zabývá (např. G. Steinsland: „The Change of Religion in the Nordic Countries – A Confrontation between Two Living Religions,“ *Collegium mediaevale* 1990, 3: 123–135). Autor také hovoří o pohanských reliktech ve formě zobrazování zeleného muže na církevních stavbách ve středověku (s. 24). Zajímavé by zde bylo vědět, že se v Norsku běžně objevuje staroseverská mytologie na portálech dřevěných křesťanských kostelů (stavkirke), kde přežila nejen středověk a raný novověk, ale i moderní dobu, byť mnoho z portálů bylo v 19. století umístěno do muzea v rámci bourání a nahrazování těchto sloupových kostelů (např. J. Byock: „Sigurðr Fáfnisbani. An Eddic Hero Carved on Norwegian Stave Churches,“ pp. 619–628 in T. Pàroli [ed.]: *Poetry in the Scandinavian*

Middle Ages, Spoleto 1990). Jeden z nich se shodou okolností dostal až pod nedalekou Sněžku (kostelu se nedávno věnovala mezinárodní konference (*Wang Church Symposium. Late Paganism and the Beginning of Christianisation in Scandinavia and Central Europe*, Karpacz 3.–4. října 2023).

V knize se objevuje starší i mladší Edda či ságová literatura jako jeden z nejdůležitějších pramenů ke staroseverské mytologii či náboženství. Bylo by vhodné více zdůraznit a vysvětlit, že tyto texty byly zapsány křesťany několik staletí po konverzi (s. 295–296). Moderní bádání se po desetiletí zabývá vzájemným ovlivňováním (*interpretatio christiana / interpretatio norroena*) a náboženskou synkrezí (viz např. M. Clunies Ross: „The Mythological Fictions of Snorra Edda,“ pp. 204–216 in Ú. Bragason [ed.]: *Snorrastefna*, Reykjavík 1992; G. Steinsland: „Pagan Myth in Confrontation with Christianity: Skírnismál and Genesis,“ *Scripta* 1990, 3: 316–328; M. Cormack: „Fact and Fiction in the Icelandic Sagas,“ *History Compass* 5, 2007, 1: 201–217). Staroseverská předkřesťanská společnost byla primárně orální, byť znala runové písmo. Zákoníky, ságy, Edda či skaldská poezie tedy nebyly zapisovány runovým písmem, ale až do příchodu křesťanství pamatovány a ústně předávány (J. Kristjánsson: *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*. Reykjavík 1997).

Runové písmo by si zasloužilo širší kontext než jen v souvislosti s magií (s. 315–318). Nejenže přežilo konverzi i christianizaci, ale bylo v Norsku používáno až do konce středověku pro běžnou komunikaci (ryto do dřevek) širokým spektrem obyvatelstva, včetně duchovenstva (A. Liestøl: „Runic Voices from Towns of Ancient Norway,“ *Scandinavica* 1994, 13:

19–33). Zákazy věštění a čarodějnictví se objevují již v raně středověkých (psaných) křesťanských zákonících (G. Steinsland: „The Change of Religion...,“ 130). I Island uznal svrchovanost norského krále (v šedesátých letech 13. století), který se pak stal vrchním zákonodárcem v zemi (s. 298). Jistě by stálo za vysvětlení, jaká byla role náčelníků (*goðar*) ve středověké islandské společnosti a jak se proměňovala (s. 302) (např. J. V. Sigurðsson: „The Icelandic Aristocracy after the Fall of the Free State,“ *Scandinavian Journal of History* 20, 1995, 3: 153–166).

Adam Brémský opravdu psal svou kroniku jako „dějiny evangelizace pohanů“ (s. 329), avšak nejen ve „slovanském“ kontextu, ale i v severském, neboť obhajoval nároky hambursko-brémského misijního arcibiskupství na christianizaci severu Evropy, včetně oblastí (zejm. baltická obchodní střediska), kde obě „etnika“ koexistovala (srov. M. Čermáková – L. Hrabová [eds.]: *Osobnost a moc v 11. století. Adam Brémský o životě arcibiskupa Adalberta*, Olomouc 2001; L. Hrabová – J. Engelbrechtová [eds.]: *Adam Brémský. Činy biskupů hamburského kostela: velká kronika evropského Severu*, Praha 2009; V. L. Yanin: „The Archaeological Study of Novgorod. A Historical Perspective,“ pp. 67–106 in M. Brisbane [ed.]: *The Archaeology of Novgorod, Russia. Recent Results from the Town and its Hinterland*, Lincoln 1994). Arabský autor Ibn Fadlān přináší poměrně podrobný popis pohřebního rituálu na Rusi (s. 328), nicméně ten je spojován s vikinskou, tedy skandinávskou elitou, která zde působila. Skandinávské archeologické a obrazové (tapiiserie) prameny nám pak umožňují získat širší znalosti o představách o posmrtném

životě staroseverských pohanů (A. S. „The Interpretation of the Oseberg-find,“ pp. 139–147 in O. Crumlin-Pedersen – B. Munch Thye [eds.]: *The Ship As Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*, Copenhagen 1995).

Jakkoliv je mnoho naznačených problémů diskutabilních, jsou předmětem odborné (mezioborové) diskuse a měly by být brány v potaz. V kontextu recenzované knihy zejména proto, že by bylo zajímavé více se dovědět o tom, zda moderní pohané studují moderní odbornou literaturu o středověkém pohanství, popřípadě jak se k ní staví. Lze tedy shrnout, že autorův čtivý text sice přináší mnohá zjištění i zajímavé perspektivy, avšak podle mého názoru kniha v názvu slibuje víc, než přináší.

Marek Suchý

Marek.Suchy@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.4753>
CC BY 4.0

Jan Blommaert:
Jazyková krajina jako kronika komplexity. Etnografický pohled na superdiverzifikovanou společnost.

Karolinum, Praha 2022, 138 s.

Poměrně útlá kniha známého belgického sociolingvisty, lingvistického antropologa a profesora africké lingvistiky na univerzitě v Gentu Jana Blommaerta (1961–2021), kterou necelých deset let po jejím vydání (anglický originál 2013) mají k dispozici také čeští čtenáři, je pozoruhodná

z mnoha důvodů, které se pokusím v této recenzi krátce rozvést.

Leitmotiv Blommaertovy práce je zřejmý již z předmluvy redaktorů edice *Multilingual Matters*: k tomu, abychom pochopili texty, nápisy nebo diskurzy, nemůžeme se spoléhat jenom na samotnou textovou analýzu, ale potřebujeme textovou etnografii a jakousi revizi kritické analýzy diskurzu, která musí jednak překonat představu, podle níž má „určitá část diskurzu jen jednu funkci a jeden význam“ (kurziva v původním Blommaertově textu), ale také si uvědomit skutečnost, že „lingvisté nemají monopol na teorii jazyka“, jak tvrdil v jedné ze svých dřívějších prací (Blommaert 2005: 34–35), v nichž ale svůj postoj antcipoval, nebo spíše explicitně formuloval. Ten je zjevný: jde mu v podstatě o *návrat etnografické teorie* v rámci výzkumu jazykových, textových a diskurzivních praktik. Mluvím-li o „návratu“, mám tím na mysli především etnografii řeči nebo komunikace (*ethnography of speaking/communication*) vycházející především z prací Dell Hymese a Johna Gumperze, jimž ostatně dedikoval svou knihu *Discourse: A Critical Introduction*, z níž jsem výše citoval. Na Hymese a Gumperze navázal Blommaert silným akcentem na etnografický kontext řeči. Jazyk (přesněji řeč, mluva / *speech, speaking*) není izolovaným systémem, jak předpokládali strukturalisté, ale má další funkce indikující širší sociální, kulturní, náboženský, politický či jiný kontext.

Blommaertův akcent na etnografický přístup k výzkumu jazykové krajiny (dále VJK) byl v jeho případě výsledkem desetiletého bádání nikoli v africkém terénu, jak by se snad dalo očekávat od etablovaného afrikanisty (jedna z jeho dřívějších prací, *State Ideology and Language in*

Tanzania [Edinburgh 2014, první vydání Köln 1999], vycházela z raného výzkumu z poloviny osmdesátých let, v níž se zabýval jazykovým plánováním v postkoloniální Tanzanii založeným na dominanci svahilštiny v tomto multietnickém východoafrickém státě poté, co byla v roce 1967 otcem zakladatelem moderního tanzanského státu Juliem Nyererem zavedena *ujamaa*, specifický model budování socialismu založený na násilném vnučení svahilštiny jako jedině lingvy francy všem domorodým skupinám), ale v jeho domovské čtvrti Oud-Berchem v severobelgických Antverpách.

Zatímco v této afrikanistické práci se zabýval ještě více jazykem (svahilštinou) a jeho institucionalizací související s ideologií nově budovaného postkoloniálního státu, resp. vztahem lingvistiky a politiky („příběh svahilštiny jako ohromujícího politicko-ideologického úspěchu“, Blommaert 2013: viii), v dalších pracích se stále více posouval k výzkumu jazykových situací reflektujících sociální, etnické, náboženské a jiné změny v globálním světě. To mu je východiskem pro studium společnosti, pro kterou je charakteristická superdiverzifikace. Tyto změny v superdiverzifikované čtvrti, jakou je Oud-Berchem, nezkoumá v jakési atemporální „etnografické přítomnosti“, ale jako dynamický proces, ve kterém není nic statické a vše je v pohybu, což ostatně vyjádřil již v práci *The Sociolinguistics of Globalization* (2010), když pro tento proces rázil termín *mobilitní řeč* (ibid.: 173, kurzíva původní). Jazyk není něco statického, nehybného, nýbrž něco, co je neustále prostorově i časově přetvářeno a nově vytvářeno. Blommaert mluví o paradigmatu mobility, kterou v recenzované knize přenáší z nikoli imaginárního, ale do jisté míry translokálního prostředí do mnohem

konkrétnějšího souboru empiricko-deskriptivních a interpretačních problémů jazykové krajiny Oud-Berchemu. Tak se zrodil model pro etnografickou analýzu jazykové krajiny ELLA (*Ethnographic Linguistic Landscape Analysis*), jejíž první fází je tato kniha.

Rozsahem nevelká práce sestává ze sedmi na sebe navazujících a vzájemně propojených kapitol. V úvodní kapitole (s. 19–37) představuje novou sociolinguistickou krajinu a deskriptivní a analytický potenciál VJK, který považuje za sociolinguistické odvětví s nesmírnou interdisciplinární hodnotou. VJK je rovněž polem sociální geografie, urbánních studií, sociální antropologie nebo sociologie diverzity. Co je ale zřejmě nejdůležitější pro toto úvodní seznámení s problematikou, je teze, podle níž VJK směřuje k historizující sociolinguistické analýze. V této souvislosti je silné zejména Blommaertovo tvrzení o předznamenání konce nadvlády synchronní (či dokonce achronní) perspektivy v lingvistice a sociolinguistice, které je ale logickým vyústěním trendu, který sílí od počátku 21. století. Ten spočívá v zájmu o marginální (periferní) oblasti a takové jevy, jako jsou graffiti, sémiotická krajina letišť nebo jazyková kreativita v kontextu turismu na Korsice. Za jeho dosavadní publikační vrchol lze považovat kolektivní monografii *Multilingualism and Periphery* (2013), obracející pozornost k nutnosti porozumět lokálnímu jazykovým praktikám, tedy tomu, co kdysi sám Blommaert charakterizoval jako výzkum gramotnosti „zdola“ (*Grassroots Literacy. Writing, Identity and Voice in Central Africa*, London 2008). V této knize se vrací ke svým afrikanistickým kořenům, zabývá se v ní analýzou rukopisných textů napsaných lidmi v Katanze, jihovýchodní provincii dnešní

Demokratické republiky Kongo. Blommaert si všiml, že tyto texty pocházející z „periferie“ („zdola“) byly určeny západnímu („globálnímu“) čtenáři a díky jejich výjimečné povaze, rozsahu a sdělení nabízejí možnosti zobecnění a extrapolace (ibid.: 6). Toto později aplikoval na prostor, v němž strávil posledních dvacet let svého života. V Oud-Berchemu nebo lokalitách konžské Katangy pak spatřuje jeden z uzlů celosvětové sítě, v níž jsou všichni aktéři propojeni. Co může na první pohled vypadat nenápadně, může být ve skutečnosti součástí většího translokálního (globálního) fenoménu (*Jazyková krajina*, s. 17).

Jedním z klíčových pojmů práce je „superdiverzita“, pojem vypůjčený od Stevena Vertovece (2007), prudké zvýšení strukturovanosti diverzity ve společnostech, jako je ta belgická v Blommaertově případě nebo britská u Vertovece. Oba přitom mají na mysli především sociální, kulturní a ekonomickou diverzitu, která je podle Blommaerta důsledkem dvou rozdílných, ale vzájemně souvisejících faktorů, totiž konce studené války a zavedení internetu. Pro Blommaertovo pojetí superdiverzity jsou klíčová tři slova: mobilita, komplexita a nepředvídatelnost, které v následujících kapitolách a pasážích knihy zkoumá etnograficky, ukazuje řadu příkladů a klade si neustále další a další otázky. Jeho cílem je pokusit se o komplexní sociolingvistiku zpochybňující stabilitu jazykových rysů jako oddělených kategorií určujících stabilní a lineární korelace, jak to prováděl například William Labov na ostrově Martha's Vineyard. Blommaert se jasně přiklání na stranu Gumperze a Hymese, kteří tyto představy jednoduše zpochybnili tím, že sociální a jazykové rysy charakterizovali nikoli jako oddělené, ale

propojené, dialektické, vzájemně se konstruující, a tudíž dynamické.

V následující kapitole „*Historická těla a historický prostor*“ (s. 38–50) představuje stavební prvky etnografické teorie jazykové krajiny. Blommaert nechápe a nezkoumá prostor jako neutrální, ale zdůrazňuje nutnost jasně vylíčit, jak je sémiotizován a jak sémiotizuje dění ve sféře svého vlivu, která zpravidla přesahuje vytyčenou oblast. Blommaertovo stanovisko je opět jasně formulováno, opřeno především o dvě práce manželů Scollonových: *Discourses in Place* (2003) a *Nexus Analysis* (2004), jež mu slouží jako východisko pro kritiku hluboce zakořeněného synchronního pohledu, který v sociolingvistice i v jiných oborech stále dominuje. V Blommaertově přístupu tak jde zcela zřetelně o snahu sblížit etnografii s historií. To ostatně není nic nového, spíše je to v mainstreamu sociální antropologie a příbuzných disciplín stále opomíjeno. Blommaert se vrací k Fabianově dnes již klasické práci *Time and the Other. How Anthropology Makes its Object* (1983), která výrazně problematizuje nároky etnografie na obecnou platnost. Není bez zajímavosti, že v podobném duchu se vyjádřil také Pierre Bourdieu v jednom svém posmrtně vydaném textu (2004), v němž se vrací do své rané etnologické zkušenosti mezi alžírskými Kabyly. Blommaert, Fabian, Bourdieu a další upozorňují, že etnografové svým akcentem na přítomnost (synchronii) v podstatě vymazávají sdílený časoprostor a nahrazují jej nadčasovým prezentem (ve Fabianově terminologii „popřením současnosti“ / *denial of coactiveness*). Blommaert kritizuje nejen samotnou synchronní analýzu v sociálních vědách, ale také dosavadní diachronickou perspektivu, která spočívala v seřazení

čistě synchronních situací za sebou a jejich porovnávání. Historii, respektive diachronní perspektivu, nastiňuje dále, chápe jako čas naplněný společenským a kulturním jednáním, není to pro něj pouhá časová osa, na kterou se umísťují události. V synchronním přístupu vidí zárodky esencialismu a cestou z toho je podle něj zavedení historie (diachronie) jako skutečné analytické kategorie. A právě v tomto momentu se obrací k zmiňovaným dvěma pracím manželů Scollonových a především pojmu situovaných diskurzů, který dává do souvislosti se svým pojmem historického těla a (historického) prostoru. Oba pojmy spolu úzce souvisí. Pojem historického těla propojuje sémiotiku a ztělesnění, tj. toto tělo má sémiotické dovednosti, které se utvářejí pod vlivem normativních vzorců chování, a to jak ve skutečném („synchronním“) prostoru, tak v úzkém kontaktu s prostorem historickým, na který se Blommaert především zaměřuje. To, co podle něj činí prostor historickým, je *vztah mezi prostorem a normativními očekáváními* (kurziva Blommaertova), která si s daným prostorem spojujeme. A tato očekávání pak mají v každé společnosti svůj původ v historii sociálního (interakce mezi lidmi a prostorem) a prostorového uspořádání, které je, v souladu se situovanými diskurzivy Scollonových, neustále sémiotizováno a resémiotizováno. Nebo jinými slovy: interakční řád je výsledkem dialektiky historického těla a historického prostoru, je faktickým řádem komunikačního chování (s. 46).

Tuto sémiotiku (Scollonovi razili též pojem „geosémiotika“) poté Blommaert rozpracovává zejména v dalších dvou kapitolách: *Sémiotický a prostorový záběr* (s. 51–60) a *Znaky, praktiky, lidé* (s. 61–77), v nichž se řada teoretických konceptů

prolíná s jeho etnografováním v Oud-Berchemu. Jím se snaží prokázat především, že sémiotizovaný prostor není neutrální, ale plný kódů, norem nebo identit, a že užívání prostoru obnáší porozumění těmto kódům, normám a kritériím. Tyto postřehy vycházejí z hlubokého vnoření do výzkumu jazykové krajiny, který jednoznačně chápe jako nástroj historického bádání (s. 62). Jádrem VJK jsou především nápisy, skrze něž zkoumá oud-berchemskou superdiverzifikovanou společnost a odhaluje jejich komplexitu a skrytou historicitu: synchronní VJK je pouze začátkem komplexnější analýzy.

Blommaert si všímá především změn a transformací ve veřejných nápisech, jimž je věnována pátá kapitola (s. 78–94), jejichž zevrubnější analýza ukázala, že je mezi nimi rozdílná historie (v době výzkumu Blommaert napočítal v nápisech 24 jazyků). Na příkladu silné turecké komunity, která se zde formovala od sedmdesátých let, ukazuje, jak ve zkoumané čtvrti došlo pod vlivem superdiverzity k výrazné třídní restratifikaci. S novým přílivem obyvatelstva v polovině devadesátých let najednou akcelerovala sociální mobilita turecké diaspory a zejména příslušníci druhé a třetí přistěhovalecké generace získávali vyšší kvalifikaci, což předpokládalo vysokou úroveň bilingvismu (turecko–nizozemského). Někteří členové turecké komunity tak v průběhu pobytu v Belgii navýšili nebo nově získali svůj symbolický kapitál a právě díky jejich aktivitě se tato oblast mohla transformovat. Blommaert v tomto procesu spatřuje dva typy historicity: dlouhodobou a krátkodobou, které probíhají souběžně, aby nakonec vedly k další dynamice změny. Dlouhodobým typem historicity, jakousi lokální formou *longue durée*, je postupný socioekonomický růst každé

další generace probíhající v turecké komunitě, krátkým historickým jevem je proměňující se povaha imigrace. Oba souběžně probíhající procesy vedly ke komplexní dynamice, která během krátké doby změnila povahu, podobu a strukturu této části Antverp. Blommaert sice analyzuje ponejvíce transformace v turecké komunitě, ale komplexní dynamika probíhajících změn se docela dobře může vztahovat i na menší skupiny novějších přistěhovalců (Poláky, Indy, Portugalce a řadu dalších). Z Blommaertova výzkumu je patrné, že postupná proliferace turecké komunity jako historicky nejsilnější nebelgické skupiny a její postupující sociální a ekonomická hierarchizace spolu s příchodem mnoha etnických minorit z Evropy, Asie, Afriky nebo Latinské Ameriky vede k dalšímu soustavnému nárůstu superdiverzity, která podléhá dalším transformacím. Část tureckých elit mezitím obsadila některé pozice, které dříve ovládali příslušníci většinové společnosti. Ti se zase přemístili do centrálnějších míst Antverp, která prošla gentifikací. Pro turecké firmy pracují gasterbeiteri z Bulharska, Ruska, subsaharské Afriky, latinskoamerických zemí, ale všichni se scházejí „v malých samoobsluhách a večerkách nebo v kvalitnějších supermarketech“ (s. 82). Blommaert si je vědom „nepěkného vykořisťování“, jak říká vztahům mezi těmito skupinami obyvatel, ale smysl jeho sdělení je podstatnější: tato transformace lokální společnosti založená na různých podobách superdiverzifikace pozitivně ovlivňuje soudržnost společenského a ekonomického systému, v němž různé skupiny s různým, často velmi výrazným, socioekonomickým postavením jsou na sobě závislé a úzce spolu komunikují. Aby spolu tyto komunity, jejichž členové mluví desítkami

často velice odlišných jazyků, mohly komunikovat, bylo nutné najít společnou řeč, lingu francu, kterou Blommaert několikrát označil jako „ekumenickou (pidžinizovanou?) nizozemštinu“ s četnými intralokálními varietami. Nizozemština je podle Blommaerta nejpřesnějším indikátorem, pokud jde o rychlé společenské transformace v Oud-Berchemu (s. 84).

Blommaert tyto etnografickou analýzou nabitě kapitoly zakončuje velmi důkladnou charakteristikou infrastruktury superdiverzity s pokusem sestavit detailní, až mikroskopický socioekonomický žebříček transformující se (Blommaert píše explicitně o nedokončené transformaci) oud-berchemské čtvrti od nejnižší postavených čerstvých přistěhovalců, často nelegálních imigrantů, přes etnicky zaměřené kavárny, kadeřnictví, lokální trhy, specializovanější „etnické“ živnostníky až po poskytovatele stavebních materiálů a ty, kteří pracují ve službách. Na tomto místě si dovoluji jedno doporučení: přinejmenším tyto pasáže knihy (zejména s. 88–94) by měli číst ti, kteří vidí v multikulturním soužití jednoznačně zárodky budoucího konfliktu, chaos a ohrožení „homogenity“ původního obyvatelstva. Blommaert samozřejmě není naivní, vidí jisté formy vykořisťování, silnou třídní hierarchii nebo na určité úrovni vztahy konfliktní, ale většinově je charakterizuje jako mírumilovné. Toto soužití nazývá konvivialitou projevující se pozoruhodným množstvím aktivit, které nazývá „fatické“. Nejde ale o implicitní převzetí původního Malinowského pojmu, ale o jeho rozšíření. Podle něj nejde pouze o udržování komunikačního kanálu, tedy sociální (kontaktní) funkci, jak sugeroval Malinowski, nýbrž je třeba tyto aktivity vnímat jako velmi podstatné, jako veledůležitou strukturu společenského

života, jako svého druhu řád. Blommaert se tak jednoznačně staví proti těm, kteří vidí v podobné konvivialitě chaos, konflikt nebo rozvrat: „v našem uvažování převažují lineární a zjednodušené modely vývoje, ona jednoduchá linearita, ... Lidé si komplexních a víceproudujících struktur, které procházejí jejich vlastním společenským prostředím, nevšimají snadno. A i když si všimnou, zřejmě je redukuji na jednoduchá vývojová schémata. Entropie v akci“ (s. 91). Krátké, poměrně jednoduché, ale zcela transparentní sdělení pro všechny, kteří považují společnost (stát, region, město, čtvrť nebo náboženské komunity) za jednoduchý, lineární, nehybný, předvídatelný model, v němž všechno do sebe jednoduše pasuje a jakýkoli pohyb vedoucí ke změně a transformaci je nežádoucí, nepřátelský nebo dokonce devastující.

V předposlední (šesté) kapitole nazvané příznačně *Vatikán diasporu* (s. 95–108) se Blommaert zabývá církvemi existujícími v Oud-Berchemu, které považuje za klíčové infrastruktury superdiverzity. Opět jsme svědky Blommaertovy pečlivosti a holistického přístupu. Kapitola je v podstatě etnografií šestnácti oud-berchemských modliteben (katolických, muslimských a evangelických). Na rychlém růstu církví ve čtvrti, jako je Berchem, Blommaert ukazuje na zásadní proměnu její podoby, v níž se vystřídaly dvě fáze. Náboženští činitelé nejprve oslovovali osoby pocházející z různých koutů světa. V této rychlé a přechodné fázi se Berchem stal „uzlem v plně globalizované síti náboženských institucí“, ze zdejších církví se stala organizační centra sdružující téměř výhradně lidi z diasporu. V druhé, nyní stále probíhající fázi, tyto církve „překračují“ hranice svých „okrsků“, opět sledujeme silný ekumenizující proces,

v němž jednu z hlavních rolí sehrává Blommaertem tolik akcentovaná ekumenická nizozemština, která společně, avšak v mnohem menší míře, s angličtinou, španělštinou a portugalským působí také v církevních komunitách jako lingua franca. Vše je ale složitější, protože tento dvojitý proces také není dokončený, je stále v pohybu a neustále transformován do jiné podoby. Na jedné straně v Berchemu vidíme zjevný shluk církví vytvořený nejspíš jako odpověď na chudobu a rychle se měnící skupiny krátkodobě usídlených migrantů a stálejší komunity usazených imigrantů a „domorodců“, na druhé straně sledujeme ambice některých globálních církví (Blommaert má na mysli úspěšnost letničních), které se, zdá se, vyvíjejí mimo solidarizující ekumenismus, který zase nereflakuje rostoucí vliv letničních náboženských praktik. „Hra“ je především o lidi mimo diasporu, jejich zranitelnost, marginalizaci a prohlubující se chudobu. Navzdory nepředvídatelnosti (připomínám, že ta je podle Blommaerta třetím projevem superdiverzity) a nejistotám, které superdiverzita přináší, je ale Blommaert optimista: čtvrť je chaotická, ale to je pro něj výrazem toho, že má řád.

V závěrečné kapitole pro Blommaerta příznačně nazvané *Řád superdiverzity* (s. 109–120) autor propojuje myšlenky a vyhodnocuje otázky z předcházejících kapitol. V závěrečné části knihy se Blommaert vrací především k myšlence, o kterou mu po celou dobu šlo: ke konci „saussurovské“ synchronie v sociálních vědách, což vysvětluje neustálým akcentem historizující etnografie. Konkrétněji: „znaky pochopíme jedině tehdy, když se vydáme po stopách a trajektorích jejich vzniku“ (s. 118), nebo dále: „V etnografických projektech proto *nic není skutečně synchronní* (kurziva

Blommaertova). Vše má nějaký význam, je rozpoznatelné ‚jako něco‘, a tudíž propojené s dlouhou nebo krátkou historií užívání a hodnocení...“ (ibid). Etnografii chápe jako kombinaci dvou věcí: silně rozvinutého zájmu o chvilkové, jedinečně situované případy s nutností tyto unikátní případy historizovat. Abychom odhalili skryté významy nápisů, resp. znaků, musí být mezi nimi komplexní vzájemná souhra. Blommaert odkazuje na Parkinovu (2016) „nanosociolinguvistiku“, interdisciplinární obor, který se zabývá nejjemnějšími detaily chvilkových událostí, které zasazuje do maximálního možného kontextu. V Blommaertově přístupu se tak zdánlivě stabilní a lineárně uspořádaná jazyková krajina stává superdiverzifikovaným historickým dokumentem, v němž se protínají různé historie lidí, komunit a jejich aktivit v neustálé transformaci a stává se tak mimořádně informativní, třebaže permanentně proměnlivou, kronikou komplexity. Neboli jak tvrdí ve vysoce fundovaném doslovu k českému vydání (s. 121–128) Marián Sloboda s odkazem na Nakassisův text *Linguistic Anthropology in 2015: Not the Study of Language* (*American Anthropologist* 118, 2016, 2: 330–345), jazyk není zajímavý pouze sám o sobě, ale zejména jako něco, co vypovídá o širších souvislostech světa. Toto je přístup, o který předčasně zemřelý Jan Blommaert usiloval a který se ve svých textech snažil uplatňovat. Výzkumem superdiverzifikované jazykové krajiny a její komplexity v Oud-Berchemu se mu to, myslím, podařilo více než dobře.

Marek Halbich

marekhalbich@gmail.com

<https://doi.org/10.14712/12128112.4754>
CC BY 4.0

Kristen Ghodsee – Mitchell A. Orenstein: *Taking Stock of Shock. Social Consequences of 1989 Revolutions.*

Oxford University Press, Oxford
2021, 288 s.

Když sociální antropoložka se zkušeností terénního výzkumu v Bulharsku a politolog zaměřený na politickou ekonomii východní Evropy společně napíšu knihu mapující sociální dopady postsocialistické transformace, mají slušnou šanci na zajímavý výsledek. Přes určité výhrady lze říct, že autoři recenzované publikace toto očekávání naplnili. Kristen Ghodseeová a Mitchell Orenstein přinášejí poutavé čtení ukazující, že ne každá země na východ od někdejší železné opony vyšla z postsocialistické transformace jako vítěz. Českým čtenářům stojí tato kniha za přečtení už jen proto, aby jim tuto skutečnost připomínala. Řada z nich si asi dovede představit, že nárůst nerovnosti, kriminality a vznik nových oligarchií vedly v řadě zemí ke všeobjímajícímu pocitu zmaru a neúspěchu, který se odráží v rostoucím populismu či rozmachu konspiračních teorií. Ne každý si ale dokáže představit, že v řadě východoevropských zemí došlo po roce 1990 k nezastavitelnému demografickému propadu nebo že země, jako je Srbsko či Ukrajina, měly ještě v roce 2017 nižší HDP na obyvatele než v roce 1989. Byť s řadou jejich interpretací nemusíme souhlasit, Ghodseeová a Orenstein dokázali propojením „tvrdých“ ekonomických a demografických dat s analýzou průzkumů veřejného mínění a etnografických studií mimo jiné ukázat, jak se obyčejní občané v řadě těchto zemí stávají obětmi paranoidních představ

o koordinovaném spiknutí za účelem zničit jejich národy, což otáčí veřejné mínění proti Západu a vede k podpoře autoritativních forem vlády.

První část knihy je věnována ekonomickým dopadům tranzice. Autoři shrnují data pro celkem 29 zemí z údajů Světové banky a OSN. Poukazují na zajímavé souvislosti tranzice, například na roli mezinárodních organizací a jejich snahu aplikovat na východní Evropu stejné postupy, jaké byly použity o desetiletí dříve v zemích Latinské Ameriky. Lokální kontext nebyl brán v potaz, protože se věřilo, že volný trh funguje univerzálně a masivní privatizace, liberalizace trhu a otevření se světové ekonomice vyřeší všechny problémy. Autoři představují dva narativy, které se v této souvislosti objevují. První z nich popisuje ekonomickou transformaci jako úspěch, kdy po krátkém propadu nastupuje jednoznačný a dlouhodobý ekonomický růst (vzpomeňme na „utahování opasek“ a slib brzké prosperity v Česku v devadesátých letech). Tuto perspektivu hájí ekonomové a politologové, západní vlády a mezinárodní organizace. Je také rozšířena v zemích visegrádské čtyřky, které jsou obecně chápány jako „vítězové“ tranzice. Druhý narativ ovšem hovoří o tranzici jako o socioekonomické katastrofě obrovských rozměrů. Autoři srovnávají její dopady se sociálními dopady velké ekonomické krize třicátých let 20. století, a z toho srovnání vychází postsocialistická tranzice jednoznačně hůř. Transformace po roce 1989 je tak představena jako nejhorší ekonomická recese v moderních dějinách od roku 1870. Zatímco pro země střední Evropy byla mírnější než velká hospodářská krize, pro jiné země byla mnohem drastičtější. Nejhorší postižené země, jako je Ukrajina,

Moldavsko či Srbsko, nikdy nedosáhly stejné ekonomické úrovně, jakou měly za pozdního socialismu. Například v Moldavsku byla ještě v roce 2007 míra HDP na obyvatele o 42 % nižší než v roce 1989; také země jako Gruzie, Kosovo, Srbsko či Ukrajina měly ještě v roce 2016 nižší HDP na obyvatele než v roce 1989.

Druhá část knihy představuje demografické dopady postsocialistické transformace. Ghodseeová a Orenstein ukazují, že tranzice přinesla historicky největší populační propad v době míru. Odkazují na statistiky OSN z roku 2018, které uvádějí, že všech deset zemí s nejrychleji ubývající populací na světě je z východní Evropy. Autoři sledují například zvyšování úmrtnosti a ukazují, že v deseti nejvíce postižených zemích (včetně Ruska, Litvy či Bulharska) se po roce 1990 zvýšila úmrtnost v průměru o více než 40 %, a tato míra rostla až do roku 2011. Jako příčiny jsou uváděny stres, ekonomická nejistota, nárůst spotřeby alkoholu i sebevraždy. Zajímavé je, že například ekonomicky silně zasažené země střední Asie nezaznamenaly vysoký nárůst úmrtnosti, zřejmě díky kulturně (resp. nábožensky) zakotvené nízké míře spotřeby alkoholu. Naopak balkánské země, jako je Bosna a Hercegovina, Makedonie, Albánie či Bulharsko, byly zvyšující se úmrtností zasaženy výrazně. Naděje na dožití, která se v rozvinutých zemích postupně mírně zvyšuje a k jejímž poklesu dochází zřídka (nedávno například v souvislosti s pandemií covid-19), po roce 1990 výrazně propadla například v Rusku, ale také v bývalých sovětských republikách, v Bulharsku, Kosovu či Černé Hoře. Autoři dále sledují propad míry plodnosti v zemích bývalého východního bloku, k němuž došlo po roce

1989, a poukazují na odlišné kulturní vzorce v rámci Evropy. Zatímco v západní Evropě se míra plodnosti snižuje proto, že ženy odkládají narození dítěte do vyššího věku, ve východní Evropě ženy přivádějí své první dítě na svět v poměrně mladém věku, ovšem první potomek často zůstává potomkem posledním. Skutečnou „tragédií“ (slovy I. Krásteva) této části Evropy je však depopulace, která vede k vyliďňování a ekonomickému úpadku venkova a odlivu mozků (například 90 % studentů medicíny v Bulharsku plánuje po dokončení studia opustit zemi). Tento vývoj leckde vede k demografické spirále, kterou už možná nebude možné zvrátit. Tuto „demografickou katastrofu“ podle autorů nezpůsobuje ani tak klesající porodnost, jako spíše masivní migrace za lepším životem. Uvádějí, že podle zprávy MMF opustilo region od roku 1989 až 20 milionů lidí, přičemž země jihovýchodní Evropy přišly o 16 % své populace.

Třetí část knihy se zaměřuje na společenské dopady postsocialistické transformace. Autoři zdůrazňují, že ekonomické a demografické důsledky transformace vedly v mnoha zemích k pocitu, že byla porušena „společenská smlouva“, která do určité míry fungovala v době socialismu. Ukazují, jak průzkumy veřejného mínění zas a znovu vypovídají o zklamání většiny obyvatel v postsocialistickém světě a jejich nespokojenosti s tržní ekonomikou a demokracií. Příčiny této nespokojenosti identifikují v korupci a obrovském nárůstu nerovnosti po roce 1989. Opět se objevují výrazné rozdíly – například země někdejšího Československa podle autorů vykazují lepší výsledky, protože se úspěšněji zapojily do obchodu se západní Evropou a negativní dopady tranzice mírnily prostředky

sociálního státu, které zde mají historickou tradici. Ovšem v některých zemích východní Evropy vedla tato nespokojenost k „postkomunistické nostalgii“ i klesající podpoře demokracie a nárůstu podpory radikálních stran. Autoři poukazují na obrovské společenské škody způsobené v oblasti základní důvěry nejen ve veřejné instituce, ale i v ostatní občany, které vedou k volání po silnějším státu. I zde převažuje pesimistický až katastrofický tón, byť autoři nezakrývají, že přinejmenším v zemích visegrádské čtyřky je v průzkumech po roce 2019 znát obrat k lepšímu.

Ve čtvrté, poslední části knihy nabízejí autoři etnografický detail a z výšin makroekonomických ukazatelů sestupují na úroveň běžného života. Na základě řady etnografií z různých zemí postsocialistického světa ukazují příběhy lidí, často těch z nejnižších společenských vrstev, jako jsou klienti ruské protialkoholní léčebny, rumunští bezdomovci z ulic Bukurešti či litevští vesničané. Ti všichni vyprávějí příběhy o tom, jak se v novém světě cítí izolovaní a nepotřební, zapomenutí a zbyteční, jako lidé, s nimiž dnešní svět už nepočítá. Není divu, že řada z nich věří tomu, že za jejich osudem stojí záměrná činnost zkorumpovaných elit a zkaženého Západu. Etnografie, namátkou třeba práce G. Creeda z Bulharska (*Domesticating revolution*, 1998), D. Berdahlové z východního Německa (*Where the World Ended: Re-Unification and Identity in the German Borderland*, 1999) či C. Humphreyové z postsovětského prostoru (*The Unmaking of the Soviet Life*, 2002), vyprávějí příběhy odcizení a marginalizace, zoufalství a beznaděje. Pro řadu Východoevropanů se tranzice projevila narušením tradiční sociability a pohostinnosti a návratem do předmoderních

podmínek, kdy se lidé opět stali závislími na subsistenčním zemědělství a barterovém obchodu („bramborová ekonomika“). Jinde došlo k obratu k ortodoxnějším formám islámu, jako například v dřívě sekulárních muslimských menšinách v Bulharsku, jak v jiné své práci ukazuje K. Ghodseeová (*Muslim Lives in Eastern Europe*, 2009).

Ghodseeová a Orenstein si kladou otázku, jak se vyrovnat s odlišnými narativy sledovaného vývoje. V úvodu sice deklarují, že se pokusí nabídnout perspektivu překonávající dvě krajní pozice, je to však spíše „katastrofická“ výkladová linie, kterou upřednostňují. Jsou si vědomi toho, že neplatí pro všechny sledované země, a nepopírají, že miliony občanů v postsocialistických zemích mají lepší práci, vyšší životní úroveň a životní spokojenost, než měli za socialismu. Vydali se však cestou zdůrazňování katastrofické vize postsocialistické transformace a jejich kniha tak vyzdvihuje růst nerovnosti, kolaps sociálních jistot socialismu, nárůst chudoby, kriminality, drogových závislostí a bezraděje. Hovoří o ekonomické katastrofě biblických rozměrů (s. 21) nebo o nejhorší ekonomické krizi, kterou svět zažil v době míru (s. 62). Zároveň tvrdí, že dané země budou poznamenány psychickými jizvami a emocionálním odkazem transformace po řadu desetiletí (s. 59). V průběhu celé knihy sledují zejména dlouhodobé dopady postsocialistické transformace na společnost a každodenní životy obyčejných lidí. Ukazují, že v řadě zemí zprivatizované podniky skončily v rukou několika málo vyvolených, vznikly nové oligarchie a vzrostla nerovnost ve společnosti. Tyto jevy pak dávají do souvislosti s nárůstem všudypřítomné nedůvěry ve veřejné a mezinárodní

instituce, dezinformací a konspiračních teorií. Demografický propad podle nich poskytuje živnou půdu konspiračním teoriím o tom, že Západ, reprezentován chamtivými kapitalisty a bezcitnými mezinárodními organizacemi, svými ekonomickými reformami usiluje o získání přístupu na trhy a vymýcení populací v postsocialistických zemích. Zároveň usnadňuje vztup vůdců, kteří volají po posílení porodnosti a zabránění migraci z kulturně odlišných zemí.

Nejsilnějším momentem publikace je snaha o interdisciplinaritu. Autoři se snaží přivést k diskusi ekonomické analýzy s dalšími druhy společenskovedního poznání, jako jsou demografická data, průzkumy veřejného mínění či etnografické studie. Nejzajímavější momenty se tak objevují ve chvíli, kdy se autoři, sami pocházející z různých disciplín, snaží smysluplně interpretovat „tvrdá data“, ať už ekonomická, či výsledky průzkumů veřejného mínění. Poukazují tak například na to, že byť z průzkumů veřejného mínění vycházelo, že pouze jedna třetina obyvatel východní Evropy podporuje demokracii a tržní hospodářství, ekonomové tyto výsledky soustavně interpretovali převážně pozitivně; zatímco v západní Evropě pro udržení stability a demokracie považovali za dostatečnou podporu 70 % obyvatel, ve východní Evropě jim „stačilo“ 30 % (s. 126). Podobně pak zdůrazňovali, že demokracii podporují mladí, vzdělaní lidé z měst, tedy ta správná či důležitá část populace, a postoje většiny obyvatel byly ignorovány (s. 127).

Její největší slabinou je naopak široké geografické rozkročení: autoři se zaměřují na areál sahající od zemí visegradské čtyřky, přes střední Asii až po dalekou

Sibiř. Právě snaha aplikovat na takto rozsáhlý region jednu interpretaci je tím, co jejich argumentům často ubírá na přesvědčivosti. Ve snaze sloučit interpretaci „vítězů“ a „poražených“ tranzice se čtenáři zas a znovu vkrádá otázka, zda by si autoři nepomohli, kdyby sledovaný region rozdělili na menší celky. Možná by pak některé kontrasty nebyly tak křiklavé, přesto by však bylo možné ukázat zajímavé věci. Autoři však trvají na vymezení předmětu zájmu ve smyslu všech zemí někdejšího socialistického světa, přesvědčení o tom, že v celém regionu je možné vidět podobnou postsocialistickou kulturu i materiální prostředí sdílené socialistické minulosti. Možná, že tenhle pohled platí jen zvenčí, a možná jen ze specifické západní perspektivy. Řada závěrů je totiž v takto vytyčeném rámci poměrně předvídatelná – jiný průběh transformace sledujeme v asijských částech někdejšího Sovětského svazu, jiný ve střední Evropě (V4) a jiný ve východní či jihovýchodní Evropě.

Na některých místech pak kombinace zvoleného interpretačního rámce (důsledky nepovedené tranzice) a geografického rámce (celý postsocialistický svět) zjevně drhne. Stejný fenomén ve stejné situaci dostává různá vysvětlení, často vedená stereotypními představami. Tak například dochází k tomu, že pokles porodnosti v ČR po roce 1989 je vysvětlován tím, že ženy si chtěly užívat svobody a budovat kariéry, zatímco jinde (např. Bulharsko) se totéž vysvětluje propadem sociálních jistot a péče o předškolní děti, případně chudobou a ekonomickým strádáním. Znamená to, že v Česku nebyla sociální nejistota a stres z tranzice, nebo že v Bulharsku se neodehrál posun k individualističtějším nárokům a snaze

o seberealizaci? Propadá se porodnost proto, že se společnosti daří dobře (demografická tranzice), nebo proto, že se jí daří špatně (nepovedená ekonomická transformace)? A dá se vůbec najít jednotné vysvětlení? A jak do toho zapadá fakt, že v některých muslimských zemích střední Asie ve stejné situaci k propadu porodnosti prakticky nedošlo (s. 90–92)? Nebo skutečnost, že k tomuto propadu došlo jak v zemích, odkud se výrazně emigrovalo na Západ, tak v zemích, které tímto odlivem tolik zasaženy nebyly? Jindy se zase zdůrazňuje obrovský nárůst nerovnosti v postsocialistických zemích, aby se ukázalo, že jeden z průzkumů doložil, že v rámci Evropy je v těchto zemích nejvyšší příjmová rovnost (s. 148). Ta je pak vysvětlena odkazem k dědictví socialismu a kulturními preferencemi, které tyto země sdílí se západní Evropou. Ovšem, jak se to potom má s příjmovou nerovností dejme tomu v současných postsovětských republikách – ty nesdílejí dědictví socialismu? Nebo nemají důraz na rovnost v „kulturní výbavě“? Jako by dědictví komunismu bylo vnímáno primordiálně, jako něco neměnného, co je možné vytáhnout z rukávu vždy, když se hodí k interpretaci, zatímco jindy se zdůrazňuje postsocialistická „katastrofa“ s obrovským nárůstem nerovnosti, korupce, kriminality a chaosu.

Zdůrazňovaný negativní vliv Západu a jeho nucených drastických ekonomických reforem generického typu pak do značné míry podkopává „aktérství“ hráčů z postsocialistických zemí. Jako by místní elity splývaly s nadnárodními organizacemi a globálními hráči, jako by byly jen pasivními příjemci rad a opatření ze Západu, jako by občanská společnost neexistovala a obyvatelé pak v důsledku

jen tiše trpěli. Možná jde opět o určitou „slepou skvrnu“ těch, kteří píšou „o nás bez nás“. Zároveň, čím více se analýzy Ghodseeové a Orensteina blíží současnosti, tím častěji se vkrádá otázka, jestli je jejich interpretační schéma (celospolečenské dopady tranzice) stále ještě platné. Jistěže v řadě východoevropských zemí sledujeme nárůst populismu; nebyli jsme však v poslední době také svědky zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem a odchodu Velké Británie z Evropské unie? Není už třeba opustit „post-socialistickou perspektivu“ a dívat se na svět jako na vzájemně propojený, kdy leccos lze vysvětlit spíše kulturně-sociálními konvergencemi než divergencemi? Existuje ještě vůbec něco typického pro postsocialistický svět? V knize Ghodseeové a Orensteina bychom mohli na tuto otázku najít pozitivní i negativní odpověď. Přes všechny výhrady však má tato kniha nepochybně smysl číst. Příjemnějším je skvělou výpovědí o tom, že přesvědčení řady obyvatel východní Evropy o tom, že se stali obětí, má dodnes reálné politické důsledky. A zároveň nám připomíná, jakým způsobem nahlíží na postsocialistický svět dnešní akademický západní diskurz.

Lenka J. Budilová

Lenka.JakoubkovaBudilova@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.4755>
CC BY 4.0

Juraj Buzalka: *Postsedliaci. Slovenský ľudový protest.*

Mamaš, [b. m.] 2023, 371 s.

Od dob *Zlaté ratolesti* se stalo jen párkrát, že se antropologické dílo stalo bestsellerem, byť jen v národním rozměru. Tento „zázrak“ se aktuálně udál na Slovensku, kde soubor esejů a úvah bratislavského antropologa Juraje Buzalky, mimochodem aktuálně dokončujícího jmenovací řízení na Karlově univerzitě, již rok trhá rekordy v prodejnosti. Škarohlídi mohou namítnout, že důvody jsou v podstatě vnější, že jde o (neúspěšný) manifest liberálně orientovaných Slováků proti obnově Ficova režimu. O zrcadlo smutku, do kterého pohlížejí menšinová nespokojenci, aby tak lépe porozuměli vlastnímu nezdaru. Ale i kdyby to bylo (jenom) tak, co jiného než kritické zrcadlo vlastní společnosti by měla antropologie nabízet?! Copak by bylo lepší ukázkou angažované vědy než čtená, diskutovaná a staronovou politickou garniturou nenáviděná analýza, demaskující skryté instituce slovenské společnosti a politické hry sloužící k jejich ovládnutí?! *Postsedliaci* jsou bestsellerem naprosto právem, stejně jako je zcela v pořádku, označíme-li je za akademické dílo – byť vzhledem k esejistické povaze na samém okraji akademického psaní a současně někdy až příliš spoléhající na publicistickou zkratku. Mezi Ludovítem Štúrem a Vinnetouem bylo přeci jen víc odlišností, než se autor snaží čtenářům v kapitole srovnávající tyto dva romantické hrdiny ukázat...

První, obsáhlejší a argumentačně promyšlenější část Buzalkovy knihy tvoří 11 esejů, publikovaných v různých sbornících nebo časopisecky v letech 2014–22.

Jejich svorníkem je vědomí vesnického charakteru současné slovenské společnosti, spočívajícího jak v tom, že většina obyvatelstva žije na venkově nebo v menších městech, tak v tom, že i ostatní se k tomuto *dedinskému* charakteru nostalgicky hlásí. Slovensko samozřejmě prošlo výraznou modernizací, dávno již není převážně zemědělskou společností, velká část obyvatel si však zachovala úctu k tak zvané tradičnímu způsobu života, který stále chápe jako jistý ideál, i když jej sama vůbec nenaplnuje. „Postsedláci“ (přesněji překlad by patřně byl „postrlníci“) tíhnou k alespoň rétorickému zachování hodnot venkovské pospolitosti, zatímco jejich liberálněmodernistickou kritiku vnímají nanejvýš úkorně, což „se projevuje v příbuzenských vztazích, v praxi (možná především) akceptováním distribuce moci na základě statusu a prestiže, namísto schopností a osobní iniciativy, ... [v sentimentálním zájmu o] folklor“ (s. 21). Zrcadlí se to také v jejich volebním chování, čehož umně využívají populističtí technologové moci, jimž Buzalka říká „vesniční fašisté“.

V první, z celé knihy nejdelší úvaze autor ukazuje, že tento charakter slovenské společnosti je třeba vzít vážně, nepřezírat jej a nevysmívat se mu, stejně jako je třeba zasadit se o integraci fakticky marginalizovaných – Romů a Maďarů. Nemá přitom jít o pouhý politický kalkul, nýbrž o skutečné zhodnocení funkčních sociálních institucí, které mají i vrcholně moderní „zelený“ potenciál: „nežít pro zisk o sobě, jako v průmyslovém kapitalismu, ale žít dobře, v souladu s okolím“ (s. 46). Idealizace romantických vůdců a spoléhání se na ně, ukazuje druhý esej, je naproti tomu kontraproduktivní, stejně jako perpetuace socioekonomického vyloučení Romů,

tematizovaná ve třetím eseji. Následující vzpomínka na „zlatá devadesátá léta“, éru otevřeně a progresivisticky naladěné společnosti, projevující se i širokým publikačním a publicistickým ruchem, odkrývá anomaliu takového stavu. „Slovenský (a střeoevropsky postkomunistický) problém s liberální demokracií není problém nevspělosti, deformace či zaostávání (za Západem, nebo vůči Východu), ale slovenské (a širěji střeoevropské) modernity *sui generis*.“ Nad rámec Buzalkových úvah dodávám pro české čtenáře, že jeden politický publicista nedávno drsně, avšak trefně poznamenal, že slovenský politický vývoj naneštěstí není dvě stě let za českým, jak by si Čehůni rádi namlouvali, nýbrž o dva roky napřed...

Rétorické odlehčení, které na druhý pohled vede k depresím, předznamenává následující esej *Víno a svoboda*. Slovenská společnost, která měla i v období reálného socialismu závažné problémy s alkoholismem, po jeho pádu pít nepřestala, jen se „nápojově stratifikovala“. Dobré víno je známkou prestiže – tak důležité v „postsedlácké“ společnosti – má moc rozdělovat, přičemž „gentrifikace postsocialistických elit není daleko od pocitů etnické exkluzivity“ (s. 132). Obranu proti tomu Buzalka spatřuje v pluralitní občanské společnosti, kterou mu v následujícím eseji z dostupných možností nejvíc představovalo Československo. V tomto na Slovensku i v českých zemích dnes rozhodně menšinovém narativu je přitom osobní: vzpomíná na podmínky, v nichž žili jeho prarodiče a rodiče i on sám, vychází ze specifické zkušenosti slovenského luterána, jejichž podíl ve společnosti je sice nízký, avšak kulturní význam byl (právě i v souvislosti s československým projektem) zásadní. To

mi dovoluje ještě jednu poznámku k celé knize. Ačkoli se v ní příležitostně hovoří o náboženství, tento důležitý rozměr identity většiny Slováků autor prakticky neanalyzuje. Mám za to, že nemůže: jako evangelík a dokonce syn (a vnuk) evangelických duchovních má zažitou dramaticky odlišnou představu náboženství než většina slovenské společnosti. Římskokatolíci (ale i řeckokatolíci a pravoslavní) Slováci v jeho očích nejsou moc nábožensší, protože jejich religiozita nespočívá v osobním vztahu k Bohu a náboženských povinnostech, nýbrž v kolektivní identitě příležitostně se kajících hříšníků. Je to jiný sociální typ religiozity, ne však absence tohoto tak důležitého symbolického zázemí slovenské společnosti.

Posledních pět esejí první části knihy – věnovaných postojům k migrantům, muslimům a ženám, donašečům, akademické samosprávě a nebezpečí populismu – patří již vlastně k části druhé. Jde o kratší, třebaže stále dobře promyšlené a akademickými studiemi podložené úvahy, na něž navazuje *Publicistika*, 17 textů, fejetonů či glos, které Buzalka v posledních deseti letech publikoval převážně na stránkách *Listů*, *Pravdy* a *Sme*. I v těchto kratších,

skutečně žurnalistických útvarech se nicméně zračí autorova vědecká erudice a jeho liberální občanské postoje. Českému čtenáři mnohdy ukazují a slovenskému připomínají politické kauzy, které sice odvál čas, avšak jejichž vyznění je dlouhodobě charakteristické pro reálný politický provoz druhé části druhdy společného státu. Proto i tyto sloupky patří do knihy, která je jak popularizující, tak akademicky poučená, aktivistická i psaná s odstupem, nastavující kritické zrcadlo, a přitom velmi osobní.

Nemám iluze, že by většina čtenářů před *Postsedliaky* zaznamenala existenci sociální antropologie, tím méně na Slovensku (ačkoli v České republice situace není o moc lepší). Není to ale vůbec špatná vizitka, budou-li obor hodnotit podle tohoto vzoru, a podaří-li se jim najít ještě pár obdobně kvalitních a přitom sdělných antropologických prací, bude to úplně skvělé. Škoda jen, že ty další budou muset hledat opravdu úporně.

Zdeněk R. Nešpor

zdenek.nespor@soc.cas.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.4756>
CC BY 4.0

Recenzenti statí v roce 2024

Blanka Altová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Klára Bártová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Dana Bittnerová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Magdalena Buchczyk	Humboldt-Universität, Berlín, Německo
Lukasz Bukowiecki	Uniwersytet Warszawski, Varšava, Polsko
Milan Fujda	Filosofická fakulta MU, Brno
Adam Horálek	Fakulta filozofická UPa, Pardubice / Filosofická fakulta UK, Praha
Kateřina Horská	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Juraj Hvorecký	Filosofický ústav AV ČR, Praha
Jana Chaloupková Klímová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Dušan Janák	Filozofická fakulta UK, Bratislava, Slovensko
Herbert Justnik	Volkskunde Museum, Vídeň, Rakousko
Marta Kolářová	Sociologický ústav AV ČR a Fakulta humanitních studií UK, Praha
Markéta Křížová	Filosofická fakulta UK, Praha
Hedvika Kuchařová	Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů, Praha
Radek Kundt	Filosofická fakulta MU, Brno
Jitka Laštovková	Fakulta sociálně-ekonomická UJEP, Ústí nad Labem
Petr Lozoviuk	Fakulta filozofická ZU, Plzeň
Přemysl Mácha	Etnologický ústav AV ČR, Brno
Jakub Mlynář	Filosofická fakulta UK, Praha
Tirtha Prasad Mukhopadhyay	Universidad de Guanajuato, Guanajuato, Mexiko
Oldřich Poděbradský	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Anna Remešová	Akademie výtvarných umění, Praha
Tomáš Retka	Fakulta filozofická UPa, Pardubice
Dan Ryšavý	Filosofická fakulta UP, Olomouc
Zita Skořepová	Etnologický ústav AV ČR, Praha
Zdeněk Sloboda	Filosofická fakulta UK, Praha a Filosofická fakulta UP, Olomouc
Michaela Smidová	Národní muzeum, Praha
Daniel Sosna	Etnologický ústav AV ČR, Praha
Barbora Spalová	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Jana Stachová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Jiří Starý	Filosofická fakulta UK, Praha
Eva Šlesingerová	Fakulta sociálních studií MU, Brno
Jiří Večerník	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Joana Wawrzyniak	Uniwersytet Warszawski, Varšava, Polsko